

ZPRÁVY

JEDNOTY KLASICKÝCH FILOLOGŮ

XXVII

1985

JEDNOTA KLASICKÝCH FILOLOGŮ
PRAHA

PAMÁTKY PROFESORA JAROSLAVA LUDVÍKOVSKÉHO

Pavel Spunar (Praha)

Úmrtím PhDr. Jaroslava Ludvíkovského DrSc., řádného profesora Univerzity J.E. Purkyně v Brně, skončila dějinám klasické filologie další epocha. V zesnulém odešel badatel a učitel, který jako poslední své generace obsáhl tvůrčím způsobem celý široký obor počínaje řeckou literaturou, divadlem a filozofií a konče zájmem o působení antických tradic v moderní české kultuře. Známé Ludvíkovského oestu vroubenou antickými autory (např. Ciceronem), českými humanisty, Kemenským a obrozeneckou generací (Dobrovský). Zvláště je však třeba připomenout jeho živý vztah k středověké latinské literatuře, který v druhé polovině jeho života jej proměnil ve výraznou osobnost české medievalistiky. J. Ludvíkovský se však nikdy nestal úzkým specialistou. Ani na sklonku života neztrácel vědomí o širokých souvislostech a vazbách, které jednotlivé historické epochy bližovaly a projasňovaly.

J. Ludvíkovský byl badatelem svérázného ladění. Vyškolen v semináři profesora J. Krále a O. Jiráňníka nesradil nikdy svou přísnou filologickou akribií, ale neustrnul ani v nudných textově kritických detailech. Vždy směřoval k postihu obecného problému a formulaci vlastního názoru. Nelekal se věcných polemik, ale uměl si udržet respekt a přátelství i odpůrců. Noblesnost a humor dokázaly překlenout hluboké propasti a nebylo divu, že se k jeho jménu a vědeckému odkazu hlásilo několik generací.

Dnešní vzpomínku na profesora J. Ludvíkovského klademe do čela Zpráva Jednoty klasických filologů vyřazených některým problémům naší historické lexikografie snad právem. Zesnulý nebyl jen zasloužilým a čestným členem Jednoty klasických filologů, ale měl i k lexikografii vřelý vztah, protože dobře tušil jak účinným nástrojem by se mohla stát společlivá znalost slovní zásoby pro analýzu a dobové zařazení textů.

K středověké literatuře měl spočátku J. Ludvíkovský daleko. Vědeckou prestiž získal svou vydanou habilitační prací "Řecký román dobrodružný" (1925) a prvými pracemi o antických tradicích s aktuální tematikou (Antické myšlenky v Tyršově sokolském a národním programu, 1923). Lákal ho i Komenský, Jiří Třanovský, Václav Písecký a Josef Dobrovský (Dobrovského klasická humanita, 1933), ale k středolatinškému písemnictví (zejména k hagiografii) jej přivedlo až přátelství s V. Chaloupeckým a J. Vilíkovským. Prvními pracemi byly obsáhlé kritiky Kalandrový knihy České pohanství (v Naší vědě 1949) a Urbánkovy dvousvazkové monografie Legenda tzv. Kristiána (Naše věda, 1950). Přísnažná přesnost a potřeba dobrat se jistoty přivedla klasičtějšího filologa k řešení jedné z nejasnějších záhad staršího českého písemnictví. Třebaže se J. Ludvíkovský jako medievalista zabýval řadou témat (přitažlivým námětem byla především dvorská kultura posledních Lucemburků), přece se jeho hlavní zájem nesl k vydání a objasnění Kristiánovy legendy. Věnoval jí (a dalším legendám) mnoho pozornosti a důvtipu. Velmi účinnou obranu se ukázal zejména rozbor rytmických klausulí (LF 1951), který aplikoval i na jiné hagiografické památky (LF 1955). Díky bohatému přílivu fantastických nápadů O. Králíka dopracoval se J. Ludvíkovský jako jeho poučený kritik postavení nejvšestrannějšího znalce českolatinšké hagiografie. Publikoval své výtky a názory v drobných příspěvcích, ale i souborně (srov. např. sborník Magna Moravia, 1965; Latinské legendy českého středověku, SPFFBU E 18-19, 1973-1974). Naposledy je prohluboval v polemice se Zd. Fialou, který v stopách J. Dobrovského se snažil "otřást" pravostí Kristiána a posunout jeho datování do začátku 14. století (srov. např. Ludvíkovského repliku v SPFFBU F 16, 1972).

Ačkoliv věda přináší málokdy pocit zavržené práce, přece se najdou i výjimky. Jednou z nich byl osud J. Ludvíkovského, kterému se podařilo díky nakladatelství Vyšehrad (1978) vydat a kriticky vyložit Kristiánovu legendu, která stála v středu jeho badatelského zájmu více než třicet let.

Bylo by možno rozšiřovat medailon o J. Ludvíkovském o řadu dalších charakteristik a podrobností. Byl bystrým recenzentem, milevaným učitelem, znamenitým překladatelem i zaníceným propagátorem česko-polských vztahů na poli klasičké filologie.

V souvislosti s lexikografickým sešitem Zpráv Jednoty klasičkých filologů bylo by vhodné vzpomenout blíže i Ludvíkovského cesty k slovníkové tvorbě. Věděl o ní mnoho díky svému staršímu brněnskému kolegovi Fr. Novotnému a o koncepci Slovníku středověké latiny v českých zemích (Praha, Academia 1977 sq.) byl dobře informován jeho zakladatelem B. Rybou. J. Ludvíkovský dovedl dobře ocenit význam takového díla. Věřil, že síť národních slovníků umožní přesněji určit jednotlivé středolatinšké památky a byl přesvědčen, že jen důkladný lexikální a stylistický rozbor Kristiánovy legendy by mohl přispět k dalšímu objasnění osobnosti jejího tvůrce a jeho školského vzdělání. Prokázal sice pevné datování legendy do 10. století, ale nepodařilo se mu nikdy vysvětlit její bohatý styl a jazyk. Úkol přenechává dalším generacím. Je nepochybné, že i Slovník středověké latiny v českých zemích bude nabízet při těchto úvahách mnoho podnětů k přemýšlení.

Vědecké dílo J. Ludvíkovského se uzavřelo, ale nepřestalo působit. Zasáhlo řadu disciplín klasičké filologie a obohatilo je takovým způsobem, že aktuální problémy nejen řešilo, ale naznačovalo i další směry výzkumu. Právě za odpovědnost a zdřevou vědeckou fantazií patří J. Ludvíkovskému nejen dík přátel, ale i obdiv příštích generací.

ODRAZ STŘEDOVĚKÉHO DĚLENÍ SPOLEČNOSTI NA TŘI STAVY
V MATERIÁLU SSL*

Alena Dohnalová (Praha)

Excerpce SSL poskytuje rozsáhlý pramenný základ pro studium sociálního rozvrstvení středověké společnosti. Z bohatého materiálu - z větší části dosud ležícího v rukopisech - upozorníme na ty z pramenů, jež jsou pro nás přínosem především z hlediska terminologického.¹

Rozdělení středověké společnosti určuje v nešlech pramenů základní dichotomie: Est autem duplex status personarum: secularis videlicet et spiritualis (1402) Třeb C 6 f. 64r. Pro označení obou stavů nalzáme v pramenech vedle běžného termínu status zřídka také ordo, pro vůdčí postavení ve stavu pak termín preeminencia: quatenus ordo spiritualis et secularis primus in nostris terris et tota Christianitate instauretur (1435 Iul.21) MonConc I, 658; cum magister Johannes Vicleph ... libros quosdam contra omnem clerum et precipue contra prepositos utriusque preeminencie compilatos publicasset IohAqLoe 70. Termín gradus je obvykle vyhrazen pro vnitřní dělení stavů: Status est duplex: Secularis et huius tres sunt gradus: supremus, medius, infimus. Spiritualis et huius tres sunt gradus: supremus, medius, infimus UK I G 12 f. 102v. Sémanticky jednotný okruh slov vyjadřujících obecnou příslušnost ke stavu je bohatý, časte jde o stereotypně se opakující sřetězení termínů cuiuscunq;e condiciois, dignitatis, gradus, honoris, nobilitatis, ordinis, preeminencie, qualitatis, status existere (esse). Materiál SSL má ve své excerpci takevých vřětů více než sedmdesát z asi třiceti různých pramenů počínajících r. 1300 (IusRegMont) a končících e. 1469 (UK I B 40). Př.: rebelles cuiuscunq;e dignitatis, status, gradus, ordinis et condiciois extiterint (1332 Maii 12) DecCorKadl 246; uni-

versis et singulis clericis et laicis, cuiuscunque conditionis, ordinis, status, dignitatis vel preeminencie fuerint PetrZitt-Chren 206b. (Podobné výřety nejsou záležitostí pouze českého materiálu: Lexicon mediae et infimae Latinitatis Polonorum s.v. dignitas uvádí doklad z latinsko-polského glosáře Gloerov, p. 532, z pol. 16. stol: dignitas, qualitas vel praeeminentia, quae inhaeret personae.)

Princip dalšího dělení uvnitř světského i duchovního stavu objasňuje několik v rukopisech zachovaných rétorik a formulářů ze 14. a 15. stol., uložených ve Státní knihovně ČR, knihovně Národního muzea a Státním archivu v Třeboni: UK I E 40 f. 1-20v, 21v-182v; I G 12 f. 101r-115v; V H 1 f. 61r-69r; VIII E 28 f. 40r-41r; VIII H 22 f. 14r-25v; IX E 4 f. 59r-90v; XI D 6 f. 173r-196v; KNM VIII G 13; Třeb A 6 f. 154r-195r; Třeb C 6 f. 63v-69v. Světský i duchovní stav se zde dělí na tři stupně (supremus, medius, infimus) jak pro muže, tak pro ženy: Status diffinitur sic: Status est locatio in dignitate secundum sub et supra ... Et est duplex status: virorum et mulierum. Virorum dividitur in tres gradus in spirituali et in tres status in seculari. Mulierum eodem modo dividitur sicut virorum UK XI D 6 f. 174r. Vzniklých dvanáct kategorií odpovídá obecně středověkému dělení společnosti na tři stavy, oratores, bellatores, laboratores,² jež v našem materiálu má svůj odraz např. v těchto souhranných termínech: semper fuit mutatio universalis omnium statuum, videlicet cleri, militiae et populi PetrZat 254.

Seznamy hierarchického uspořádání uvnitř stavů bývají obsáhlé, např. jen zmíněné rukopisy uvádějí celkem více než 150 různých termínů. Ocituje se z nich několik vybraných příkladů:

Supremus gradus virorum secularium: supremus status ... continet dominum imperatorem, reges, langrivos, duces, comites, pallatinos, marchiones et alios principes UK VIII E 28 f. 40va.

Medius gradus virorum secularium: comites minores, barones, langravii minores, palatini minores, burgravii minores, liberi domini, provinciales terre, camerarii principum, magistri currie, castellani, capitanei, iudices generales, pincerne principum, vexilliferi UK I E 40 f. 6r.

Infimus gradus virorum secularium: milites, militares, purgravii minores, clientes, domicelli, oives, consules, advocati, iudices, rustici, mercatores, parentes, patres et omnes amici UK XI D 6 f. 175rb. (Ostatní rukopisy obohacují výčet o dalších asi 30 termínů; nižší stavy jsou vůbec početnější a variabilnější než stavy vyšší.)

Supremus gradus mulierum secularium: imperatrix, regina, marchionissa, ducissa, langravissa, comitissa UK I E 40 f. 8r.

Medius gradus mulierum secularium: comitissa minor, baronissa, libera, burgravissa, castellana, capitanea, militissa, militarissa ib.

Infimus gradus mulierum secularium: militissa, militarissa, domicelle, comitissa vel alcomissa (sic), advocatissa, iudicissa, rustice UK XI D 6 f. 175v.

Supremus gradus virorum spiritualium: dominus apostolicus, cardinales, legati, patriarche, archiepiscopi, episcopi UK VIII H 22 f. 14r.

Medius gradus virorum spiritualium: prelati, prepositi, decani, canonici, scolastici, cantores, theologi, plebani maiores, abbates minores UK XI D 6 f. 174v.

Infimus gradus virorum spiritualium: plebani minores, capellani, altariste, diaconi, subdiaconi, studentes, discipuli, socii, monachi, iuriste, medici, magister, baccalarus ib.

Supremus gradus mulierum spiritualium: in claustro domina, prelate, religiosa domina, id est abbatissa f. 187v.

Medius gradus mulierum spiritualium: priorissa ib. f. 175v.

Infimus gradus mulierum spiritualium: moniales KNM VIII G 13 f. 175v.

Přehledný titulář obsahuje rukopis UK I G 12 f. 102v:

Secularis et huius tres sunt gradus:	Supremus,	Imperatores, reges Romanorum
	in quo sunt:	et omnes alii reges, duces, marchiones, langravii.
	Medius,	Comites simplices, comites
Status est duplex:	in quo sunt:	palatini, barones et nobi- les; castellani, capitanei, iusticiarii, purgravii.
	Infimus,	Milites, armigeri vel clien- tes, cives, rustici et omnes mechanici.
	in quo sunt:	
Spiritualis et huius tres sunt gradus:	Supremus,	Papa, patriarche, cardinales, archiepiscopi.
	in quo sunt:	
	Medius,	Episcopi, prepositi, decani, archidiaconi, canonici
Status est duplex:	in quo sunt:	maiores, abbates, doctores theologie, iuris canonici, magistri arciuum.
	Infimus,	Baccalarii, studentes, cano- nici minores, plebani, vica- rii, monachi.
	in quo sunt:	

Nedílnou součástí titulářů, včleněných do formulářů a rétorik, jsou seznamy adjektivem vyjádřených přívlasků, vhodných pro ten který hierarchický stupeň. (Některá z adjektivních spojení byla obecně vžitá a živa po celou dlouhou dobu vývoje titulační terminologie, tj. i po r. 1500, jímž je ohraničen slovníkový materiál. K běžným, konstantním spojení patří např. miles strenuus, rusticus laboriosus atd.) PŘ.: Infimi sunt milites et simplices militares, vassalli (supra scr. naprawnyczy), cives, advocati, curiones, id est curiarum rectores, officia civium regentes vel rusticoorum, id est magistri civium; validus, robustus, strenuus militibus des, sed militaribus, vasallis (supra scr. naprawnykom), curionibus famosus, circumspectus, providus, prudens, sagax, civis honestus,

sed laboriosus dicetur rusticus esse UK XI D 6 f. 187r.

Hranice mezi stavy je pohyblivá; mezi nejvyšším a středním světským stavem kolísají např. termíny langravius, comes, burgravius, mezi středním a nejnižším stavem termín burgravius (jenž tak prolíná všechny tři stupně a bývá v některých pramenech upřesněn pomocí maior pro stav nejvyšší a minor pro střední či třetí stav); variabilní složku nejvyššího a středního duchovního stavu představuje episcopus a abbas (někdy jsou rozlišeni jako maior - minor, infulatus - non infulatus) a konečně do středního či nejnižšího duchovního stavu bývají titulačně řazeni deonus (prepositus - ruralis), canonicus (maior - minor, simplex), plebanus, archidiaconus, vicarius (generalis).

Ve výčtech osob patřících k určitému stavu se mísí různá hlediska: není činně rozdíl mezi termíny determinujícími příslušníky stavů podle původu, postavení, úlohy či funkce ve společnosti. Např. obecné termíny nobiles, prelati, gubernatori bývají uváděny paralelně a řadou konkrétních termínů dalších, které v sobě vlastně implicitně zahrnují.

Posloupnost někdy uzavírá místo termínu civis (nejnižší stav) označení obecnější, kolektivní civitas či communitas: barones, milites, clientes, communitates et civitates praedicti regni NicPohlChron 594; barones, nobiles, milites, clientes, Praga civitas et caeterae civitates (1435 Sept.21) MonCone I, 775.³ Tyto termíny mohou - pro svůj souhrnný charakter - označovat stavy samotné: communitates seculares et spirituales (1432 Febr.27) ib. 191; ex omni statu regni et marchionatus, videlicet ecclesiasticorum, nobilium, civitatum et plebeiorum seu popularium personarum (1437 Iul.21) ib. II, 1063.

Zmíněné hierarchické řady jsou v středolatinšské tvorbě české proveniencce běžné po celé 14. a 15. století. Saromážděný materiál SSL, založený na tištěných i rukopisných pramenech, tak představuje bohatý podklad ke studiu titulatury i k posouzení vztahu požadavků na ideální uspořádání společnosti, které jsou vyloženy v rétorikách, ke skutečné tehdejší

Poznámky

* Zkratky citovaných pramenů se řídí praxí Slovníku středověké latiny v českých zemích, Praha, Academia 1977 s.2; srov. I, No. 1 XIX - LX.

- 1/ Tyto prameny patří do širokého kontextu děl proslulých svým zájmem o řešení otázek společenské struktury, do kontextu představovaného v latinsky i česky psané literatuře např. M. Matějem z Janova (o dělení společnosti na tři stavy cf. *Regulae Veteris et Novi testamenti*, zejm. 17.-19. kap. II. knihy; rozbor podal Vl. Kybal, M. Matěj z Janova. Jeho život, spisy a učení, Praha 1905, str. 110nn.), Tomášem ze Štítného (zejm. jeho traktát o trojím lidu a jeho překlad latinského Zjevení sv. Brigity; k tomu cf. J. Gebauer, O životě a spisích Tomáše ze Štítného, Praha 1923, str. 48nn.), dílem M. Jana Husa a tvorbou husitského období vůbec, polemickým vystoupením Petra Chelčického.
- 2/ Ke zdrojům středověkých názorů na dělení společnosti patří Platonova *Politeia*. Podle Platóna tvoří střední vrstvu strážci; ti se svou funkcí - dbát na vnější i vnitřní bezpečnost státu - nejvíce podobají střednímu stavu středověké společnosti. Zpřesněním funkce třídy strážců ve společnosti Platón z jejich středu vyděluje třídu vládců a střední stav dále charakterizuje jako pomocníka vládců. Nejnižší stav představují řemeslníci a rolníci. Křesťanství rozvinulo učení o rozdělení lidské společnosti na základě biblického pojetí, podle něhož je společnost tvořena podobně jako lidské tělo z jednotlivých údů (Rom 12, 4-5; 1 Cor 12, 12-30; Ephes 4, 4-16). Z autorů zabývajících se stavovským rozdělením připomenme dále např. Aurelia Augustina (zejm. jeho úvahy o vztahu *civitatis terrena*e a *civitatis dei* v díle *De civitate Dei*), Dionysia Areiopagitu (cf. výklad církevní hierarchie v díle *De ecclesiastica hierarchia*), dílo Bertholda Rezenského či pro české prostředí významný a do češtiny M. Jakoubkem ze Stříbra přeložený *Dialogus J. Viklefa*, ucelené pojednávající o vztazích mezi třemi stavy ve společnosti.
- 3/ O městech jako členech stavovské obce viz dvě práce J. Pečírkové a kol., *Pojem a pojmenování městské obce ve středověkých Čechách*, LF 98, 1975, 79-88 a *Sémantická analýza staročeského slova obec*, LF 97, 1974, 89-100.

NĚKOLIK ŘECKÝCH A LATINSKÝCH JMEN ROSTLIN V STAROSLOVĚNSKÝCH
PŘEKLADECH
Zoe Hauptová (Praha)

V. Jagió již na začátku tohoto století konstatoval, že větší množství nepřeložených řeckých slov v staroslověnských textech svědčí skoro vždy pro větší stáří překladu, i když nejsou vyloučeny ani výjimky, kdy se v jednotlivých případech nepřeložený řecký výraz do textu dostává až při novější redakci.^{1/} Od Jagióových dob byla otázkám lexikálních variant v staroslověnských překladech věnována řada prací,^{2/} ale stále ještě ohybí a sřejmě i nadále bude ohybět celkový obraz oyrilometodějského lexika. Taková rekonstrukce ani není možná: slovanští překladatelé nevytvářeli terminologické systémy, nýbrž s největší pravděpodobností postupovali případ od případu. Řecký (nebo latinský) termín se pokoušeli přeložit jim známým slovanským slovem a teprve tehdy, když takové slovo neznali nebo si nebyli jisti správností ekvivalentu, nechali originální slovo nepřeložené.

Pokusím se ukázat na několika příkladech, jak při dalším redigování textů nebo vůbec při rozšiřování okruhu překladové literatury buď zůstaly staré ekvivalenty tvrdošíjně zachovány, nebo doobázelo k novým úpravám, které mohly odrážet i vliv domácího jazykového prostředí.

Na rozboru několika jmen rostlin lze pozorovat, že malá variabilita a setrávání na původním znění může svědčit o tom, že daná rostlina byla buď obecně známá, nebo naopak natolik neznámá, že se její název mechanicky opisoval, aniž se vědělo, o jakou rostlinu vlastně jde.

Jako příklad pro první případ může sloužit známé evangelní místo Mt 23,23 ὀσάδες καὶ κάρβυλα καὶ κούμιν ἀποδεκατοῦτε τὸ ἴδιον καὶ τὸ ἄνηθον καὶ τὸ κύμινον Mar^{3/}; tyto názvy pro mátu, kopr a kmín - ostatně všeslovanské - se kouzelně drží v celé řadě evangelních textů od nejstarší doby až po tištěnou ruskou církevněslovanskou bibli z r. 1879.

Ke kolísání dochází jediné u tvaru *meṭa* - *meṭva*; z dnešních slovanských jazyků tvar *-va* (z pův. *meṭy* - to by ukazovalo na výpůjčku germánským prostřednictvím) má jediné srbochorvátština, ale ve starší době nebyl doložen jen v památkách srbského původu, nýbrž i na Rusi, a přetrval až do zmíněné církevněslovanské bible. Samo slovanské **meṭa* je bezpochyby výpůjčka stará, jak o tom svědčí nosovka s náležitými střídnicemi ve všech slovanských jazycích kromě bulharštiny a makedonštiny, kde je novodobé *menta*. Slovo **koprъ* je rovněž obecně slovanské, jeho etymologie je však nejasná. Ze všech těchto tří slov je nejspíše grecizované *kmimъ* (s variantami *kimimъ*, *kumemъ*, *kjuminъ* apod.), ovšem samo slovo je opět obecně slovanská výpůjčka převzatá prostřednictvím staré horní němčiny (v ruštině a ukrajinštině v podobě *tmin/tayn*, tam prý bylo přejato polským prostřednictvím).^{4/} Za zmínku stojí, že staročeský biblický překlad má na tomto místě i některá jiná slova: z *balšanu* a z *kopru* i z *kmina* (Drážďanská bible), z *máty* a z *anýže* a z *kmína* (Olomoucká bible).^{5/}

Podobné je evangelní místo *desętinę deate oṭъ meṭy* i *pigana*, ἀνοβεκατοῦτε τὸ ἡδούσιον καὶ τὸ πῆγανον L 11,42 Zogr Mar, *pigana* Nik. Slovo *pigan* "routa" tu zůstalo nepřeložené a v nejstarších čtveroevangeliích i nesklonné; nesklonným zůstává i ve středobulharském evangeliu Banickém ze 13. stol. (to ovšem nic neznamená, protože bulharština v té době již ztrácí deklinaci), v ostatních památkách včetně církevněslovanské bible se již skloňuje (Mstislavovo evangelium z 11. - 12. stol. má tu však překvapivě místo *oṭъ meṭy* výraz *oṭъ vonelios*). Staročeský překlad tu jde opět vlastní cestou: z *balšana* a z *rúty* (Drážďanská a Olomoucká bible). Z toho vyplývá, že *máta*, *kopr* i *kmín* byly slovanskému - patrně již cyrilometodějskému - překladateli rostliny dobře známé, stejně i dalším upravovatelům i kopistům, ale *routa* byla asi neznámá (ostatně ani dnes není zcela jasné její praktické použití, snad se jednalo o léčivou rostlinu divoce rostoucí).^{6/}

Téměř bez kolísání se ve všech staroslověnských biblio-

kych textech uchovává finik (s různotvary řunika, pinika, finikasz atd.) za ř. φοίνιξ, které v biblických textech Starého i Nového zákona zpravidla označovalo palmu datlovou. Slovanským překladatelům byla do té míry neznámá, že uchovávali řecké slovo po celá staletí beze změny. Výjimku tu tvoří texty oharvátskoklajholské, později revidované podle Vulgáty, jako je breviář Lublaňský a Novljanský, kde čteme palma (Jl 1, 12); ostatně tyto texty vznikaly v oblasti, kde palma datlová takovou vzácností nebyla.

Řecké slovo τριβολος "bodlák" má mnohem pestřejší slovanské ekvivalenty. V Assemanově evangeliáři čteme: eda obnemletz koto ot(α) traniē drozdy li ot(α) trivola smokovi ἀπό τριβολων Mt 7, 16 As (otz řěpě Zogr, otz řěpiē Mar Ostr, ot ripiē Nik); Matislavovo evangelium tu má otz vālčoca, Banioké ot trivolē, stejně Vračanské (středobulharské) a Putenské (ruské, 13. stol.); církevněslovanská bible má ot repiē. J. Vajs při své rekonstrukci dává přednost překladu řěpije,^{7/} patrně proto, že je doložen v nejstarších tetrech. Za sekundární grecismus považuje nepřeložené trivola Horálek,^{8/} do původního překladu je klade Jagić.^{9/} Slovo τριβολος se však vyskytuje i na jiných bibliických místech, a to v Gn 3, 18, kde nejstarší slovanské parimejníky mají osatz (Zacharijův, 13. stol., ruský) nebo vālčoc (Grigorovičův, 12. - 13. stol., středobulharský), stejné čtení jako Grig má i citát v Besědách Řehoře Velikého (ruský opis původně česko-církevněslovanského textu). Slovanské ⁸vālčoc je doloženo i v apoštolsním textu Eb 6,8 v apoštolských Christinopolském (12. stol., jilhoruský), Slepčenském (12. stol., bulharský) a Šišatovackém (1324, srbský). Který ekvivalent je tedy původní? Ve všech slovanských jazycích je doloženo ⁸řěpije: rus. репей, репейник, ukr. репyk, bulh. репей, serb. репуh, репуhа, slovin. repje, čes. řepík, pol. rzep. Podle V. Maehka^{10/} byl takto nazýván lopuch, vlastně jeho plody. Slovo ⁸vālčoc pokraňuje dnes snad jen v rus. volčes "bodlák", i slovníky Miklošičův a Sreznevského mají převahu ruských dokladů, avšak dokla-

dy z kodexu Suprasalského svědčí o tom, že v 11. stol. musele existovat i na bulharské půdě. Slovenské ¹⁰ověta chybí v nešní srbochorvátštině (podle M. Vasmera tam existuje jen v místních jménech), je to však staré slovanské slovo (s ním příbuzné je osten, ostrý a podle některých i kost).^{11/} Kolísání domácích ekvivalentů svědčí o tom, že si slovanští překladatelé pod tímto řeckým slovem představovali zcela konkrétní druhy plevelů.

Velmi staré je kolísání dublet krina - ověta na dvou evangelních místech: samotrite krina selnycha rá mpíva Mt 6, 28 Mar As Nik, kriny Ostr (ověta Zogr, ověty Sav); stejně L 12, 27 Mar Nik (ověta Zogr); i pozdější texty tu kolísají: Matislavovo evangelium má singulár ovětaoa polskaago (Mt 6, 28) a plurál ovětao polskyicha (L 12, 27), středobulharské Banické evangelium neklonné krina. Toto slovo je doloženo i ve Starém zákoně: pustyni ... procvatets (sic!) jako i krina ὄσ mpívo Is 35, 1 v obou nejstarších parimejnioích; církevněslovanská bible má krina na všech uvedených místech. Grecismus má charakter vysloveně knižní (stejně jako pigana, finika, trivola) - toto slovo nemá v živých slovanských jazycích pokračování. Dnes je též těžké zjistit, jakou rostlinu vlastně řecké mpívo označovalo a dokonce o tom existuje již několik úvah a studií.^{12/} Byl jmenován mezi jiným egyptský leknín, tulipán a šaenka, která prý roste na palestinských pustinách.^{13/} Není tedy divu, že si tu slovanský překladatel vůbec žádnou konkrétní rostlinu nepředstavoval a buď nechal řecké slovo nepřeložené, nebo volil obecné ověta, jak je tomu ostatně v celé řadě dnešních překladů ("kvítí polní"). Nabízí se tu zajisté svůdná myšlenka, že obecné ověta je dokladem vysoké úrovně Konstantinova překladu evangeliáře a odtud bylo přejato do čtveroevangelia, tím spíše, že je doloženo v nejstarších textech a později ho výrazně ubývá. V. Jagić však nepřeložení krina považuje za původnější.^{14/}

V této souvislosti je zajímavé poznamenat, že všeslovanská výpůjčka lilija (z latiny) je zpočátku značně neurčitého

významu. O tom svědčí tyto zajímavé doklady z Besěd Řehoře Velikého: tako ověti vь trьnii ovьtuta i krasnoje ovětije lilija ježe bl(a)gu vonju imata sь trьnijemъ rastet sic flores inter spinas orientur, et rosa quae redolet crescit cum spina Bes 38, 292 a 14sq; druhý doklad z téže homilie pak vysvětluje latinské slovo lilium slovanskému štenáři takto: finika rečeta se grěčskama jazykama a rumьskama a slověnskoma ověta Bes 38, 293 a 10. Z těchto citátů vyplývá, že tu slovanský překladatel sotva viděl jakýkoliv rozdíl: všechno byly pro něho "květiny", nanejvýš za latinské rosae položil čarvlenyja ověty (Bes 35, 260 3).

Slovanští překladatelé vůbec těžko rozlišovali rostliny, které nebyly užitkové. O tom svědčí i tento doklad ze Suprasl'ského kodexu: zemьja ubo vь se vrěmь vesnъnoje šipakъ i ia i inъ ověta rastita ѣ mьn ouvъ γη κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτου τοῦ ἔαρος ῥόδα καὶ ἴα καὶ ἄλλα ἐκδίδωσιν. Šipakъ nebo šipъ-đije užívají staroslověnské texty pro granátové jablko (ῥόδα), texty bulharské proveniencí též pro růži (tak i Jan Exaroh v Šestodněvu 104a 23).^{15/} S řeckým ἴα "fialky" si překladatel zřejmě vůbec nevěděl rady. Doklady na slovo rože "růže" jsou pozdní, nejstarší snad je z cyrilometodějské služby Lublanšské, oharvátskohlaholského rukopisu z konce 14. stol.: ověta rože v věře oh(risto)vě o'vateta CMLab 33b 4.

Z těchto několika drobných ukázek, které by bylo možno dále rozmnožovat, vyplývá, že Slované v období přibližně od počátku písemnictví do 13. století rozlišovali a přesněji pojmenovávali rostliny užitkové a snad i plevele, tedy souhrnně rostliny související se zemědělstvím, kdežto ostatní rostliny, zvláště květiny, jim splývaly a celkem je nerozlišovali. Řada názvů rostlin a květin se udržovala, zejména v biblických překladech, jako převzatá knižní slova, jejich význam byl velmi mlhavý.

Poznámky

- 1/ V. Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. 2. vyd. Berlin 1913, 299.
- 2/ Srov. zejména A. S. L'vov, Očerki po leksike pamjatnikov staroslavjanskoj pis'mennosti. Moskva 1966 s.j.
- 3/ Používám zkratkového systému Slovníku jazyka staroslověnského; viz díl I., Praha 1966, LXIIn.
- 4/ Srov. M. Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg 1955, 110-111.
- 5/ V. Kys, Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká. I. Evangelia, Praha 1981.
- 6/ Tak A. Novotný, Bibliický slovník. Praha 1956, 795.
- 7/ J. Vajs, Evangelium s. Matthaei palaeoslovenice. Praha 1935, 85.
- 8/ K. Hozálek, Evangeliáře a čtveroevangelia. Praha 1954, 85.
- 9/ Entstehungsgeschichte 321.
- 10/ Naše řeč 29(1945) 110.
- 11/ Srov. J. Holub - F. Kopečný, Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1952, 257n.; V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého, 2. vyd., Praha 1968, 418 počítá jen s příbuzností k slovu ostrý.
- 12/ Srov. E. Preuschen - D. W. Bauer, Griechisch - deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen uchristlichen Literatur. Gießen 1928, ool. 707.
- 13/ Srov. A. Novotný, Bibliický slovník 380.
- 14/ Entstehungsgeschichte 312; stejně i J. Vajs v rekonstrukci evangelního textu.
- 15/ R. Aitzetmüller, Das Hexaemeron des Exarchen Johannes. III, Graz 1961, 261.

PŘÍSPĚVEK K CHARAKTERISTICE SLOVNÍ ZÁSOBY STŘEDOVĚKÉ LATINY
V ČESKÝCH ZEMÍCH
Dana Martínková (Praha)

Latina, která je jazykem evropských literárních památek období středověku, prošla během několika staletí vývojem, který postupoval v jednotlivých zemích obdobně, nikoli však zcela shodně. Jeho výsledkem je proto jednak jednota základních středolatinských vyjadřovacích prostředků, jednak určitá odlišnost slovní zásoby. Potřeba tvoření neologismů nezbytných pro vyjádření nových skutečností, pro něž se nedostávalo označení v latině starověké, byla společná všem středolatinským autorům. Rovněž společným rysem je přejímání vzácných a méně běžných slov z pozdního vývojového období starověké latiny. Při vzájemné závislosti evropských literárních děl docházelo často k přejímání těchto výrazů z jednoho národního odvětví středověké latiny do jiného. Odlišný historický a literární vývoj v jednotlivých evropských zemích vedl však často k tomu, že středověcí autoři vytvářeli vlastní neologismy, v jiném národním odvětví středověké latiny nedoložené. Sémantický výklad středolatinských neologismů je důležitým úkolem středolatinské lexikografie. Základní pomůckou pro jeho řešení jsou národní slovníky středověké latiny, které se zpracovávají nebo vydávají téměř ve všech evropských zemích.

Významnou součástí evropské středověké latiny je jazyk bohemikálních latinských památek z období od ca. r. 1000 do r. 1500. Charakterizovat a objasnit jeho slovní zásobu je úkolem Slovníku středověké latiny v českých zemích (dále jen LB = Lexicon Bohemorum), který vychází od r. 1977 a obsáhl dosud v 9 sešitech úsek hesel a - eors.

O autorech bohemikálních středolatinských památek platí v plné míře, co bylo výše řečeno. Využívali společných jazykových prostředků, přejímali výrazy, s nimiž se setkávali v pracích svých zahraničních vzorů a učitelů a vytvářeli neologismy vlastní. K charakteristice jejich slovní zásoby má

příspěť tato stručná stať. Za její podklad jsme zvolili úsek materiálu LB, a to hesla písmene A (již vydaná) a písmene L (dosud nepublikovaná). Přihlédli jsme k heslům, která jsou doložena v materiálu LB 1-2 doklady, popř. větším počtem dokladů (3-4), čerpaným však z jednoho pramene nebo (u středověkých glosářů) majícím jeden společný zdroj. Takových vzácně doložených slov je ve zvoleném materiálovém úseku překvapivě mnoho - v úseku hesel písmene A 856, v úseku hesel písmene L 452, tj. téměř 27% všech hesel těchto úseků. Z nich nepatrná část (jen asi 3%) jsou výrazy z pozdního období starověké literatury, doložené v Thesauru linguae Latinae (dále jen ThLL), ostatní jsou středolatinšské neologismy, z nichž opět jen 9% znají i jiné středolatinšské slovníky. Přihlédli jsme pro úsek A zejména k německému (MW)¹ a polskému (P)² slovníku, pro úsek L ke slovníku Novum glossarium (NG)³ a k P. Při úvahách o vztahu materiálu LB k těmto slovníkům nutno mít ovšem na zřeteli i jejich odlišné časové ohraničení. U MW je horní časovou hranicí rok 1280, u NG 1200, P oituje často i doklady ze 16.stol. Zkoumané výrazy jsme rozdělili podle jejich výskytu 1/ ve vydaných literárních památkách, 2/ v publikovaných i rukopisně dochovaných středověkých glosářích, 3/ ve vydaných i nevydaných památkách diplomatické povahy, 4/ v rukopisech, zejména v odborných spisech z oblasti filozofie a přírodních věd.

1. Pokud jde o neologismy a vzácně doložené výrazy ve vydaných literárních památkách, zaslouží pozornosti především jejich časové rozvrstvení. Ze 102 pramenů, v nichž se vyskytují, je 1 z 10., 2 z 11., 4 ze 13., 26 ze 14. a 64 z 15. stol. Nizký počet v nejstarších památkách je ovšem dán jejich nevelkým počtem vůbec, zajímavý je však poměr mezi památkami 14. a 15. stol., v němž rozmach polemické husitské literatury vedl k vytváření nových jazykových prostředků. Tak obohacovali latinu pro potřebu svých děl už Husovi předchůdci, např. Matěj z Janova, v jehož Regulích sledáváme jen v úseku písmene A 9 neologismů (adducibilis, adinventicius, anathematizatio, annutus, antedispositio, appunotata, appunotatus, assumo, augmentabili-

ter, viz LB s.v.) a zvláště Hus sám. V jeho spisech (označuje-
me je, stejně jako ostatní prameny, z nichž uvádíme příklady,
skratkami podle Seznamu pramenů LB) je v úseku písmen A, L 48
neologismů, z nichž některé užil ve svých spisech opakovaně,
např. atteeidiatio (HusExp 17, HusBethl III 136), longitudina-
lis (HusDoct 481, HusColl 564 - období téhož kontextu), lupa-
citas (HusBethl IV 309, HusEcol 181). Ve 14. stol. uplatňoval
ve svém jazyce nezvyklé výrazy a neologismy zejména výrazně
Michal Pražský. Jen v jeho Remediaru (MichPrRem) jich nachá-
zíme ve sledovaném úseku hesel 6 (z nich 2 opakovaně): abomi-
natrix (464), animate (417), applaudentia (410, 429), auoupa-
trix (453), livide (263, 284), lustratrix (454). Jak je patrné,
obohacoval svou latinu především substantivy femininy tvořený-
mi sufixem - trix (ve středověku velmi produktivním) a adver-
bií, z nichž např. adv. livide mohl poznat ve slovníku Hugu-
tiově. Neologismy v oblasti substantiv, adjektiv a adverbíí
převládají i u jiných autorů, např. adiutorius, archipinoer-
natus, letifere v Pulkavově kronice (PulkChron 140 adnot.,
183b, 70 adnot. 17), admonitive, argumentative, lucenter v de-
níku Petra Žateckého (PetrZet 307, 320, 353). Posledního z u-
vedených adverbíí užil i Mikuláš z Pelhřimova ve své replice
(UlrZnoymRepl 167). Poměrně malým počtem jsou mezi neologismy
zastoupena slovesa. Ve sledovaných památkách je jich v úseku
hesel A, L pouze 18.

2. Nejbohatším místem výskytu středolatinských neologismů
jsou glosáře, jejichž sestavovatelé měli v tvorbě nových slov
zálibu. Výjimku netvoří ani slovníkáři českého původu, mezi
nimiž čelné místo zaujímá Bartoloměj z Chlumce, řečený Klaret.
Význam latinsko-českých dvojic v jeho slovníkových dílech sů-
stává ovšem často temný a na objasnění některých z nich bude
nutno vynaložit ještě mnoho filologické práce. V úseku hesel
LB, kterým se zabýváme, je jen v jeho Glosáři 215 latinských
neologismů a vzácných výrazů. Ne vždy jde ovšem o výrazy utvo-
řené Klaretem. Např. výraz lagium (ClarGl 2698 mezi názvy hu-
debních nástrojů) čteme už v kronice Petra Žitavského (Petr-

ZittChron 117a). Na Klaretovi je v některých výrazech závislá řada dalších slovníkových prací od anonymních dílek v rukopisu Vodňanském (rkp KNM II F 2), přes slovník nazývaný Veleší-nův (rkp olomoucké kapituly 362) až po tzv. Lactifer. Napo-sled jmenovaný slovník má vztah i k jiné řadě slovníků, jejíž východiško lze nalézt v mnoha případech ve slovníku Hugutiově a kterou tvoří anonymní rukopisné slovníky dochované v rukopi-sech UK X E 13, KNM X E 1, KNM II F 4. Příkladem může být vý-raz lactioapium (rkp KNM X E 1 f.226r, KNM II F 4 f.176v, Hu-gutio v rkpu UK VII C 20 f.357va), lacula (KNM X E 1 f.226r, UK X E 13 f.136ra, Hugutio v témž rkpu f.219va), lautitiosi-tas, lautitiosus (UK X E 13 f.136vb, VocLaet f.M 6vb). Proble-matika středolatinských slovníků a jejich vzájemných závislo-stí je nesmírně složitá a bylo by třeba (v návaznosti na objev-né a podnětné práce Rybovy) věnovat jí důkladnější pozornost.

3. Příčina výskytu četných neologismů v památkách diploma-tické povahy je v podstatě dvojitá: Sestavovatelům listin, listů i pisatelům záznamů v městských knihách šlo (stejně jako autorům literárních děl) o dodržení daných rétorických pravidel, při čemž se opírali o rétorické příručky a formuláře, které byly vydatným zdrojem neologismů. Druhým podnětem k užiti neologismů byla skutečnost, že v úřední agendě zvláště čas-to ohybely pisatelům adekvátní výrazy, a byli tedy nuceni sáh-nout ke tvoření nových slov. Přitom šli někteří (zejména písa-ři městských knih s nižší jazykovou erudiicí) tak daleko, že užívali slov z národních jazyků (češtiny a němčiny), k nimž připojovali latinskou koncovku, např.: lanthrichterius (Reg-Dipl II 716, 1294), lihowniko (rkp LibBerRao f.47v, 1438), litkupium (rkp LibIudIgl III f.297va, 1466). Zejména často se tímto způsobem tvořila označení řemeslníků a právní pojmy. Ty-těž neologismy se někdy vyskytují v pramenech navzájem místně i časově vzdálených. Např. výraz laca z českého láka, měrná nádoba na pivo nebo víno, se vyskytuje v latinizované podobě r. 1416 v pražské městské knize (rkp ArohPr 989 f.31vb) a r. 1491 v lounské knize počtů (vyd. J.Vaniš, Praha 1979, str.124).

Zde je nutno předpokládat vzájemnou nezávislost obou dokladů, jinde lze pomýšlet na závislost, např. při užití adverbia longaeve ve formuláři Summa cancellariae (SummaCanc 23) a v práci Prokopa Písaře Praxis cancellariae (ProcPrPrax 69). Zajímavé jsou případy, kdy neologismus doložený ve středolatinšském glosáři čteme v zápisu městské knihy, jak je tomu např. u slovesa ligonisare, známého z Hugutia (odtud je převzal zmíněný rukopisný slovník UK X E 13 f.137v), se kterým se setkáváme ve dvou městských knihách jihlavských (rkp LibIudIgl III f.17va a III A f.52v), v nichž shodné znění zápisu (ubi argilla solet foderi et ligonisari) svědčí o peru jednoho písaře.

4. LB je jediným z vydávaných středolatinškových slovníků, který při pořizování materiálové základny přihlédl v rozsáhlé míře k památkám, zejména k městským knihám a odborným spisům z oblasti filosofie a přírodních věd, dohovaným pouze rukopisně. Byly tak získány cenné doklady zejména z oblasti právní terminologie, které jsme se dotkli v předchozím odstavci, i odborné terminologie lékařské, botanické, astronomické, matematické atd. Příkladem mohou být lékařské termíny adhaesivus, adustibilis, ampullatio, botanický výraz armesana (viz LB s.v.) a řada dalších.

Závěrem se stručně zmíníme o hlavních typech tvoření středolatinškových neologismů. Častá jsou substantiva tvořená předponami anti-, archi-, např. antigraphus (rkp UK X E 13 f.104ra, KNM II F 4 f.23r, VocLact f.B 5ra), antipigmentum (rkp KNM IV E 5 f.84v), archicaput (HusEp 167), archipraedo (HusBethl III 92), substantiva tvořená sufixy -arius, např. ambigarius (LexClemB f.29rb), lutnarius (HusBethl III 126), -ator, např. agonizator (rkp KNM II F 4 f.11r), lapsator (rkp ArchPr 988 f.97v, 1387), -lex, např. aratriflex (ClerG1 2737, VocC 272, Veleš f.89ra), lagoenifex (rkp ArchPr 2086 f.M 20r, 1469), -issa, např. arcufioissa (rkp ArchPr 2090 f.139r), lutfifugulissa (DocBudv 224, 1386), -ista, např. algorista (rkp UK I G 6 f.77r), lectista (rkp ArchPr 2085 f.L 27v, 1461; ArchPr 10 f.C 17r, 1465), -men, např. argumen (ClerG1 2539,

VocC 112,252), lugubramen (CantBoh 127), -mentum, např. abbasamentum (rkp CapPr P 1466 f.196r, 197r), luotamentum (rkp KNM II F 4 f.189r, of. ThLL VII/2 1727,77). U substantiv tvořených se slovního základu národního jazyka je častý sufix -o, např. lantfrido (ChronTreb 53), lopato (SolHebd 91,137). Jedním z nejproduktivnějších sufixů je sufix -trix, např. albatrix (rkp UK I E 40 f.77r), lactioinatrix (rkp KNM X E 1 f.226r, KNM II F 4 f.176v), dále sufix -ura, např. affixura (rkp ArohPr 992 f.78v, 1427), laceratura (rkp CapPr P 1459 f.75vb, of. ThLL VII/2 822,82), -us (maskulina 4.dekl., např. apostolicoatus (RegDipl IV 465, 1342), loatus (IohHolHosp 327)). Časté bylo, a to zvláště ve středověkých glosářích, i rozšiřování slovní zásoby v oblasti substantiv všech tří rodů deminutivy (i zde navázal středověk na jazykové tendence pozdního starověku), např. laqueolus (rkp UK X E 1 f.136va, of. ThLL VII/2 961,8), legatiuncula (tž rkp f.136vb, of. Hugutio v rkp UK VII C 20 f.210rb), labellulum (tž rkp f.135vb, of. Hugutio v uvedeném rkp f.206vb; NG a P dokládají toto slovo z literárních textů). U středolatinských adjektiv se často setkáváme s tvořením koncovkou -bilis, např. abdicabilis (HusDef 206), laotabilis (rkp KNM X E 5 f.257r), -ivus, např. afflictivus (ColdsBrev f.24v, Melogr f.q 4vb), locupletativus (rkp KNM XII F 10 f.88v), -osus, např. arenulosus (rkp UK VIII E 9 f.118v), longinquosus (CodDiplBoh III 294, 1239). U adverbí je častý sufix -(bil)iter např. advisabiliter (GeorgPodEp p.15), archialiter (rkp UK III G 25 f.122r), legibiliter (IohHolHosp 315), luciformiter (JanovReg IV 45), -ive, např. acquisitive (rkp UK VIII A 19 f.44r), amicative (DoeAulReg 209, 1407), -im, např. affatim (rkp CapPr P 1570 f.14A va, VocLact f.gg 8ra), latebratim (LexClemB f.58vb, of.ThLL VII/2 994,52). Slovesné neologismy mají velmi často koncovku -izo, např. ambo-nizo (CatUK II 138), leonizo (CondRhet 191). Zdrojem obohacování slovní zásoby středověké latiny byla rovněž slova utvářená složením, např. lamellifaber (rkp LibIudIgl f.67 rb, 1367), albefactio (rkp KNM X E 5 f.42v, 72v), lactiocapium, lactigeru-

lum (rkp KNM X E 1 f.226r, KNM II F 4 f.176v, cf. Hugutio v rkpu UK VII C 20 f.357va), aeviplusus (LaurMonWenc 178), laudisone (FontCl 146, ca 1400), lunifioo (rkp UK IX E 9 f.85ra, of. NG s.v.), přejímáním slov z řečtiny (viz též výše uvedené prefixy a sufixy anti-, archi-, -ista z -istes, -izo), např. allopathia (LexClemB f.28va), lithologia (rkp CapPr P 1343 f. 200rb) a slova (zvláště slovesa) tvořená dvojitou předponou, např. abremoveo (rkp CapPr P 1512 f.232v), adappareo (HusEp 356), adinventrix (IohMarign 515b), adinventicius (JanovReg IV 273, V 295). Pramenem přejímaných výrazů (někdy ovšem těžko zjistitelným) jsou v mnoha případech pozdní starověké glosáře, pozdně starověké a středověké encyklopedie, zvláště Origines Isidora Sevillského, ze středověkých autorů pak dílo Alberta Velikého, jehož význam pro obohacení slovní zásoby středověké latiny, zvláště v oblasti filozofie a přírodních věd, nebyl dosud doceněn. Z jeho díla (of. MW I 587,5) pochází výraz amphitrix (rkp KNM X E 1 f.16v), filozofický termín ampliatus (rkp CapPr P 1388 f.17r, 28v, 95rb; of. MW I 591,37), přírodovědný pojem arcuositas (rkp CapPr P 1302 f.38ra, CristPrachAstr f.45v; of. MW I 907,56) aj.

Uvedené poznámky k charakteristice středolatinšké slovní zásoby naznačují, jak tvárným dorozumívacím prostředkem byla středověká latina, společný jazyk evropského kulturního společenství.

Poznámky

- 1/ *Mittelateinisches Wörterbuch bis zum ausgehenden 13. Jahrhundert*, Bd I 1967.
- 2/ *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, vol. I 1953, vol V 1982.
- 3/ *Novum glossarium mediae latinitatis ab anno DCCC usque ad annum MCC*, L, Hafniae 1957.

O STAVU PRÁCE NA NÁRODNÍCH SLOVNÍCÍCH STŘEDOVĚKÉ LATINY
Jiří Matl (Praha)

Po mnohaletém období příprav má již většina pracovních týmů jednotlivých zemí koordinovaných Mezinárodní unií akademiků (UAI) za sebou první vydané sešity či dokonce svazky svých slovníků středověké latiny. UAI postup prací v jednotlivých zemích pravidelně hodnotí na každoročních zasedáních. Ze zpráv o těchto zasedáních je pak možno čerpat některé potřebné informace o postupu prací. Od r. 1979 je v časopise ALMA^{1/} znovu věnována pozornost specifické problematice vzniku jednotlivých slovníků. Proto bude jistě užitečné pokusit se shrnout a stručně zhodnotit výsledky, jichž pracovní týmy zúčastněných zemí dosáhly, neboť přesné bibliografické údaje někdy nejsou snadno dostupné.

Pro badatele zabývající se středoevropskou problematikou je dobrou pomůckou Słownik Jazyny Średnowiecznej w Polsce,^{2/} který vychází již od roku 1953 jako dílo kolektivu vedeného M. Pleziou. Slovník vychází pravidelně, jednotlivé sešity za sebou následují velmi rychle, takže již máme k dispozici pět úplných svazků (písmena A-L). Celé dílo je plánováno na devět svazků. Polský slovník je užitečný rychlostí, s jakou zpřístupňuje středověký materiál. Neobvyklý je časovým rozsahem, neboť sahá až do 16. stol. I když u některých heslových článků můžeme pozorovat určitou nevyváženost v počtu jazykových dokladů, je tento slovník velmi dobrou pomůckou zvláště pro termíny z oblasti scholastické filosofie a teologie.^{3/}

Díky vysoké úrovni zpracování jednotlivých článků se stal pro badatele nepostradatelnou pomůckou slovník německý, který vydávala od roku 1959 Bavorská akademie věd ve spolupráci s Akademií věd NDR.^{4/} Na celém podniku spolupracují též odborníci z Rakouska a Švýcarska. Dosud vyšlo 18 sešitů, tj. hesla a-conductus,^{5/} v tisku je sešit 19, připravuje se sešit 20. Slovník je velmi široce založen, jeho koncepce je odlišná od většiny ostatních slovníků středověké latiny, neboť není dife-

renční, zpracovává tedy kompletní materiál, podobně jako Thesaurus linguae Latinae, s jehož pracovníky redakce Mittellateinisches Wörterbuch úzce spolupracuje. Německý slovník vyniká filologickou akribií a přesností sémantičké analýzy. Na jeho vydávání se podílí řada vynikajících odborníků, jako např. B. Bischoff, O. Prinz, J. Schneider, T. Payrová a další. Horní časová hranice je konec 13. stol., prakticky do smrti Alberta Velikého.

Pro latinské středověké prameny z území Uher byl dlouho užíván slovník Bartalův.^{6/} V souvislosti s výzvou UAI jednotlivým evropským zemím, aby přispěly k vytvoření slovníku, který by nahradil Du Cangeovo Glossarium, bylo v Maďarsku rozhodnuto vydat nový slovník. Přípravné práce byly na čas přerušeny druhou světovou válkou a naplno se rozběhly až koncem padesátých let. Jako horní časová hranice byl stanoven rok 1526 (bitva u Moháče). Na slovníku pracuje šestičlenný kolektiv mladých pracovníků v čele s I. Boronkaiem. V současné době je ukončena exerpce pramenů, v tisku jsou první dva svazky (*a-congruus*), pro vydání je připraven text po heslo *curia*. Slovník by měl mít šest svazků, za zmínku stojí i fakt, že autoři počítají s jeho dokončením okolo roku 2000.^{7/}

Trochu stranou obecného povědomí, ale poměrně rychle vyšel dvousvazkový slovník jugoslávský,^{8/} jehož první sešit se objevil r. 1968 a za pouhých deset let dospěl ke konci. Na jeho zpracování se podíleli hlavně M. Kostrenčič, V. Gortan a Z. Herkov. Slovník zpracovává materiál silně ovlivněný italsčinou.

Také v dalších dvou jihoevropských státech vznikl či vzniká středolatinický slovník. Italský vycházel od r. 1936 v časopise ALMA péčí F. Arnaldiho, jeho poslední část vyšla r. 1964. Poté začaly v témže periodiku vycházet (a vycházejí dosud) dodatky. R. 1970 byl slovník znovu vydán ve třech svazcích, totéž se děje od r. 1978 s dodatky.^{9/} Zajímavostí tohoto slovníku je, že zpracovává materiál již z období přechodu k ranému středověku.

Ve španělské Barceloně vychází již od r. 1960 Glossarium mediae latinitatis Cataloniae,^{10/} zatím mají badatelé k dispozici osm sešitů, které vyšly v letech 1960-1979 (hesla a-dotallis), v tisku je nyní sešit 9 (dotalis-dux). Jde o slovník diferenční, za základ byl vzat Thesaurus linguae Latinae. Zpracovává období let 800-1100. V nedávné době došlo k redukci pracovního kolektivu, v jehož čele stojí J. Bastardas, což mělo za následek zpomalení práce.

Rozsáhlé přípravné práce probíhají v Belgii, kde pod záštitou Královské akademie věd v Bruselu vychází Index scriptorum operumque Latino-Belgicorum medi aevi^{11/} za redakce L. Genicota a P. Tombeura. Registrují se texty vyprávějící i diplomatické do 1200. Jejich detailní registrace a zpracování za pomoci nejmodernější techniky se později stane základem pro úplný slovník. První výsledky této práce by se měly objevit již v dohledné době, pravděpodobně během r. 1986 (Thesaurus Linguae Scriptorum Operumque Latino-Belgicorum Medii Aevi I, část).

Velmi dobře se rozběhlo i vydávání slovníku v Nizozemí.^{12/} Také tam se s přípravou začalo ve větším rozsahu až po druhé světové válce. Hlavní zásluhu na započetí práce má J. W. Fuchs, který sestavil definitivní verzi soupisu pramenů, řídil exerpce a později i redakci textu (do své smrti r. 1975). V jeho práci nyní pokračují dvě badatelky, Olga Weijers a Marijke Gumbert. Excerptce pramenů byla ukončena r. 1969 (cca 300 000 excerpt, časový rozsah 800-1500). V r. 1970 se již objevil první sešit, obsahující seznam pramenů a zkratek a část heslových článků písmene A (zde zpracována poněkud nelogicky i některá hesla písmene H). Do r. 1981 vyšly kompletní dva svazky (písmena A-C). Od r. 1982 vycházejí články písmene D, poslední (24.) sešit z r. 1985 končí již heslem exercitabilis. Heslové články jsou zpracovány do písmene I. Nizozemský slovník je rovněž diferenční, tj. nezpracovává ty elementy středověké slovní zásoby, které přešly beze změny z latiny klasické. Při zpracování článků byl kladen důraz spíše na stránku filologickou. Do jisté míry chybí představa o frekvenci jednotlivých

slov, neboť exerce byla výběrová a nebyly do ní zahrnuty rukopisy.

K výzvě UAI se připojila i Velká Británie. Slovník (Dictionary of Medieval Latin from British Sources) vychází pod patronací Britské akademie v redakci R.E.Latham a D.R.Howletta v Londýně. Zatím vyšly dva svazky (I. - písmena A-E v roce 1975, II., obsahující články písmene C, v r. 1981). V tisku je svazek III, který by měl obsahovat písmena D-E, téměř připraven je i svazek IV (písmena F-G-H).

Slovníky středověké latiny vznikají i ve skandinávských zemích. Již r. 1958 vyšel rozsahem nevelký slovník finský.^{13/} V sousedním Švédsku probíhaly práce na středolatiniském slovníku s přestávkami již od třicátých let tohoto století. Při redakční práci se vystřídal několik badatelů (např. Axel Nelson, Ulla Westerbergh, nyní Eva Odelman). Slovník začal vycházet v r. 1968, do r. 1980 vyšlo šest sešitů (sv. I, a-iustimode), v r. 1982 se objevil první sešit svazku II (s obecným úvodem ve švédštině a němčině), který obsahuje hesla iustitia-metuedus.^{14/} Jde opět o slovník diferenční, časový rozsah je 1160-1530. Švédští pracovníci nedisponují tak rozsáhlou pramennou základnou jako badatelé v jiných zemích, středověká latina užívaná na jejich území se však příliš neliší od jazyka užívaného v ostatní Evropě.^{15/}

Při takovém rozšíření prací je pochopitelné, že ani naši specialisté zabývající se středověkou latinou nemohli zůstat stranou. U zrodu Slovníku středověké latiny v českých zemích^{16/} stál již počátkem třicátých let prof. Bohumil Ryba. Práce na slovníku pokračovala i během druhé světové války a naplno se rozběhla po válce zejména na půdě Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská ČSAV. V r. 1970 byla uzavřena exerce pramenů, jejichž horní časovou hranici tvoří rok 1500. Bylo excerptováno i značné množství rukopisů, zejména městské knihy, rukopisy obsahující díla alchymistická, astronomická, matematická apod. Lexikální archiv obsahuje přes 600 000 excerpt. Celé dílo je plánováno na čtyři svazky (cca 20 sešitů po 160 str.).

Původní plán vydávat jeden sešit ročně se zatím nedaří plně realizovat vzhledem k neustálým komplikacím výrobního charakteru. Rovněž náš slovník je diferenční, a to k osmému vydání Georgesova latinsko-německého slovníku.^{17/} Doposud vyšlo sedm sešitů a-ozytwar,^{18/} do nakladatelství Academia byly odevzdány rukopisy dalších čtyř sešitů obsahujících heslové články do konce písmene E. První svazek, který obsahuje písmena A-C, je uzavřen sedmým sešitem.

Nakonec je třeba se ještě zmínit o stavu práce na slovníku *Novum glossarium*, který by v budoucnu měl v návaznosti na slovník *Du Cange* poskytnout syntetický obraz středověké latiny ve většině zemí Evropy.^{19/} Jednotlivé sešity tohoto slovníku vycházejí od r. 1957 poměrně pravidelně v dvouletých intervalech, dosud vyšlo 12 sešitů (písmena L-O, začátek P).^{20/} Zpracovává prameny z let 800 - 1200 ve snaze postihnout středověkou latinu jako jazyk podle mínění autorů poměrně jednotný, co možná nejméně zasažený vlivy národních jazyků. Období po r. 1200 zpracovávají pak jednotlivé národní slovníky středověké latiny. Slovník vychází v Kodani a jeho vydávání řídí *Comité Du Cange*, které má sídlo v Paříži. V jeho čele stál dlouhá léta prof. Franz Blatt, po jeho smrti tuto funkci zastává profesor university v Bordeaux Yves Lefèvre. Základ slovníku tvořil zpočátku převážně materiál francouzský, německý a britský, postupně však byla navázána spolupráce se všemi kolektivy, které zpracovávají slovníky národní, takže slovník nyní disponuje širokou materiálovou základnou, která pokrývá prakticky celé území Evropy. Autoři neregistrují jen nová slova či nové významy, ale snaží se podat co možná nejúplnější obraz středověké latiny, včetně slov a významů klasičtých ve středověku živých. Z tohoto cíle vycházejí i při zpracování jednotlivých heslových článků, v němž převažují hlediska filologická a lexikologická.^{21/}

Závěrem zbývá pouze upozornit, že výše uvedené údaje reprezentují stav z konce roku 1985, a tedy nemohou registrovat svazky vyšlé po tomto datu.^{22/}

Poznámky

- 1/ *Archivum Latinitatis Medii Aevi* 42, 1979/80, 141-179.
- 2/ *Lexicon mediae et infimae Latinitatis Polonorum - Słownik Łaciny Średnowiecznej w Polsce*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź
 - sv.I, sešit 1-8, a-byssus + Addenda ke sv.I, 1953-1958
 - sv.II, sešit 1(9)-10(18), cabaciolum-czweozko + Addenda ke sv.I a II, 1959-1967
 - sv.III, sešit 1(19)-10(28), dabilis-exvium + zvláštní sešit jako doplněný seznam pramenů a zkratek, 1969-1974
 - sv.IV, sešit 1(29)-6(34), f-hystrix + Addenda ke sv.I-IV, 1975-1977
 - sv.V, sešit 1(35), i-imperpetuo, 1978
 - 2(36), imperpetuum-incisio, 1978
 - 3(37), incisivus-industria, 1980
 - 4(38), industrialis-inustus, 1981
 - 5(39), iniuvo-intellectualis, 1981
 - 6(40), intellectualis-intrudo, 1982
 - 7(41), intruncatio-iungo, 1982
 - 8(42), iunior-latro, 1982
 - 9(43), latrocinaliter-limito, 1983
 - 10(44), limito-lyrista + Addenda ke sv.V i ke svazkům předešlým, 1984
 - sv.VI, sešit 1(45), m-maternalis, 1985.
- 3/ Cf. např. stručnou zprávu o problematice polského slovníku z pera D.Turkowské, *ALMA* 42, 1979/80, 164-166.
- 4/ *Mittelateinisches Wörterbuch bis zum ausgehenden 13. Jahrhundert*, Bayerische Akademie der Wissenschaften/Akademie der Wissenschaften der DDR, München/Berlin.
- 5/ sv.I, sešit 1-10, A-B, 1967
 - sv.II, sešit 1(11), o-canicula, 1968
 - 2(12), canicularis-casalinus, 1969
 - 3(13), casalis-cereus, 1970
 - 4(14), cereus-cirrus, 1971
 - 5(15), cirrus-cognoscibilitas, 1973
 - 6(16), cognoscitivus-commilito, 1974
 - 7(17), commilito-comprovincialis, 1976
 - 8(18), comprovincialis-conductus, 1985

Samostatně vyšly *Abkürzungs- und Quellenverzeichnisse*, München/Berlin 1959.
- 6/ A.Bartal, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis Regni Hungariae*, Lipsiae 1901, reprint 1983.
- 7/ Cf. zpráva I.Boronkale, *ALMA* 42, 1979/80, 148-151.
- 8/ *Lexicon Latinitatis medii aevi Jugoslaviae*, Zagreb, Izdanje Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, editio Aademiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium, Zagrabiae, 2 svazky, 1973-1978.

- 9/ F.Arnaldi, P.Smiraglia, *Latinitatis Italicae medii aevi inde ab a.CDLXXVI usque ad a.MXXII lexicon imperfectum*, Torino
 sv.I, a-medioamen, 1970
 sv.II, medicamento-ruum, 1970
 sv.III, r-zyson, 1970
 Addenda I-III, a-ocendix, 1978, další svazky dodatku, publikované v časopise ALMA, budou rovněž vydány knižně. Cf. též: P.Smiraglia, ALMA 42, 1979/80, 152-160.
- 10/ *Glossarium mediae latinitatis Cataloniae voces latinas y romances documentadas en fuentes catalanas del año 800 al 1100*, Barcelona, Universidad de Barcelona, Departamento de Filologia latina del C.S.I.C.
- 11/ sv.I, 7.-10.stol., ed. A.Stainer, 1973
 sv.II, 11.stol., edd. P.Fransen, H.Maraite, 1976
 sv.III, 12.stol., část 1: díla hagiografická, edd. M. McCormick, P.Fransen, 1977; část 2: spisy ostatní, ed. M.McCormick, 1979.
 V dohledné době by měla vyjít první část svazku IV, registrující hagiografická díla 13.stol.
- 12/ J.W.Fuchs, O.Weijers, M.Gumbert, *Lexicon latinitatis Nederlandicae medii aevi*, Amsterdam/Leiden
 sv.I, sešit 1-7, A-B, 1977
 sv.II, sešit 8-16, C, 1981
 sv.III, sešit 17, d-deifico, 1982
 18, deifico-destituo, 1982
 19, destituo-dilectio, 1983
 20, dilectivus-diversim, 1983
 21, diversimode-ecclesia, 1984
 22, ecclesiaroches-empiris, 1984
 23, empiriens-esse, 1985
 24, essedum-exeritabilis, 1985
 Cf. též: O.Weijers, ALMA 42, 1979/80, 161-163.
- 13/ R.Hakamies, *Glossarium latinitatis medii aevi Finlandicae*, Helsinki 1958.
- 14/ *Glossarium mediae latinitatis Sueciae*, Stockholm
 sv.I, sešit 1-6, a-iustimode, 1968-1980
 sv.II, sešit 1, iustitia-metuendus, 1982.
- 15/ Cf. zprávu J.Öberga, ALMA 42, 1979/80, 167-174.
- 16/ *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum*, Slovník středověké latiny v českých zemích, Academia, Praha.
- 17/ K.E.Georges, H.Georges, *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch*, Hannover, Leipzig 1913, 8.vyd.
- 18/ sešit 1, a-affugo, 1977, reprint 1980
 2, affumentum-argumentabilis, 1978
 3, argumentarius-bombarda, 1979
 4, bombardas-casulla, 1981

- 5, *ossuncula-collaudo*, 1983
- 6, *collaudo-continens*, 1983
- 7, *continens-ozytwar*, 1985

19/ *Novum glossarium mediae Latinitatis ab anno DCCC usque ad annum MCC*. Edendum curavit consilium academiaram consociatarum, Hafniae 1957.

- 20/ sešit 1, *la-lytania*, 1957
 2, *m-mazura*, 1959, reprint 1981
 3, *meabilis-miles*, 1961
 4, *miles-mozytia*, 1963
 5, *mox-nazasa*, 1965
 6, *ne-norma*, 1967
 7, *norma-nysus*, 1969
 8, *o-ocyter*, 1975
 9, *od-opertorium*, 1978
 10, *opertura-ordino*, 1980
 11, *ordior-osreum*, 1980
 12, *p-panis*, 1985

V r. 1957 vyšel v Kodani 1 Index scriptorum, jeho 2., doplněné vydání vyšlo tamtéž v r. 1973 (*Index scriptorum mediae Latinitatis ab anno DCCC usque ad annum MCC, qui afferuntur in Novo glossario ab academiis consociatis iuris publici facto, Hafniae MCMLVII; Index scriptorum novus ...*, Hafniae MCMLXXIII).

21/ O posledním z řady slovníků, o nichž je třeba se zmínit, o slovníku slovenském, referovala E.Šimovičová v ZJKF 22, 1980, 59-65.

22/ Vítanou pomůckou při sestavování tohoto přehledu mi byly kromě slovníků samých i materiály ze zasedání Mezinárodní unie akademiků: *Liste des publications (Travaux publiés par l'UAI ou sous son patronage, 1983)*, *Compte rendu de la cinquante-septième session annuelle du comité, Copenhague, du 12 au 18 juin 1983* a zpráva o 58., 59. a 60. zasedání, která se konala v červnu r. 1984, 1985 a 1986 v Bruselu. Za zapůjčení těchto materiálů děkuji prof.dr. Pavlu Olivovi, DrSo, našemu zástupci na těchto zasedáních.

VZTAH MEZI ČESKÝM A LATINSKÝM LEXIKEM
V KLARETOVÝCH SLOVNÍCÍCH
Emanuel Michálek (Praha)

1. Jazykové prostředky našich nejstarších latinsko-českých slovníků vytvořených mistrem Klaretem a jeho družinou mají své specifické rysy. Platí to jak o jejich složce staročeské, tak také o výrazech středolatinských. V tomto příspěvku si všimneme nejprve některých charakteristických jevů v Klaretově slovotvorném systému staročeském (1.1) a v lexiku latinském (1.2), v další části pak zaměříme pozornost na vzájemné vztahy mezi jazykovými prostředky staročeskými na straně jedné a latinskými na straně druhé se zřetelem ke Klaretovým překladatelským postupům (2 - 6). K latinské složce slovní zásoby našich prvních dvojjazyčných slovníků budeme přihlížet, jen pokud je to potřebné pro osvětlení Klaretovy slovní zásoby staročeské. Podrobnější zkoumání Klaretovy latiny by vyžadovalo samostatnou studii.

1.1 Specifické rysy Klaretova staročeského lexika jsou dány zvláště užíváním jinde málo běžných prostředků slovotvorných.^{1/} Sem patří zvláštní způsoby tvoření slov, např. mechanické krácení jednotlivých slov typu přec proselitus KlarGlos^{2/} 1010 místo přišlec, krácení slovních spojení typu léskořeochy corulina KlarGlosA 689 místo léskové ořeochy, některé neobvyklé slovotvorné morfémy, např. přípona -pest, srov. hlempest subtale KlarGlos 1325 (De membris) ,část nohy pod hlezem', užívání obvyklých stě. slovotvorných prostředků v neobvyklých funkcích, např. přípony -šnin v jménech jako prvěnin cardianus t. 1029 (De hominibus spiritualibus) ,kvardián'. V stě. se takto tvořila jen jména obyvatelská jako měštěnin ,měšťan', zeměnin ,zeman' stě.

1.2 Obdobné postupy jsou příznačné i pro Klaretovu slovní zásobu latinskou. Jsou v ní např. výrazy vzniklé mechanickým krácením jednoho slova, jako ator KlarGlosA 2437 zkrácené z auctor^{3/} nebo hemos t. 15 zkrácené z Bohemos, výrazy utvo-

řené zkrácením slovního spojení, např. parcomus KlarGlos 904 ze spojení parca muscarum.^{4/} - Klaretova latina se vyznačuje rovněž některými zvláštnostmi hláskoslovními, např. záměnou f x p, srov. sperioina KlarGlos 703 místo sfer- (srov. obdoba v stč. fard x pard, flastr x plastr), záměnou mezi hláskami rozlišenými protikladem znělosti, jako arpida důbravice t. 850 (De herbis ignotis) místo arbita, utvořeného k arbor (Slovník středověké latiny, seš.3,272). Dostí rozšířena je záměna samohlásek u x i, např. pingita bodnačka KlarGlosA 411 (De piscibus) proti pungita t. -B; titirus ovoir KlarGlosA 537 (De bestiis) proti ditura t. -B aj. Že tu nejde o zvláštnost omezenou pouze na Klaretovy slovníky, to naznačuje doklad argula místo argilla zaznamenaný Slovníkem středověké latiny z památek neklaretovských (SSL, seš.2,259). Nelze vyloučit, že se v těchto více rozšířených případech reflektovalo u autorů nebo písařů 14. stol. povědomí o stč. přehlásoce 'u>1 z druhé a třetí čtvrtiny 14. stol. (o vlivech staré češtiny na latinu srov. též 3. 11).

2. Když jsme si naznačili některé charakteristické rysy Klaretovy češtiny a latiny, všimneme si dále, jak se vzájemný vztah české a latinské složky jeví v Klaretových překladatelských postupech. Ty zahrnují celou škálu typů, od případů, kdy se ponechává na místě stč. výrazu v podstatě cizí ekvivalent jen v menší nebo větší míře přizpůsobený (2.1 - 2.2), přes překlady s převzetím motivace slovtvorné (3.1) nebo sémantické (3.2), překlady dílčího komponentu (4.), překlady adaptační (5.), až po překlady na středolatiniském protějšku v podstatě nezávislé (6).^{5/}

2.1 Nejméně náročný postup s ponecháním cizího ekvivalentu i na místě výrazu staročeského není v Klaretových slovnících častý. Omezuje se na několik pojmenování jevů převážně přírodních. Nebývají to výrazy omezené jen na Klaretovu slovní zásobu. Jejich užití v platnosti stč. ekvivalentu bývá signalizováno ve srovnání s podobou středolatiniskou určitou hláskovou změnou, zařazením k stč. produktivnímu deklinačnímu typu

apod. Srov. např. střlat. buffo se stč. ekvivalentem buffa KlarGlos 560 (De nominibus serpentum), materia vyjádřená stč. materia KlarGlos 46 (De deo et celo). Oba uvedené výrazy jsou v platnosti stč. ekvivalentů přeřazeny k produktivním a-kmenům. Lat. buffo znamenalo ropuchu a překládalo se do stč. slovem žába SlovVít 94b, souslovím zemná žába SlovOstřS 67b ap. Obdobného rázu jako připomenuté buffa, materia je také olej KlarGlos 658 za oliva, ačkoli oliva bylo v stč. od nejstarších dob. Někdy je rozdíl mezi podobou středolatinou a staročeskou zvýrazněn tím, že na místě stč. výrazu je sice týž výraz jako v latině, ale je upraven mechanickým krácením (srov. 1.1): chimera chira KlarGlos 309 (ohyra -B, De monstrosis hominibus).

2.2. Hlubší zdomácnění překladových ekvivalentů spočívá v jejich výraznějším přizpůsobení domácímu hláskovému skladu užitím hlásek pro češtinu (na rozdíl od latiny) charakteristických, např. ř, ž, ň: srov. např. grecismus hřčestvo KlarGlos 927 (De homine), epicurus epitůř t. 1092 (opikuř -B, De solaribus), petrosilium petružěl KlarBohE 328 (De herbis). Toto slovo je doloženo už před Klaretovými slovníky v Olomouckém rostlináři s doby kolem r. 1300 (Rostl 126), ale s jiným lat. ekvivalentem (alexandrium). Z pozdějších rostlinářů je znám botanický termín zaznamenaný Klaretovým Glosářem jako celidon celidonia KlarGlos 799 (De frumento), 'vlaštovičnick'. Pro české znění předpokládá Gebauerův Slovník podobu celidon, celi-doň, celidoní GbSlov 1,135. U Klareta jde vzhledem k jeho počesťovací tendencím patrně o podobu celidoň.

3. Častější než pouhá přejetí cizího slova jsou u Klareta překlady ovlivněné cizojazyčným protějškem po stránce slovotvorné (3.1) nebo sémantičké (3.2).

3.1 Počesťení cizojazyčného ekvivalentu překladem s přejetím slovotvorné motivace cizího překládaného slova je v Klaretových slovnících častým postupem umožňujícím vytvoření stč. ekvivalentů za cizí protějšky do té doby česky nevyjadřované. Srov. např. překlady termínů dvou skupin nauk tvořících sedm

svobodných umění, tak zvaného trivía a kvadrivía: trivíales trojecestné, quadrivíales ... čtverocestné KlarVok 468-469 (De artibus). Podobně též např. philosophia mudromila KlarGlos 1655 (De arte), srov. také KlarVok 303 (De phisioa), beneficium dobroděda KlarGlosA 1047 (De hominibus spiritualibus) aj. V našich nejstarších slovnících sem patří rovněž překlady postihující slovtvornou motivaci středolatinského slova podle dobového chápání, nikoli tedy jeho skutečné etymologické souvislosti. Dohází tak k tomu, že se slova řecká a jiná nelatinská uvádějí v souvislost s hláskově blízkými slovy latinskými. Je to dáno malou znalostí řečtiny a jiných výhodných jazyků ve středověké západní a střední Evropě. Tak např. Klaretova dvojice omelia lidně KlarGlos 2463 (De rebus ecclesiasticis) svědčí o tom, že překladatel spojoval termín (h)omilia původem řecký s lat. slovem (h)omo. Podobně překlad turgus oznel KlarGlosA 137 (De lapidibus) napovídá, že tyrkys (lat. turcus ap.), vlastně „turecký kámen“, ^{6/} byl podle lat. turgens DiefGlos 602 ztotožněn se jménem sduřeniny vydávající při palpací charakteristický zvuk (srov. Staročeský slovník s.v. oznel). Dokladů tohoto druhu najdeme v našich slovnících dost; jsou svědectvím toho, jak významné místo zaujímala latina ve vědomí osob literárně činných.

3.11 Je však třeba dodat, že nijak nešlo pouze o jednostranný vliv latiny na češtinu. Naše nejstarší slovníky přinášejí také doklady postupu opačného, totiž působení staré češtiny na dobovou latinu. Tak např. v Klaretově překladu pohlavie capestas KlarGlos 1781 (De progenie) se ukazuje, že lat. člen dvojice capestas je utvořen podle stč. pohlavie z lat. caput hlava. Výraz capestas je podle Slovníku středověké latiny v českých zemích (SSL) omezen jen na zmíněný doklad z Klaretova Glosáře, ekvivalentem za stč. pohlavie bývalo genus, caput, sexus. Podobné povahy jsou i jiné doklady z Klaretova Glosáře, např. oefina pohlavky KlarGlosA 135. Zde lat. ekvivalent oefina je odvozen ze stčlat. oephas „hlava“, srov. oephas caput ... haupt KNM II F 4,5r (citováno podle SSL), a je opět utvořen po-

dle českého protějšku. Běžně se užívalo ve významu pohlavek lat. colaphus. Obdobně je tomu rovněž s dokladem pagula pohanina KlarGlos 762 (De frumento), kde zase musíme lat. pagula pokládat za vytvořené podle stč. pohanina (doloženého i v další stč. literatuře slovníkové, v rostlinářích ap.). Latinsky se tato rostlina označovala termínem fagopyrum, v latině středověké pak také melica (srov. M. Fischer, Mittelalterliche Pflanzenkunde, 1967, s. 269). Podobných příkladů by se našlo v Klaretových slovnících nepochybně více, ale už uvedené snad postačí k ilustraci teze o působení staré češtiny na Klaretovu latinu (o možném vlivu v hláskoslově srov. 1.2). Obrátme však pozornost již k dalšímu překladatelskému postupu.

3.2 Jde o kalky sémantičné. Tento postup záleží v přitváření nového významu vlivem cizojazyčného ekvivalentu u slova v jazyce už existujícího ale s odlišným významem. Na rozdíl od kalků slovo tvorných se zde vytváří nová jazyková jednotka jen po stránce významové, ne však po stránce formální. Takovým sémantičným kalkem je např. název církevního svátku Obrácení svatého Pavla („konverze“) zaznamenaný Klaretovým Glosářem v kapitole De festis: conversio na obrácení KlarGlosA 2397. Přitom podstatné jméno slovesné obrácení ve významu fyzického pohybu je v stč. památkách doloženo dávno před Klaretem. Zmíněný význam náboženské konverze byl v stč. přitvořen vlivem lat. conversio, které mělo významy oba. V Klaretově názvosloví lze najít i další příklady tohoto postupu. Tak slovo osoba znamenalo v stč. nejen jednotlivce ozvláštňeného svým společenským postavením – tento význam je doložen již nejstaršími biblickými překlady, památkami právními spod., ale mělo také význam gramatického termínu, označujícího mluvnickou kategorii rozlišující mluvčího, osloveného a nezúčastněný objekt: persona ... osoba KlarVokF 71 (De grammatica). Tento gramatický význam byl u stč. osoba utvořen podle lat. persona, které znamenalo jak ozvláštňeného jedince, tak i zmíněnou mluvnickou kategorii. Obdobná situace je rovněž v stč. jménu nájemník za lat. conventor. To označovalo v stč. „nájemce, nájemníka, oso-

bu platíci nájem za dočasné užívání nemovitosti, psachtyře', srov. "conventor hereditatum seu bonorum nájemník dědin, sbožie" ProkPraxD 64b, ale vlivem lat. conventor, které znamenalo také 'kněze majícího v nájmu církevní beneficium od jiného duchovního', nabylo rovněž tohoto významu. Dosvědčuje to Klaretův Glosář, srov. conventor nájemník KlarGlosG 1026 (De hominibus spiritualibus), ale také moravské Půhony 2,97 z r. 1407, Husovo Svatokuceotví 175a aj. Není nahodilé, že se tento církevně právní termín objevuje v češtině právě na sklonku 14. a na počátku stol. 15., neboť právě tehdy spolu s rozvojem církevní organizace vzrostla nejen moc a zámožnost církve, ale i společenská kritika nežádoucích jevů v církevním životě. Vše to našlo odraz v stč. termínu nájemník a v kontextech jeho dokladů.

4. Jiným překladatelským postupem je překlad částečný, omazující se na převedení dílčího komponentu cizího ekvivalentu, kdežto část nepřeložená se přejímá, obyčejně s jistou hláskovou úpravou. Vznikají tak výrazy hybridní jako hodloj orlogium KlarGlos 2378 (De ecclesia); v jeho první části je skrácené stč. hodina jako překlad první části lat. ekvivalentu (h)or(a), druhá část -logium je přejata jako -loj. Obdobně je tomu u jiného příkladu horkozena za lat. torrita zona KlarVok 283 - 284 (De astronomia). Některé doklady takových hybridních výrazů Klaretových jsou částečnými překlady ze stfhn. Patří sem např. vrohoáb za lat. decius KlarGlos 2124 (De civitate), hra v kostky' (würfelspiel) ze stfhn. wurfsabel nebo litkup mercipotus KlarGlos 1844 (De feroulis), také KlarBoh 658 (De rebus domesticis) 'společné pití na svědectví uzavřené koupě' ze stfhn. litkouf. V obou těchto příkladech jde o slova oboeň staročeská nesmazující se jen na Klaretovy slovníky.

5. Před nesnadným úkolem se předkladatel ootl, když měl do stč přetlumočit cizí název nějakého jevu (rostliny, zvířete ap.) u nás málo známého. V takových případech lat. jména buď zůstávají nepřeložena (srov. 2) nebo se nahrazují názvy jevů (zvířat, rostlin ap.) u nás běžných, majících podobné vlastnosti jako onen jev cizí. Tak např. Klaretovy slovníky vyjadřují lat. tig-

ris českým zubr KlarBoh 202 (De bestiis), KlarGlos 509, patrně proto, že šlo o zvířata vyznačující se rychlostí.^{7/} Motivační příznak rychlosti volil překladatel při vystižení lat. dromedus českým spojením ručí pes KlarGlos 516 (De bestiis). Konkretizací slovem pes se Klaret liší od paralel cizích, které zde mluví o koni, srov. "tromeda vel dromedus genus camelorum ...animal velud equus...wildpferd" DiefGlos 191. Obdobný rozdíl je také v Klaretově převodě cizího buglossa staročeským volevė očko KlarBoh 337 (De herbis). Překlad cocodrillus plech KlarGlosA 534, lze vysvětlit tím, že jak cizí cocodrillus, tak české plech, popř. ploh (KlarGlosG) nebo plich SlovNom 706 označovalo živočichy žijící na souši i ve vodě. Do stč. se cocodrillus překládalo také slovem bobr.^{8/} Jiné souvislosti vykazuje Klaretův překlad palma rokyta KlarBoh 255 (De plantis), KlarGlos 657. V stč. textech bibliických se lat. palma často přejímalo, skloňovalo se jako domácí a-kmeny a tvořily se z něho odvozeniny ("nabrachu roždie palmového" BiblDrážď J 12,13 ramos palmarum). Někdy se ale překládalo stč. slovem jěhněd.^{9/} V Klaretově překladu palma rokyta jde nejspíše o to, že se jěhnědami porostlých větví rokyty, jívy, která kvete z našich vrb nejdříve, již v březnu, užívalo odedávna o Květné neděli místo palem (OSN 22, s. 544). Do jisté míry obdobné je střhn. palme, kterým se rozumělo vedle palmbaum, palmenzweig také blütenkätzchen der am palmsonntag geweihten weidenzweige.^{10/} Stč. jěhněd uvádí Klaret rovněž, ale jako stč. ekvivalent za dautilia, datle⁹ (KlarGlos 690, De fructibus arborum), tedy plod palmy, což se v jiných textech přejímalo do češtiny zpravidla v podobě daktyl.

6. Výklady obsažené ve výše uvedených odstavcích by mohly vzbuzovat dojem, že motivační příznaky Klaretových českých neologismů, o něž nám tu převážně jde, jsou takřka výlučně dány jejich latinskými protějšky. Přesto, že tomu tak bývá často, není tomu tak zdaleka vždy. Na závěr ohoeme ukázat na několika příkladech, jak Klaretovy české výrazy bývají nezřídka tvořeny domácími prostředky bez přímého vlivu daného motivační oizoja-

zyčného ekvivalentu. Již v předchozím odstavci (5) jsme poukázali na případy, kdy se Klaretův překlad rozchází aspoň zčásti se svým lat. protějškem (ručí pes, volavé očko). Ještě výrazněji se takové samostatné tvoření domácími prostředky projevuje v případech jiných. Srov. např. název choroby vyjádřený lat. spojením noli tangere me převádným do stč. u Klareta výrazem bolveo KlarGlosA 1706 (De languoribus) z bolavý (nežit) ap. Podle Diefenbachova Glossaria jde tu o morbus in facie DiefGlos 382. V takovýchto případech stč. výraz latinským protějškem ovlivněn není, vychází však nezřídka z dobových výkladů označovaného jevu. Tak např. lat. aspis hlušeo SlovNom 70v, KlarGlos 562 nebo hač hluchý KlarBoh 222 se zakládá na výkladu, který čteme např. v Alexandřeidě: "aspis slove hádek jeden ... když kto kúzly kee jej jieti...jedno uoho k zemi stulí a druhé ohvostem zatulí" AlxV 219-226. Východiskem je zde biblické aspis surda Ps 57,5. Obdobný případ je např. Klaretův překlad syren ochechule KlarBohE 84 (De aqua et piscibus; ochochule -O), živočich nestvárného zjevu, chápaný nejčastěji jako drak s ochoholem, žijící ve vodě'.^{11/} Stč. doklady typu hlušec, ochechule už ovšem se strukturou oizojazyčného protějšku, jak bylo řečeno, přímo nespojují. Vycházejí však z výkladů soudobé odborné literatury, která byla převážně latinská.

Poznámky

- 1/ O tom podrobněji E. Michálek, Ke Klaretovu slovo-tvornému systému, SaS 37, 1976, s. 220 - 223.
- 2/ Prameny citujeme podle Staročeského slovníku, úvodní stati, Praha 1968, s. 55n.
- 3/ A. Vidmanová, Ator Elianus, LF 102, 1979, s. 158.
- 4/ B. Ryba, Nové výklady ke Klaretovi, ČČF 2, 1944, s. 67.
- 5/ Srov. I. Němec, Vývojové postupy české slovní zásoby, Praha 1968, s. 141n.
- 6/ Srov. V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého, Praha 1968, s. 664, J. Holub - Stan. Leyer, Stručný etymologický slovník jazyka českého, Praha 1968, s. 495.

- 7/ F. Šnajperk, *Názvy exotických zvířat v staročeských překladech*, LF 90, 1967, s. 383. Zde o podobných postupech jiných překladatelů.
- 8/ Srov. studii cit. v pozn. 7.
- 9/ Srov. E. Michálek, *Staročeské jehněd za lat. palma*, LF 103, 1980, s. 148n.
- 10/ M. Lexers *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*, Leipzig 1930, s. 157.
- 11/ B. Ryba, *VČA* 51, 1942, 1 - 12; *Staročeský slovník* 2, s. 354n.

PROBLÉMY INTERPRETACE STŘEDOVĚKÝCH SLOV

Igor Němec (Praha)

Hlavní problematika lexikografického popisu se soustřeďuje kolem vymezení lexikálního významu. Jednotlivé problémy, které jsou s tím spojeny v historické lexikografii, považujeme za vhodné rozčlenit podle činitelů, jež lexikální význam konstituují. Českoslovenští lexikologové v podstatě vycházejí z názoru, že se na konstituování lexikálního významu podílejí tyto významotvorné faktory: označovaná skutečnost (1), její psychické zpracování ve vědomí uživatelů daného jazyka (2), jazykové ztvárnění tohoto psychického odrazu formou slova ve vztahu k jiným jednotkám jazykového systému (3) i vztahem k jeho jednotkám v konkrétních kontextech (4) a postoj mluvčích k pojmenované skutečnosti (5).^{1/}

(1) Při výkladu významu středověkých slov úlohu lexikografa komplikuje především ten problém, že skutečnost označovaná tehdejšími slovy byla jiná než dnes. Některé jevy středověké skutečnosti jsou nám vzdáleny, protože dnes již neexistují (1.1), jiné zase proto, že se od oné doby pozměnily (1.2), anebo se změnil rozsah jejich užití, výskytu apod. (1.3).

(1.1) Definovat význam slova, jehož denotát zanikl, zpravidla lexikograf nemůže bez studia příslušné odborné nelingvistické literatury. V zájmu lexikografické přesnosti je zde konfrontace s mimolingvistickými poznatky na místě i v případech zdánlivě průhledných. Např. střlat. termín z českého prostředí ad glebam astrictus (s doklady z 14. stol.) není přesně interpretovat jako 'nevolník' (SSL, seš.3,305), protože nevolnictví se zde rozvinulo až později. Ukazují na to nejen poznatky historie,^{2/} ale i rozvinutější terminologie stě. jazyka (čeled, slib člověčenství, obrana, ochrana, oprava, pachole, kmet, sedlák, osaditi grunt svému pánu, nedoloženost slova nevolník ve středověku aj.).

(1.2) Také rozdíl mezi středověkou realíí a její dnešní podobou nebývá vždy natolik průhledný, aby nekomplikoval sémant-

tickou interpretaci slova. Např. slovníková rovnice pirulla podvojník (SlovVít 91b) může překvapovat, pokud si neuvědomíme, že hruškovitý tvar nosu měl u nás ve středověku vhodné přirovnání k dveřnímu čepu (stř. podvoj): tento čep vypadal jinak než dnes, a nadto - hrušky s oním charakteristickým tvarem tehdy nebyly nejspíš ještě tak rozšířeny jako na jihu Alp.^{3/}

(1.3) Je-li forma středověkého slova - byť v hláskové pozměněné podobě - zachována dodnes a má-li na dnešní užití již středověké doklady, vzniká nebezpečí anachronického významového ztotožnění starého lexému s dnešním. Např. střlat. aridarium a stř. ozd označovalo totéž co dnešní hvozď, tj. sušárnu sladu. Ale označovalo skutečně jenom toto (SSL 3,262)? Doklady jako aridarium police vel ozd nebo aridarium vozď vel sušidlo ukazují spíše na význam širší. Tomu nasvědčuje nejen kritérium kontextové (viz též StČS s. v. ozd), ale také kritérium systémové: živý vztah aridarium k aridus 'suchý', vztah k synonymu siccatorium (srov. siccatorium ozdnice SloVFljš 25a a siccatorium...locus, ubi aliquid siccatur Du Cange 7,469) aj. Specializace strukturního významu 'sušárna' na význam 'hvozď' zde tehdy nejspíš nebyla ještě dovršena, jako ostatně u většiny technických termínů.

(2) Nebezpečí anachronického vymezení významu je ještě větší, liší-li se středověké slovo od dnešního psychickým zpracováním téhož denotátu. Naše Země, na které lidstvo žije, se jistě jako denotát od středověku nezměnila, ale změnilo se její geocentrické chápání. Proto není správné, když se např. její staroukr. pojmenování zemlja ze 14. stol. sémanticky vykládá pomocí pojmu planeta (StrukrS 1,395). Stejně tak není přesné interpretovat strus. slovo běsovani je jako šílenství ('sumeašestvi je'), když příslušné doklady svědčí o tom, že šílenství se tehdy chápalo jako posedlost běsy (démony).^{4/} Z téhož důvodu nelze ani doporučit, aby se střlat. slovo atomus významově určovalo ně. ekvivalentem atom (SSL, 3,309), protože tento ekvivalent je příliš zatížen novodobým odborným poje-

tím (jako komponent molekuly), které bylo středověkému chápání ještě cizí. - K odchylnému středověkému chápání dodnes nezměněných denotátů patří také tehdejší nedostatečně jasné (vypracované) pojmy málo známých exotických reálií. Označují-li např. stpol. texty slovem *łos onagera*, je třeba si uvědomit, že to byla jen překladatelská adaptace, přibližující text s obecně neznámým živočichem polskému domácímu prostředí, a že nejde o sekundární význam domácího slova *łos* 'equus onager' (srov. StpolS 4,121). S tímto problémem se běžně setkáváme u slov středověkých překladových textů, kde kulturně odlišná denotační složka ekvivalentu předlohy nemohla být přesně vystižena slovem domácím, protože překladatel neměl o příslušné realitě přesnou představu; dotvořil si ji tedy podle podobné realie soudobé. Např. biblioké *pinnaculum* (za ř. *πτερύγιον*) ve verši Mt 4,5 ("statuit eum super pinnaculam templi") se interpretuje jako 'cimbuří (Zinne)', v stč. mj. také jako 'pavlačka' (VýkIKruml 226b). Nacházíme-li takový středověký ekvivalent jako název součásti biblického ohrámu (Zinne des Tempels) i v lexikografických popisech,^{5/} nemůžeme jej považovat za vystižení významu onoho ř. a lat. slova, nýbrž jen za adaptační ekvivalent překladový. Nebylo by ovšem ani na místě připsovat mu význam ekvivalentu předlohy, tj. 'vřeholek nějaké budovy'.^{6/}

(3) Sémantické ztotožňování ekvivalentu předlohy s ekvivalentem překladovým vede nezřídka k nepřesnostem lexikografického popisu i v tom směru, že se středověkému slovu připisují sémantické komponenty nikoli na základě jeho vztahu k jiným slovům jeho jazyka, ale na základě mezislovních vztahů ekvivalentu jeho předlohy. Lexikální jednotku nelze vytrhnout z jejího dílčího lexikálního systému, do něhož patří na základě své formy, svých formálně-významových rysů společných s jinými jednotkami. Takový dílčí lexikální systém tvoří např. stč. polysémní sloveso oddělití. Jeho jednotky mají shodnou lexikální formu i jisté společné významové komponenty, ale není mezi nimi významová jednotka s komponentem násilného rozdělení, roz-

sekání, roztětí apod. (viz StČS s.v.). Přesto se tento komponent připisuje slovesu otdělití v kontextech, jako je citát o nevěrném služebníkovi otědí jej (hospodář) a jeho odtiel položí s nevěrnými BibliDražď L 12,46 dividet eum (jiné bible mají zde i na podobném místě - v Mt 24,51 - rozdělí). Z hlediska sémantioké kvality jednotek oné stč. polysémní struktury je jasné, že zde otědí patří k dobře doloženému významu 'vybavit někoho náležitým podílem' a znamená tedy v uvedeném kontextu "vyměří mu jeho díl". A. Novotný ve svém Biblickém slovníku (I, Praha 1956, s.V) však na základě takovýchto kontextů dochází k závěru, že toto sloveso zachované ještě v Bibli kralické mělo pro nás už nesrozumitelný význam 'rozčtvrtit' (podobně ono místo interpretuje i O. M. Petru ve svém překladu Nového zákona z r. 1969: "dá ho na kusy rozsekat"). Jazykové zdůvodnění takové interpretace ovšem neposkytuje polysémní struktura stč. slovesa otědití, ale polysémnie lat. ekvivalentu předlohy dividere: to má totiž mezi svými významy i význam 'rozetnout, rozpoltit'. - Objektivní interpretace středověkého lexému nemůže tedy nepřihlížet k sémantiokým komponentům, které jsou zakotveny v jeho dílčích systémech - v jeho polysémní struktuře, v jeho slovní čeledi, v jeho slovo- tvorném typu apod. (srov. 1.3). Vždyť paradigmatické vztahy zkoumané lexikální jednotky k příbuzným jednotkám v rámci těchto systémů podmiňují obsah její lexikální formy a prostřednictvím této lexikální formy jazykově ztvárnějí psychický odraz skutečnosti v lexikální význam.^{7/} Jedním z hlavních nedostatků soudobé historické lexikografie právě je, že při povážlivé neúplnosti dokladového materiálu nečerpá potřebné údaje o významových komponentech středověkého slova z této paradigmatické složky jazykového ztvárnění.^{8/}

(4) Průhlednější složkou jazykového ztvárnění lexikálního významu jsou ovšem syntagmatické vztahy daného slova k jiným slovům v kontextech. Přesto však ani tento zdroj určení významových komponentů nebývá dostatečně využíván v lexikografickém popisu středověké slovní zásoby. Dnešní slovníky tohoto

okruhu (StčS, Stpols, StrusS, StukrS, GrimmS, SSL aj.) si ce uvádějí obligatorní vazby vykládaných slov, zvláště sloves, ale některé z těchto děl nepřihlízejí v náležitě míře k vazbám potenciálním. A přece i potenciální valenční určení slova (slovesa) v rovině syntaktické odpovídá obligatornímu komponentu v jeho struktuře významové.^{9/} To znamená, že i potenciální valenční určení nám může vyjevit obligatorní sémantičké komponenty určeného slova. Jestliže StslS ani StrusS neupozorňují u slovesa kljati sja/kljati sja na instrumentální vazbu (glavoje svojeje, oružemь svoimь i Perunomь) a dostatečně k nim nepřihlízejí, interpretují ono sloveso prostě jako 'přisáhat, skládat přísahu'. Ale co pak vlastně určují ony instrumentály? Podrobnější rozbor^{10/} ukazuje, že blíže určují archaičtější sémantičtější komponent prokletí-trestu za nesplnění přísahy. Vedle faktů historických typu l.l (dokladů o staroruských smlouvách, jimiž se smluvní strany zavazují dodržet úmluvu přivoláváním kletby, že má být zabít vlastními zbraněmi a proklet Bohem i Perunem každý, kdo přestoupí přísahu) to prokazují jednak jazykové vztahy paradigmatické (typu 3: vztahy strus. reflexíva kljati sja k nereflexivnímu základu kljati 'proklínat', k substantivu kljatva 'prokletí' aj.), jednak právě ony vztahy syntagmatické doložené v strus. textech (kljati sja oružemь svoimь i Perunomь), kde potenciální instrumentální vazby na rovině formálně-syntaktické odpovídají obligatornímu komponentu kletby-potrestání v sémantičké struktuře onoho slovesa. Slovtvorná struktura slova (kljati sja "přivolávat na sebe kletbu") a valenční potenciál (oružemь svoimь, Perunomь aj. "prostřednictvím čeho/koho") jsou tedy hlavními prvky jazykového ztvárnění, které z pojmu zakotveného v příslušné sociokulturní situaci (ve společnosti věřící ještě v magickou sílu slova) vytváří lexikální význam ('přisáhat s vědomím jistého potrestání /něčím/někým/ za porušení přísahy').

(5) K subtilnějším problémům významového určení středověkých slov konečně patří postihušení pragmatického vztahu tehdejších mluvčích k označované skutečnosti a vůbec k obsahu jejich

slov. Donedávna se např. soudilo, že u jednotek středověké slovní zásoby lze stěží určit, zda vedle pojmenování jisté skutečnosti vyjadřovaly také citový vztah mluvčího k ní. Důsledky tohoto mínění se projevují dodnes v lexikografické praxi tím, že lexikografové ve výkladech středověkých slov šetří údaji o jejich expresivnosti. A přece již existují nesporná kritéria, která stačí expresivnost zdůvodnit. Jako příklad uveďme aspoň expresivní deminutiva. Jejich kladné citové zabarvení je zdůvodněno na jedné straně tím, že v daném případě vůbec nejde o jev nápadně zmenšený, a na druhé straně tím, že citový vztah mluvčího k němu je prokazatelně kladný. Odvažujeme se proto označit jako expresivní (meliorativní) např. střlat. slovo *cellula*, doložené doklady typu *Maris, Cristi cellula* nebo *ave domina, deitatis celula* (SSL 6,611), stejně jako stč. oslevení mé srdéčko (LyrVil 27, HynRozpr 182a) nebo slovo ručičce v dokladech typu *tvoji* (*Kriste na kříži*) přemilej ručičce (UmučRajhr 223). Složitějším problémem jsou případy, kdy středověké slovo nemá žádnou nápadnou formální zvláštnost, slovotvornou ani hláskoslovnou (tj. když by mohlo jít o výrazy expresivity inherentní). Pouhý hodnotící vztah mluvčího k označované realitě zde není postačujícím kritériem a nadto se mohl časem změnit. Bylo by např. anachronismem, kdybychom záporné citové zabarvení připsali stč. slovům jako *sběř* nebo *chátra*; dnes jsou to expresiva, ale ve středověku jimi ještě nebyla. Za spolehlivé kritérium expresivnosti zde ovšem můžeme považovat společný výskyt dvou vlastností: jasný hodnotící vztah k denotátu a zároveň příslušnost denotátu k vyhraněnému denotačnímu okruhu, který byl předmětem obdivu nebo odporu celých skupin obyvatelstva. Takový charakter mají např. česká i latinská útočná slova husitské revoluce.^{11/}

x x x

Jak je patrné z uvedeného přehledu (1-5), objektivnější a přesnější sémantičká interpretace středověké slovní zásoby vyžaduje komplexní uplatnění různorodých poznatků - nejen úzce

lexikologicko-lexikografických, ale i z oblasti tvoření slov, etymologie a syntaxe a také z historických oborů mimolingvistických.

Poznámky

- 1/ Viz zvl. J. Filipec, K otázce slova a významu ve sb. Problémy marxistické jazykovědy, Praha 1962, s. 276; I. Němec, Rekonstrukce lexikálního vývoje, Praha 1980, s. 19n; P. Ondrus, J. Horecký a J. Furdík, Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia, Bratislava 1980, s. 32.
- 2/ Současné historické prameny, analyzující sociální situaci u nás v době předhusitské, nemluví o nevolnicích, ale o venkovských poddaných. Viz např. Z. Fiala, Předhusitské Čechy 1310-1419, Praha 1968, s. 220 n.
- 3/ Ovoce různých druhů a tvarů nebylo tehdy u nás rozšířeno v takovém bohatství jako dnes. Slechtěné druhy ovoce se ještě v prvních staletích druhého tisíciletí dovážely z jižní Evropy jako lahůdka (odpovídá tomu i románský původ čes. jmen pro řadu ovocných druhů). V Gebauerově materiálu nensoházíme doklad, že by se k hrušce přirovnávala nějaká část lidského těla, nejsou tu ani adjektiva dnešního typu hruškovitý.
- 4/ Srov. I. Němec, K soudobé sovětské historické lexikografii, Slavia 48, 1979, s. 365.
- 5/ Viz B. Suhle a M. Schneidewin, Übersichtliches griechisch-deutsches Handwörterbuch, Leipzig 1975, s. 1330; K.E. Georges, Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch 2., Hannover-Leipzig 1918, s. 1712.
- 6/ Na literaturu o takových adaptačních ekvivalentech upozornuji ve své monografii cit. v pozn. 1, s. 85.
- 7/ Viz I. Němec, Jazykové ztvárnění psychického odrazu skutečnosti v lexikální význam, Slovo a slovesnost 41, 1980, s. 26n.
- 8/ Viz E. Michálek a I. Němec, K florentskému symposiu o velkých historických slovnících, Listy filologické 98, 1975, s. 175.
- 9/ Upozorňuje na to mj. F. Daneš, Z. Hlavsa a J. Kořenský, Postavení slovesa v struktuře české věty ve sb. Československé přednášky pro VII. sjezd slavistů, Praha 1973, s. 129n; J. Panevová, Formy a funkce ve stavbě české věty, Praha 1980, s. 25-26.
- 10/ Viz I. Němec, Raskrytije ponjatijnogo jadra slova pri leksičeskom analize jazyka drevnego perioda ve sb. Etimologija 1984, Moskva 1986, s. 160.

11/ Viz Slova a dějiny, pod vedením I. Němce zpracoval kol.
autorů StěS, Praha 1980, s. 185n.

NEKONTEXTOVÉ DOKLADY V HISTORICKÉM SLOVNÍKU

Jaroslava Pečírková (Praha)

Staročeský slovník obsahuje značný počet hesel, na něž nemáme doklady ze souvislých staročeských textů, ale pouze z památek slovníkářských. Na první pohled by se mohlo zdát, že zpracování takovéhoto hesel v historickém slovníku nemůže být nic složitějšího, protože zde staročeské slovo, jehož význam chceme určit a popsat, překládá cizojazyčný, latinský ekvivalent a obě slova tvoří dvojici se shodným (odpovídajícím) významem. Je tomu ale opravdu tak?

Lexikální význam chápaný jako jazykově ztvárněný odraz skutečnosti ve vědomí uživatelů jazyka^{1/} je určován těmito významotvornými činiteli:

1. činitelem věcným - označovanou skutečností;
2. činitelem psychologickým - zpracováním označované skutečnosti ve vědomí uživatelů jazyka;
3. činiteli jazykovými - jazykovým ztvárněním psychologického zpracování mimojazykové skutečnosti (forma slova), vztahem slova k jiným jednotkám jazykového systému, spojitelností slova v kontextu (valenci) s jednotkami jistých kategorií gramatických (konstrukční valence) nebo sémantických (sémantická valence);
4. činitelem pragmatickým - postojem mluvčích k označované skutečnosti, projevujícím se v expresivním a stylistickém zabarvení lexikální jednotky.^{2/}

Při určování lexikálního významu pomocí těchto významotvorných činitelů máme obvykle tato spolehlivá východiska:

- a) kontexty, v nichž je zkoumané slovo ve stč. památkách doloženo, popř. i jeho ekvivalenty v cizojazyčných předlohách stč. textů;
- b) jazykovou formu zkoumaného slova, zvl. její slovo-
tvornou strukturu a konstrukční valenci;
- c) při zpracování současného stavu slovní zásoby k tomu přistupuje ještě východisko třetí, totiž naše jazykové povědomí.

Nebudeme si klást otázku, které z těchto východisek je základní (všechna nám poskytují základní údaje pro lexikografické zpracování), ale také nebudeme pochybovat o tom, že při zpracování hesel, která nejsou doložena v souvislých kontextech, mohou vzniknout specifické problémy, s nimiž se lexikograf musí vyrovnat.

Doložené kontexty tím, že vypovídají o smyslu dané lexikální jednotky, nám poskytují cenné údaje (někdy je jich celá řada) o označované skutečnosti (významotvorný činitel věcný). V našich dokladech kontexty zcela chybějí, ale to nemusí znamenat, že činitel věcný, který je pro stanovení lexikálního významu nepochybně velmi důležitý, je tím pro nás zcela neznámý a také neurčitelný. V dokladech ze stč. slovníků kontext zastupuje latinský ekvivalent, a pokud je jasné, jakou mimojazykovou skutečnost tento ekvivalent označoval, nemáme zpravidla s určením významu dané lexikální jednotky potíže.

Je tomu např. v těchto dokladech: introitus nástupník KlarGlosA 2420 (De festis) ,vstupní modlitba při mši'; invitatorium náзва KlarGlosA 2435 (De festis) ,obvyklé označení žalmy 94 (Venite, exultemus), vyzvání k ranní bohoslužbě'; intitulator naznamenáč KlarGlosA 2672 (De scriptoribus) ,kdo doplňuje do rukopisu napsy kapitol'; accusator navinovník KlarGlosA 1074 (De scolaribus) ,žalobce, kdo podává žalobu'; načinitel autor KlarGlosA 1577 (De hominibus spiritualibus) ,zhotovitel, tvůrce, původce'; accio načiněníe KlarGlosA 1577 (De factis) a SlovVokKlem 157a ,vykonání, čin, akce'; najslon nadir KlarGlosB 190 (De aereis) ,astr. nadir, na zdánlivé sluneční dráze bod protilehlý zenitu'; metafisica napřěřeč KlarGlosB 1623 (De arte) ,metafysika'; nadjmě prenomem (pronomen ed.) KlarVokF 47 (De gramatica) a SlovKlem 1a ,hlavní jméno osobní, předcházející před ostatními (jménem rodovým, příjímím ap.)'; nadobečné sit epichenum KlarVokF 36, epichenum nadobečné SlovOstřS 64 a SlovKlem 1a ,gram. podstatné jméno vespolné, epikoinon'; náklon fore modus KlarVokF 81 (De grammatice), modus náklon SlovOstřS 64 a SlovKlem 1a ,gram. modus, způsob

slovesný'; superlativus nadzviženie KlarVokF 32 (De grammatica), gram. superlativ'; nástavné diocas instans KlarVokF 101 (De grammatica), instans nástavné SlovKlem 1a, gram. vyjadřující okamžitou (bezprostřední) přítomnost'.

V některých případech nám může latinský ekvivalent pomoci bezpečně rozlišit dva různé významy takového hesla, u něhož nemáme doložené kontexty:

náohod

1. ,přístup, vstup': agressus náohod KlarGlosA 1566 (De factis), totéž SlovVokKlem 175a, Slov Mus XII E 8, 229a, SlovOstřS 59
2. ,relig. vstupní modlitba při mši': introitus (interitus ed.) náohod KlarVokF 335 (De theologia) a SlovHeilig 74a

násad

1. ,agr. u vozu dřevěná podélná součást podvozku nasazená na ose kol (popř. opatřená kováním s funkcí osy) n. u saní příčka spojující sanice': násad trabale KlarGlosA 2173 (De armis), totéž SlovKap 26b a SlovWies 8b
2. ,agr. oplení': forale násad SlovFljš 26a a SlovUKA 44a.

U slovníků s tematickým uspořádáním (jako jsou slovníky Klaretovy) je pro nás alespoň částečnou náhradou kontextu zařazení slov do určitých významových okruhů. I když nám tento ukazatel neposkytuje o dané lexikální jednotce tolik poznatků jako plnohodnotný kontext, přece je pro nás jistým vodítkem při jejím určení. V předchozím výkladu jsme konstatovali, že v mnohých případech lze bezpečně vyoházet z významu latinského členu slovníkové dvojice. U nedostatečně doložených lexikálních jednotek je však jistější při jejich určování kombinovat více hledisek (kombinace různých kritérií je ostatně v historické lexikografii vždy žádoucí). Kromě jazykových činitelů, jež v žádném případě nemůžeme pominout (údaje etymologické, slovtvorné, morfologické, konstrukční apod.),^{3/} není pro nás sanedbatelný ani fakt, že lexikální jednotka, kterou zkoumáme, patří do určitého sémantického okruhu. Je to patrné na všech příkladech, jimiž jsme dokumentovali náš přechodí výklad. Na

důležitosti pak nabývá toto hledisko v takových případech, kdy význam členu latinského není jednoznačný (jde o polysémní slovo) a právě jeho zařazení do určitého významového okruhu rozhoduje o tom, který z nám známých významů polysémní struktury, je tím správným.

Jake příklad si můžeme uvést klaretovskou dvojicí arous nákel uvedenou v kapitole De aqua (KlarGlosA 353). Stč. f. nákel nemá zcela bezpečnou etymologii; Gebauer (GbSlov 2,463) je vyvozuje z nedoloženého nákle (srov. stč. jm. míst. Nákle, Ná-klo), které by mělo souviset se soh. naklja ‚říční zákrut‘ (obě slova jsou podle Machka Etym.Slov². 388 nejasná). Nemáme tedy téměř žádná přímá vodítka jazyková a musíme vyoházet v prvé řadě z latinského ekvivalentu. Střlat. arous není problematické, ale má více významů: la ‚luk‘, lb ‚duha‘, lo ‚klenutí‘, ld ‚zakřivení, zákrut, zvl. o přístavišti‘, 2., t. t. astron., 3. ‚trsátko‘, 4. ‚aroh papíru‘ (SSL). Bez vymezení sémantického okruhu bychom těžko věděli, pro jaký význam se u hesla doloženého tímto jediným dokladem z Klareta⁴ rozhodnout. Zařazení dvojice arous nákel do kapitoly De aqua vylučuje nenáležitě významy střlat. arous, ukazuje na význam ld a vede u stč. nákel k určení významu ‚říční oblouk, zákrut, zátočina řeky‘ (StčS), které má oporu i v soh. paralele naklja ‚říční zákrut‘.

Podobným příkladem je dvojice collateralis nebokočestný (KlarVokM 469). Flajšhans se domnívá, že stč. nebokočestný bylo utvořeno neumělou analogií^{5/} k trojecočestný trivialis a čtveročestný quadrivialis (FljšKlar 2,350). Zařazení těchto slov do kapitoly De artibus ukazuje, že u střlat. collateralis zřejmě nejde o význam ‚poboční, postranní‘, ani ‚přilehlý, sousední‘, ani ‚o linii rodu/ pobočný‘, nebo ‚blízký, důvěrný‘, ale nejspíše o význam ‚přídavný, druhotný, vedlejší‘ (SSL) v definici StčS ‚pobočný, vedlejší, druhořadý‘.

Doložené kontexty lexikálních jednotek však nejsou pro lexicografa jen zdrojem poznatků o jejich významovém činiteli věcném, z kontextů vyplývají i údaje o významových činitelích jazykových. Jsou to údaje o slovnědruhovém určení, údaje morfologio-

ké a pro lexikografické zpracování důležité údaje valenční. Slovnědruhové určení i základní údaje morfologické jsou obvykle ve slovníkových dvojicích latinsko-českých patrné, údaje valenční, tj. jednak spojitelnost slova s jednotkami jistých kategorií gramatických (konstrukčivalence), jednak spojitelnost slova s jednotkami jistých kategorií sémantičkových (sémantičká valence) však ve slovníkových dokladech bez kontextu postrádáme a jen zřídka je můžeme v našem lexikografickém zpracování uvést.

Naš příspěvek obsahuje několik poznámek k lexikografickému zpracování stč. slov s nekontextovými (slovníkovými) doklady, jimiž však zdaleka není problematika zpracování takovéhoho lexikálních jednotek vyčerpána. Domníváme se, že tato slova tvoří trochu zvláštní součást stč. slovní zásoby a že by jim měla být věnována větší pozornost. Podrobnější zkoumání jejich stránky slovtvorné by mohlo přinést zajímavé (možná i překvapivé) závěry.

Poznámky

- 1/ Principy Staročeského slovníku, StČS Úvodní stati, Academia 1968, str. 22, J. Filipeo SaS 18, 1957, str. 130n.
- 2/ J. Filipeo, Problémy marxistické jazykovědy str. 276, Lexikológia, Bratislava 1980, str. 32.
- 3/ Výklad o využití jazykových činitelů při lexikografickém zpracování nekontextových hesel nelze odbyť jen několika větami a my ho v tomto příspěvku úmyslně ponecháváme stranou. Staročeský slovník nám k této problematice poskytuje velmi bohatý materiál.
- 4/ Jinak je stč. nákel doloženo jen jako jm. míst. a jm. osob.
- 5/ Není však vyloučen omyl m. nábočný, jež je doloženo s týmž latinským ekvivalentem ve Slověleš 91b.

ČÍSLO A ČÍSLICE VE STŘEDOVĚKÝCH ALGORISMECH
Zuzana Pospíšilová (Praha)

Mezi exocerpované prameny Slovníku středověké latiny patří i některé algorismy, dohované rukopisně v univerzitní knihovně a v kapitulním archivu. Jsou to obvykle více či méně přesné opisy traktátu anglického matematika Jana ze Sacroboska *Algorismus vulgaris* čili *Traotatus de arte numerandi*, hojně užívaného při univerzitní výuce triviu. Jen několik málo z nich ukazuje samostatný přístup k Sacroboskově předloze; patří mezi ně Speculum algorismi (UK IV G 8 f.1r-5r), Truhlářem datované na konec 14. století, dále Practicoa algorismi (UK XIV B 3 f.11v-13r) z r. 1454 a dva opisy Křišťanova traktátu Algorismus prosayous (UK IV G 2 f.1r-14v; UK XIII F 17 f.37r-43r), datované před rok 1439. Křišťanovo autorství je dosvědčeno přípisem ego scilicet Cristannus (CristPrachAlgG f.2r) a scilicet ego magister Cristannus (CristPrachAlgF f.39r) nad incipitem Motus parvulorum amore. Traktát je zhuštěnou verzí Sacroboskova *Algorismu*, který si Křišťan upravil pro své univerzitní výklady.

Tento drobný příspěvek chce podat výklad několika středověkých matematických termínů, porovnat je - pokud to jde - s terminologií starověkou a pokusit se přiřadit je k moderním českým ekvivalentům, aniž by při tom ohtěl hodnotit středověké matematické teorie či určovat místo traktátů české provenience ve vývoji matematiky.

A. ČÍSLO

Číslo - určení počtu a množství - je ve shodě se starověkou latinou označováno slovem numerus:

- numerus non est alius nisi unitates collecte (CristPrachAlgF f. 39r, suprascr.: mathematice captus; ChristPrachAlgG f. 2r, suprascr.: Ista diffinicio materialiter est unitatum collectio, sed formaliter est multitudo ex unitatibus profusa).-První glosa je ohlas úvodní definice z Bradwardinovy aritmetiky (Bradw. f.16r: Numerus est duplex, scilicet mathema-

tious, qui dicitur numerus numerans, et naturalis, qui dicitur numerus numeratus), druhá je citace definice Sacroboskovy (Sacros. UK IV G 2 f.37r), Křesťanem vypuštěné.

- additio est numeri vel numerorum aggregatio, ut solatur, que erit summa totius numeri aggregati (CristPrachAlgG f.40r)

- numerus, qui multiplicatur, vocatur numerus multiplicandus, et numerus, qui multiplicat, dicitur multiplicans (CristPrachAlgG f.7v)

- si contingat, quod numerus productus non potest subtrahi a figuris sibi suprapositis (CristPrachAlgG f.10v)

Podle hodnoty se numerus, tj. číslo celé přirozené, rozlišuje na:

a/ digitus - jednotka, číslo větší než nula a menší než 10, jednomístné číslo

- digittus est omnis numerus minor decem, ut 1,2,3 etc. usque 9 inclusive (suprasor.: dicitur digittus, quia ut frequenter numeramus per digittos dicendo unum, duo etc.) (CristPrachAlgG f.2r)

- si provenerit digittus, dele superiorem (sc. figuram) et scribe digittum proveniente ex addicione (CristPrachAlgG f.4rv)

- inveniendus est quidam digittus, qui multiplicatus in se deleat totum suprapositum (CristPrachAlgG f.12r)

b/ articulus - desítka, číslo dělitelné deseti

- articulus est omnis numerus, qui potest dividi in X partes equales ita, quod nichil sit residuum (CristPrachAlgG f.2r)

- si provenit articulus, tunc deleta superiori figura scribatur loco eius cifra 0 (CristPrachAlgG f.4v)

Komentáře někdy rozlišují

articuli principales, primarii - desítky do sta a

articuli secundarii - stovky

- in predictis regulis articulus extendit se solum ad principales articulos, scilicet qui sunt infra 100 (Sacros. UK

IV G 2 f.51r)

- per hoc datur intelligere differentiam inter articulum
primarium, scilicet 10,20 etc.usque ad centum, et articulum
secundarium, scilicet 100,200 (Sac. UK VII E 9 f.269v)

o/ numerus compositus (mixtus) - číslo složené z jedno-
tek různého řádu, číslo větší než 10 kromě desítek, vícemíst-
né číslo

- numerus compositus dicitur ille, qui componitur ex di-
gitto et articulo, sicut 11 componitur ex unitate, que est di-
gittus, et decem, qui est articulus (suprascr.: ut inter decem
et 20 omnes sunt numeri compositi, ut 11,12,13,14 et sic de
aliis). Et sic omnis numerus inter duos articulos proximos di-
citur numerus compositus (CristPrachAlgG f.2r-2v)

- si...numerus compositus provenit, scribe digittum in lo-
co figure delete et articulum ponas versus sinistram (Crist-
PrachAlgG f.7r)

Všechny tři termíny pocházejí ze starověké latiny. Počá-
tek je možno vidět už v archaické a klasické latině, která uží-
vá slova digitus v původním významu o počítání na prstech (cf.
ThLL V/1 1125,12), ojedinele ve významu "počty, umění počítat"
(cf. ThLL V/1 1125,14), avšak terminologické užití těchto ter-
mínů, shodné se středověkou praxí, nacházíme poprvé - a to oje-
diněle - až v pozdní latině v geometrii připisované Boethiovi
(Ps.Boeth.geom.p.395). Rovněž z pozdní latiny středověká mate-
matika přejala termín "numerus compositus" (a "numerus incom-
positus") v jeho druhém, ve starověku častěji užívaném význa-
mu: v aritmetikách, které po vzoru Boethiovy De institutione
arithmetica pojednávaly teoreticky o vlastnostech čísel, se
jím označovalo číslo liché jiné než prvočíslo (cf. Mart.Cap.
7,750) Boeth.arithm. 1,15; Isid.orig. 5,5,7; Bradw. f.18v).

B. ČÍSLICE

Číslíci označovala středověká matematika nejčastěji ter-
míny figura, differencia, cifra, řidčeji - takřka jen v glo-
sách - locus, limes, spacium, protraccio, ojedinele digitus.

Sacroboscus (UK IV G 2 f.38r) definuje tyto termíny takto: "Figura vero differentia, locus et limes pro eodem supponunt, sed adversis rationibus imponuntur. Figura enim dicitur quantum ad lineae protraccionem. Differentia enim dicitur, quoniam per illam (suprascr.: scilicet differentiam, scilicet figuram) ostenditur, quomodo sequens figura differt a precedente. Locus (suprascr.: scilicet figura) vero dicitur ratione spatii, in quo scribitur. Limes vero, quia est via ordinata ad cuiuslibet numeri representacionem". V zásadě chápalí autoři tyto termíny jako synonyma (svědčí o tom i komentáře, např. Saor. UK IV G 2 f.38v: figura, differentia, locus, limes, ista quatuor in presenti sunt idem; Saor. CapPr M 103 f.213r: autor ponit: illa nomina sunt synonyma, quia post utitur sepe ipsis unum ponendo pro reliquo), přesto však můžeme mezi nimi pozorovat jisté rozdíly: mezi "figura" a "differentia" především stylistický, "cifra" má proti dvěma předcházejícím specifický význam.

1. figura, digitus, cifra

Figura je nejčastěji užívaný termín; označuje jak znak (arabský) pro zápis celého čísla, ať jednomístného či vícemístného, tak i jednotlivou číslici konkrétního čísla:

- numeri apud diversos variis figuris (suprascr.: id est caracteribus) depinguntur, aliter vulgares, aliter Latini (CristPraohAlgG f.2v)

- omnis numerus a decem usque centum solum duabus figuris debet scribi, sed a centum usque mille per tres (ib.f.2v)

- tot millenarios debet ultima figura significare (ib. f.4r)

- multiplica...omnes figuras numeri divisoris (ib. f.10v)

- in omni progressionem...numera loca figurarum (ib. f.11r)

- scribe numerum propositum per suas differentias et compute numerum figurarum, si sit par vel impar (ib. f.11v)

- accomodatur ergo unitas a figura sequenti (Speculum f.2r)

- redibunt eedem figure (Saor. UK IV G 8 f.53v)

Podle hodnoty, kterou vyjadřuje, se figura, tj. arabská číslíce, rozlišuje na:

a/ figura significativa = digitus - číslíce 1-9

b/ figura non significativa = cifra - nula

- subtiliter Graeci et Latini numerum omnem per novem figuras significativas (suprascr.: id est limites), quas vocant digitos, et per decimam non significativam (CristPrachAlgF f.39v suprascr.: nichil significantem), quam appellant cifram, exarant. Isti...novem digitti debent sic scribi: 1,2,3,4,5,6, 7,8,9. Decima vero, que cifra dicitur, scribitur ut circulus 0, et hec cifra per se posita nullum numerum importat, sed per additionem digitorum tunc omnem representat articulum (CristPrachAlgG f.3r)

- inveniuntur novem figure significative (suprascr.: protractiones representative) (Saor. CapPr M 103 f.213r)

- tunc a figura sequenti, si est significativa, recipienda est unitas. Si autem non est significativa, tunc ab ulteriori accomodanda est unitas (CristPrachAlgG f.3r)

- incipias a prima figura versus dextram...si erit cifra, vade ad secundam (ib. f.6r)

- docet modum praxis secunde figure seu digitti invenien-
di (ib. f.13r in mg.)

Termín figura = číslíce je převzat ze starověké latiny, kde však široký význam slova figura "znak, symbol, obrazec" bývá v tomto případě takřka vždy vymezen genitivem "numeri" (cf. ThLL VI/1 729,69), jen zřídka se ho užívalo samostatně (cf. ThLL VI/1 729,56).

Křesťanovo označení číslíce slovem digitus je zcela ojed-
inělé, bez paralel v Saoroboskovi a jiných traktátech; a ačkol-
iv už starověk znal tento význam (cf. ThLL V/1 1125,34 - neby-
la však míněna číslíce psaná, ale číselný symbol vytvořený po-
mocí prstů), cesta ke Křesťanovu digitu - ostatně i jím užitě-
mu zcela ojedinele - vede patrně nejspíše přes zhuštění Sacro-

boskova textu: "Sciendum igitur, quod iuxta 9 limites novem figure inveniuntur significative novem digitos (suprascr.: tales numeros)representantes" (Sacr. UK IV G 2 f.38v).

Cifra je slovo středověké arabského původu a jeho terminologická povaha je tak výrazná, že řadu jeho synonym (např. the-ca, circulus, circumfera, circumferens, circulus consequencium, figura nichili, nihil) čteme pouze v margináliích, glosách a komentářích (např. CristPrachAlgG f.3r in mg.; UK XI D 7 f.88r in mg.). Ve středověké latině jsou doloženy i jiné významy slova cifra (šifra, šifrovaný text, význam, počet, číslo, of. LB 659a; P II 383,6,16; MW II 574,20; DuC II 326bc, 327a); zdá se však, že cifry v jejím moderním významu, tj. jakákoliv arabská čísla, užívala jen latina francouzská (of. DuC II 326c); v traktátech české proveniencce nacházíme tento význam jen ojedinele, v opisech Sacroboska; snad v tom můžeme dokonce vidět pouze nedopatření písaře:

- anteriorende sunt cyfre numeri multiplicantis (UK XI D 7 f. 90v; totéž Sacr. UK IV G 2 f.52v: figure numeri multiplicantis)

- ostenditur, qualiter figura sequens (suprascr.: cifra proxima) differet a precedente (Sacr. UK IV G 8 f.48v)

2. differentia

Podle Sacroboskovy definice je differentia synonymem k figura a třebaže se zdá, že rozdíl mezi těmito dvěma termíny vidí Sacroboscus spíše jen v etymologii, jejich užívání v algorismech, přece ukazuje jisté významové a formální rozlišování: termín differentia nacházíme takřka výhradně jen v ustálených spojeních "scribere in differentia" a velice častém "scribere (anteriorare) per differentias", v nichž differentia figuruje ve svém specifickém významu, tj. umístění číslice v čísle podle své řádové hodnoty. Protože významy obou termínů jsou si blízké a protože v aritmetikách je differentia nositelem jiného významu terminologické povahy, bývá v algorismech často nahrazována a ještě častěji nadepisována termínem figura či jednoznačným

locus a spaciū; naopak differencia se pak objevuje - i když zřídka - i mimo tato tradiční spojení na místě a ve významu termínu figura.

- omnis vero numerus in eo, quod est digitus, habet poni in prima differencia (suprasor.: im primo loco), omnis vero articulus in secunda differencia (Saor. UK IV G 8 f.49r)

- scribe numerum propositum per suas differencias (suprasor.: figuras) et computa loca figurarum (CristPrachAlgG f.11v)

- scribe numerum...per suas differencias ita, quod prima (suprasor.: scilicet figura)...sit sub prima (suprasor.: scilicet figura)...et secunda (suprasor.: scilicet differencia) sub secunda (Saor. CapPr M 103 f.261r)

- anteriorande sunt figure multiplicantis per unicam differenciam (suprasor.: figuram loci, distanciam, situscionem) (Saor. UK IV G 8 f.52rv)

- scribe numerum multiplicandum...per suas figuras (Crist PrachAlgG f.6r; Crist PrachAlgF f.4lv: per suas differencias)

- per unicam differenciam, id est per unum spaciū (Saor. UK VII E 9 f.271v)

- omnis digittus una sola figura significativa (suprasor.: id est una sola differencia signifioativa) debet scribi (CristPrachAlgG f.3r)

- quelibet figura (suprasor.: differencia) primo loco posita (Saor.CapPr M 103 f.214v)

Slova differencia užívá středověká matematika ve dvou významech: v algorismech ve významu "číslice, místo číslice v čísle", tj. ve významu novém, nepřijatém ze starověku; zatímco v aritmetikách má differencia tentýž význam jako v pozdní odborné latině, tj. "rozdíl, kvantitativně vyjádřená vzdálenost mezi dvěma čísly" (cf. např. Boeth.arithm. II 40 p.137; Bradw. f.27v ss.).

Zkratky:

- UK - rkp. Státní knihovny ČSR
CapPr - rkp. pražské kapituly
CristPrachAlgG - Křišťan z Praohatic, Algorismus prosayous,
UK IV G 2 f.1r-14v
CristPrachAlgF - Křišťan z Praohatic, Algorismus prosayous,
UK XIII F 17 f.37r-43r
Speculum - Speculum algorismi, UK IV G 8 f.1r-5r
Sacv. - Ioannes de Sacrobosco, Algorismus vulgaris
Bradw. - Thomas Bradwardinus, Arithmetica communis,
UK IV G 2 f.16r-31r
ThLL - Thesaurus linguae Latinae
LB - Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum, Praha 1977-
DuC - Du Cange, Glossarium mediae et infimae Latinitatis
MW - Mittellateinisches Wörterbuch bis zum ausgehenden
13. Jahrhundert
P - Lexicon mediae et infimae Latinitatis Polonorum
Antičtí autoři jsou citováni podle ThLL

LEXIKOGRAFICKÝ POHĽAD NA KAMALDULSKÝ SLOVNÍK

Etela Šimovičová (Bratislava)

Slovenská lexikografia zaznamenala vo svojom vývoji pomerne malý počet slovníkov a takisto malý je počet pôvodných lexikografických prác a štúdií týkajúcich sa týchto slovníkov. Ioh prínos kriticky zhodnotila M. H a y e k o v á: Dejiny slovenských slovníkov do roku 1945, Bratislava 1979. Popri vlastnej realizácii slovníkárskej praxe a jej druhoch venuje autorka osobitnú pozornosť výskytu slovakizmov v týchto prácach. Z chronologického prehľadu lexikografických prác sa dočítame, že viac slovenských slovníkov sa nám zachovalo až od 16. storočia a z obdobia rozkvetu kultúrnej západoslovenčiny. Medzi latinsko-slovenskými slovníkmi popredné miesto zaujíma slovník A. B e r n o l á k a: Slovář Slowenský Česko-Latinsko-Ňemecko-Uherský, ktorý vyšiel v šiestich zväzkoch v Budíne v rokoch 1825-1827, teda až po smrti Bernoláka (r.1813). Bernolák patrí k najvýraznejším a najvzdelanejším osobnostiam slovenských osvietenských vzdelancov a jeho slovník má už európske lexikografické parametre. Časovým predchodcom tohto slovníka - najmä ak berieme do úvahy jeho latinskú časť - bol tzv. K a m a l d u l s k ý l a t i n s k o - s l o v e n s k ý s l o v n í k, ktorý vznikol roku 1763. Jeho presný názov znie: S y l l a b u s D i c t i o n n a r i i L a t i n o - S l a v o n i o u s. Slovenské ekvivalenty Syllabu sú podané rovnako ako v Bernolákovom slovníku kultúrnou západoslovenčinou.

O vzniku a autorstve Kamaldulského slovníka vzniklo niekoľko štúdií, ktoré sú zamerané jednak na vznik a autorstvo slovníka a jednak sa v nich venuje pozornosť otázkam slovenčiny figurujúcej v slovníku. Výstižný obraz o autorstve a vzniku slovníka a jeho bibliografii podala J. S k l a d a n á: O vzniku a autorstve tzv. Hadbavného slovníka z roku 1763, Jazykovedné štúdie SAV 1971/11, s.143-151 a v rámci ostatných slovníkov už spomenutá M. H a y e k o v á (o.d. s.92-96). Obidva prí-

spevky poslúžili nám ako podklad pro základné bibliografické údaje.

Donedávna uvádzala literatúra rukopis Kamaldulského slovníka ako dielo R o m u a l d a H a d v a b n é h o, člena kamaldulskej rehole v Červenom Kláštore - odtiaľ tiež názor H a d v a b n é h o s l o v n í k. Popritom stretáme sa aj s názvom L e o h n i o k ý s l o v n í k, ktorý vznikol podľa obce Lechnica ležiacej na rozhraní terajšieho Slovenska a Poľska blízko Červeného Kláštora. Originál Kamaldulského slovníka je v budapeštianskej univerzitnej knižnici, fotokópia slovníka je v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave. Kamaldulský slovník obsahuje veľký prekladový slovník o rozsahu 942 strán, z čoho päť strán tvorí v podstate prvá stručná normatívna gramatika kultúrnej západoslovenčiny. V slovníkovej časti sú slová usporiadané do dvoch stĺpcov. Voelku sa udávajú tri základné pramene, z ktorých autor slovníka čerpal: Páriz-Pápsioho Latinsko-maďarský slovník, Wussinov Latinsko-český slovník a Latinsko-poľsko-nemecký slovník Gregora Cnapia.

Nebudeme sa tu zaoberať tým, do akej miery bol autor poplatný tomu-ktorému slovníku; nejednotnosť koncepcie tak latinkej ako slovenskej časti hesiel poukazuje na to, že ide o nesúrodý kompilát viacerých slovníkov stmelený do jedného celku. Takisto nepokladáme za potrebné bližšie rozvádzať aj niektoré ďalšie dielčie skutočnosti týkajúce sa slovníka, publikované najmä v uvedenej literatúre. Spomenieme len to, že slovník nikdy nevyšiel tlačou a zachoval sa len zásluhou odpisovačov, ktorí tiež mohli svojimi zásahmi ovplyvniť pôvodné znenie slovníka. V tejto súvislosti vynára sa tiež otázka, komu bol slovník určený. Všeobecne sa má za to, že slovník mal slúžiť potrebám školskej, najmä rehoľnej praxe.

Všimnime si teraz niektoré stránky vnútorného usporiadania slovníka.

V latinskej časti Kamaldulského slovníka sú zastúpené všetky slovné druhy podľa prirodzenej frekvencie. Slovník má abecedné usporiadanie, ktoré však z hľadiska nášho úzu vykazuje mnohé

nepresnosti. Porov. napr.: *exoubatio*, *excucullatus*, *excucolata* verba (ako samostatné heslo), *excubiae*, *excouratus*, *excubo*; *febrilis*, *febricula*, *febriculosus* a pod. Opačným prípadom, pravda, z gramatického hľadiska neodôvodneného abecedného usporiadania je napr. predložka "e, ex", ktorá figuruje s množstvom frazeologických spojení na dvoch od seba abecedne vzdialených miestach. Vcelku však možno povedať, že autor slovníka má snahu zaradovať vedľa seba (alebo blízko seba) slová rovnakej etymologickej proveniencie, aj keď na druhej strane ich frazeologické spojenia nezaraďuje vždy správne do príslušných slovných druhov; napr. pri hesle *exactus*, a, um nachádzame frazeologické spojenia spadajúce pod *exactus*, us, m. a opačne. To isté možno konštatovať o adverbiách a adjektívach toho istého kmeňa a o slovách, ktorých korene majú homonymný charakter.

V pôvodnom materiáli každé heslo, ako uvádza M. Hayeková, sa píše na začiatku s veľkým začiatočným písmenom, v čom vidí autorka určitú zásadu "pokladať heslo za ucelenú vetu - definíciu" (o.d. s.95). Ťažko polemizovať s týmto názorom, keďže nemáme poruke originálny text. Podľa nášho názoru skôr by sa dalo uvažovať o určitom spôsobe alebo aspoň náznaku hniezdovania. V hláskosloví Kamaldulského slovníka stretáme sa s klasickou i stredovekou praxou tak v konzonantizme ako vo vokalickej časti hesiel. Vokalickej a konzonantické skupiny striedajú sa so zjednodušenými hláskami (au-o; ae-e; exs-ex; ss-s a pod.). Pozitívnu ťrtou slovníka je, že pri takto vzniklých homonymách spravidla nachádzame odkaz na pôvodnú ortografiu (*exanguis* vid. *exanguis*; *exodio* vid. *exoaudio*; *fex* vid. *fsex*). Ani morfológická stránka hesiel nevykazuje - až na spôsob uvádzania základného tvaru - podstatnejšie anomálie od klasického a stredovekého úzu. Pozornosť si zaslúžia deklinačne rozkolísané synonymické novotvary rovnakej etymológie patriace do dvoch deklinácií, najmä tretej a štvrtej (substantíva na -us a -io), ktoré sú charakteristické pre stredovekú a novovekú prax. Po stránke syntaktickej zaujmú pozornosť spojenia "est fieri" - možno, "est quando" -

do času, "est ubi" - niekedy, niekde, "est invenire" - nachádza sa, "est multos annos" namiesto "sunt multi anni", ktoré v čase vzniku slovníka boli iste dosť frekventované. Po stránke významovej zaslúžia si pozornosť slová s rozšírenou významovou platnosťou (napr. exauriculatus, pri ktorom konštatujeme nový metaforický posun so špeciálnym zafarbením "vyslyšaný" a "vysvätený"; evalesoc, kde popri význame "validum fieri" registrujeme aj opačný význam "moo počnjam tratiti, ucháza mi sila, moo"), synonymické novotvary (ako: exclusorius, extensivus, extemporeus, exercitalis - kapitán, detonatio), výrazy z každodenného života /gallina/e/ maritus - kohút; elegans in cibo - labužník; cras erumpit - nastáva ráno), výrazy z poľnohospodárskej problematiky (excrementa tritici - zadná pšenica), remeselnícke výrazy (pellis exaluminata - biela ircha, vyrobená koža; ferulae - desiatičkj, w ktérych obwazuğú polámane kostj barwjri a i.) a veľké množstvo frazeologických spojení rozličného druhu (napr. homo emunctae naris - človek bystrého postrehu; aures et cauda foras eminent - všetko je otvorené, nič nie je rozhodnuté). Voelku je slovná zásoba zväčša klasická, miestami aj s odkazmi na autorov (Cicero, Horatius, Catullus, Plinius, Plautus, Columella, Vitruvius, Ulpianus, Isidorus). Pomerne málo je frekventovaná alebo podaná len obecne slovná zásoba týkajúca sa administratívy a štátneho zriadenia; porov. napr. znenie hesla feudum, 1: n.2: vox barbara a Gothis orta: na večnosť dany statek, bohátstw, od knjzata někomu zawázany statek; feudalia bona; feudatarius. Na druhej strane pomerne hojný je výskyt gréckych slov; pokrývajú skoro všetky oblasti (prírodné vedy, filozofiu, zamestnania). Časté sú názvy botanické, zoológické, minerológické, farmaceutické i anatómické, zväčša z Plinia.

Spôsob uvádzania hesiel je pestrý, v nejednom prípade zaiste závislý na prameni, z ktorého autor slovníka preberal heslá. Pri deklinačných a konjugačných heslách uvádza sa spravidla gramatický aparát, pri substantívach a adjektívach aj číselné označenie deklinačnej príslušnosti (exultatio, onis:

f.3), pri slovesách najčastejšie poradie: faveo, vi, autum, ere, pri adverbiách skratka adv., pri citoslovoiaciach skratka interj., pri slovách gréckej proveniencie skratka gr.; medzi ďalšími skratkami zaslúžia si pozornosť: syn., part., meth. Gramatický aparát a uvedené označenia však neraz ohýbajú; napr. ohironia: herba, oenturia; callioq: gr. mšohurky; ohenomychon vel ohenomychus: f.gr. svetlička, bylina; ohondrilla, vel le, es: ohondrillon: kozy mleč/: bylina:/ cecek a pod. Ako samostatné heslá bez označenia gramatickej príslušnosti uvádzajú sa niektoré pravidelné i nepravidelné slovesné tvary alebo samostatné frazeologické spojenia; napr. est bez bližšieho označenia gramatickej príslušnosti s vyššie uvedenými frazeologickými zvratmi; faxo, vel faxim, is, it: faximus, faxitis, faxint; oave faxis: ňečiň...; jam faxo hio aderit: hned na teba bude/m/, že tuto bude; dij faxint, ut: neoh da bŭh, aby -; perieris: di do kata; parcoat tibi deus: odpusti mi bože; parendum est: mossy; paret: ukazuže se ňečo; parentalis mos: pohreb; denicalis dies: ten deň, w kterém ňekdo zemrel.

Aby sme získali predstavu o spracovaní hesiel, všimneme si, ako slovníkár pristupuje ke spracovaniu niektorých frekventovaných slovných druhov vrátane ich prekladu. Voelku možno konštatovať, že slovník nepozná hniezdovanie. Pri zoradení významových posunov uvádzajú sa základné a metaforické významy viac alebo menej náhodne vedľa seba spolu s frazeologickými spojeniami, ktorými sa ilustrujú významové posuny, takže miestami každý význam alebo frazeologické spojenie figurujú ako samostatná jednotka. To isté možno konštatovať o exemplifikácii významových posunov pomocou synonym, ktoré sa uvádzajú pomerne pravidelne pri všetkých hesláoch, kde je to možné, pravda, jednoducho nahromadené vedľa seba bez významovej diferenciácie. Pre porovnanie uvádzame: excutio, ssi, ssum, ere; wytrásám, otrásám se, wyrázám ňečo, roztrásám, item: mlátjm, wymláoám, raohunki wybjrám, zrucogem, kressem, wykressáwám, wybigám; syn. discutio, agito, qvasso, qvatio, dejicio, vel

elicio, excludo; e manibus aliquid excutere: z ruk ňečo vyrási-
 ti; ab equis excuti: s kosaúw sa zhoditi; ..excutere feras ou-
 bilibus: s brlohúw honiti swjrate; excutere ignem: wykresati
 oheň; excuti patria: z domu wytahnúti; excuti somno: se sna
 wzbuditi, prepuditi; excutere aliouí vomitum: ňekoho poblwati
ferreus, a, m: selezny, čo s twrdého seleza gest; item: nelud-
 sky, nelitoatiwy, neužitečny; marmor ferri coloris: selezneg
 bárwi mramor; filum ferreum: selezny drat; (meth.) somnus fer-
 reus: zemrel; imber ferreus: husty priwal; ferrea soles: ze-
 lezna potkova, kónska potkova; ferrea manus: ruka selezna;
 ..non sum tam ferreus: ne gsem tak selezneho srdca; ferreum
 os: bezočiwy, nestjdaty; ferreus scriptor: suohég, neplodnég
 raffiki pjsar; ferrea mors vitae: ťažsky žiwota spúsob; ferrea
 vox: neustála reč; syn. aereus, ahenus, aere ferro gravis,
 ferratus

Rovnaký oharakter ako latinská časť slovníka má aj pre-
 kladová stránka slovníka, ako sme to už mohli badať pri pre-
 klade náhodne vybraných hesiel, najmä však ich frazeologic-
 kých spojení, ktoré sú neraz príliš voľne alebo dokonca chybné
 neinterpretované a nerešpektujú latinské znenie textu. Popri
 metaforách prekladu, ako sú: exarsit dies (Ovid.) - welmy weli-
 ka hoĝnosť gest; exitus accessit verbis - ĝako poweďel tak se
 stalo, a popri prekladoch, ktorých slovenské ekvivalenty javia
 príznaky dobovej kultúrnej západoslovenčiny, napr. piper emi-
 tur pondere - s ťažobu se korenj kupuĝe; elegans in cibo -
 dobry stúl drĝjcy; eruditum palatum - usta dobre kosskowne
 a pod., stretáme sa aj s takými prípadmi, kde preklad prekra-
 čuje rámeo latinského textu a časť prekladu je swojwoĝným do-
 plnkom autora, napr.: excusate id facies - mudręgsseg učiňjs
 to, uĝdess lidské posúďjenj tak; oratio haec me miserum exa-
 nimat - tato reč mňa mrtwj 1 za obĝiweneho klade a i. Osobitné
 miesto zaujímajú preklady, ktoré sú len asociačne spojené s pô-
 vodným textom, napr.: favere linqvis - ňekteré diwadlo neb sku-
 tek pochwaliti; petere deiectionem medicamento - z oĝsstenjm,
 s počtĝtenjm žiti; non esse emacem, veotigal est - kto nenaklá-

da, takový gest ěakoby hledal a i. Preklad miestami ohýba a za latinským výrazom nasleduje len odkaz na prameň s výkladom alebo bez neho, napr.: excussus, psal. 126, filij excussorum: pro excussi, expediti, validi; exculoata verba: Gellio, abjecta et ab usu rejecta et contenta; a pod. A napokon treba dodať, že miestami si vyžaduje opravu aj latinský text, ako aj to, že v porovnaní s inými súdobými inojazyčnými slovníkmi (porov. napr. Adami Friderici Kirschii Cornu copiae linguae Latinae et Germanicae selectum, Lipsiae MDCCLXXIV) Kamaldulský slovník nediferencuje klasickú slovnú zásobu od stredovekej a novovekej, čo sa markantne prejavuje okrem iného najmä v syntaktickej časti frazeologických spojení.

Takéto a podobné charakteristické črty slovníka kladú miestami veľké nároky na primeranú slovenskú interpretáciu. Nejednotnosť postupu pri uvádzaní výhodiskových hesiel - najmä nejednotný spôsob uvádzania gramatického aparátu a nejednotná stavba hesiel pri rovnakých slovných druhoch navyše poukazujú na to, že s prihliadnutím na dobovú slovníkársku prax autor slovníka nepostupoval vždy dostatočne kriticky pri zostavovaní slovníka a slovník by si vyžadoval podrobnú redakčnú úpravu tak latinskej ako slovenskej časti. Určitú negatívnu úlohu pri vyjasňovaní slovenských termínov zohrávajú prirodzene slovenské ekvivalenty niekdajšieho západoslovenského nárečia, ktoré nie sú vždy dosť zrozumiteľné pre významové posuny niektorých slov, ktoré nastali v priebehu ďalšieho vývoja slovenčiny do súčasného stavu. Vzájomná spolupráca latinčinárov a slovenských lingvistov by mohla významne prispieť k osvetleniu nejedného slovenského tvaru podmieneného historicko-jazykovou situáciou 18. storočia. Napriek uvedeným nedostatkom nemožno však uprieť Kamaldulskému slovníku národnú hodnotu pre jeho historicko-dokumentačný význam jednak pre poznanie stavu a potreby znalosti latinčiny v 18. storočí v Uhorsku, keď latinčina bola ešte dominujúcim jazykom, a jednak pre poznanie vývoja slovenčiny.

CELLARIOV SLOVNÍK LIBER MEMORIALIS V ÚPRAVE MATEJA BELA
Daniel Škoviera (Bratislava)

V rozsiahlom a dosiaľ zväčša na dôkladnejšiu analýzu a zhodnotenie čakajúcom písomnom odkaze slovenského polyhistora Mateja Bela (1684 - 1749) figuruje tiež rad príručiek na nadobúdanie a zdokonaľovanie vedomostí v jazykoch. Z triády klasických jazykov, ktorú postuloval humanizmus ako ideál filologického vzdelania, sa Bel zamerlal na latinčinu. Vyučoval ju už počas štúdií v Halle (1704-1707), neskôr po krátkom učiteľovaní v Kloster Bergene pri Magdeburgu od mája 1708 ako spolurektor v Banskej Bystrici a napokon v rokoch 1714 - 1719 ako rektor na bratislavskom evanjelickom lýceu. Pre potreby žiakov vypracoval podľa metodiky svojho halleckého profesora Christophora Kellera-Cellaria dielo Grammatica Latina facilitati restituta (Levoča 1717) a zároveň pre tých, čo sa ohystali zavŕšiť svoje štúdium latinčiny, vydal na vlastné trovy učebnicu Rhetorices veteris et novae praecepta usu necessaria (Lipsko 1717). S väčším ohlasom sa stretli jeho lexikografické práce: Latinitatis probatae et exercitae liber memorialis naturali ordine dispositus (Norimberg 1719, Levoča 1735, Bratislava 1777) a Primitiva Latina (1. vydanie Bratislava 1743?, 11. vyd. Bratislava - Pešť 1794), ktorá predstavuje podstatne skrátenú verziu prvého diela, obsahujúcu iba elementárnu latinskú slovnú zásobu.

Hneď vo svojom názve sa Belov Liber memorialis hlási k vlastnému pôvodcovi diela, ktorým bol aj v tomto prípade Cellarius a jeho rovnomenné dielo, pravda, zároveň nás podľa barokového vkusu obsiahly nadpis upozorňuje, že oproti nemeckému vzoru došlo Belovým prídienením k obohateniu slovníka o veľmi mnoho latinských výrazov a o maďarské aj české ekvivalenty. Celý slovník ráta okolo 11 000 hesiel, čo značí, že je najrozsiahlejším súdobým latinským slovníkom vytlačeným u nás. Slová sú v ňom usporiadané "naturali ordine", t. j. síce v abecednom poradí, no to sa vzťahuje takmer výlučne na zá-

kladné slová (primitiva). Za základným slovom, ktoré je vytlačené versálikami (napr. FACIO, fēci, factum 3), nasleduje delá séria možných odvodenín. Bel spomedzi nich odlišuje derivata, ktoré sa píšu malými písmenami (např. Factum. n. 2), a composta, ktoré sa navyše osnažujú hviezdičkou (napr. ^hAfficio, ēci, ēctum. 3. quem re) a zahŕňajú tak skutočné zloženiny (napr. satisfacio), ako aj odvodeniny tvorené predponami. Slabina tohto usporiadania, na ktorom výrazne badať didaktickú intenciu autora, sa však neraz ukazuje pri slovách s veľkým množstvom odvodenín a pri zložených slovách, keď napr. satisfacio sa objavuje na konci reťaze slov od základu facio, kým benefacio je na čele kompozit od základu bonus, nie pri facio. Uvedená koncepcia, u lexikografov 16. - 18. stor. vonkoncom nie ojedinelá, mala očividne na zreteli v prvom rade mnemotechnickú stránku. Pokiaľ ide o ekvivalenty latinských slov, tie sa počínajúce druhým vydaním slovníka nerozdeľujú do stĺpcov podľa jednotlivých jazykov, ale hneď za latinským výrazom nasleduje nemecký, potom maďarský a napokon český (event. slovenský) význam, ktoré sú graficky odlišené - pre nemčinu a češtinu sa použila fraktúra, pre maďarčinu kurzíva.

Za motto diela bol zvolený Ciceronov postulát pre latine loqui z De oratore 3,40 a chýrny Caesarov výrok "Tamquam scopolum sic fugias inauditum atque insolens verbum", čo by nasvedčovalo tesnému príklonu k ciceronianizmu resp. strohému klasicizmu v lexike. Navyše aj v predhovore sa poukazuje na to, že dielo má slúžiť mládeži túžiacej po čistejšej latinčine a ponúknuť žiakom "eximiam latinissimarum vocum copiam" (Predhovor § 2). O istých puristických tendenciách by svedčila tiež Belova kritická poznámka na margo Komenského liberálnejšej praxe a dovtedy u nás používaných učebníc: "Si quid erat forte, quo poterant diligentiam testari, id fere ex atris, ianuis, pioto orbe et hoc genus aliis lacunis hauserant nativarum sermonis vocum ignari penitus" (Tamže § 1). Purizujúce snahy sa vari ešte intenzívnejšie presadzovali pri posmrtnom treťom vydaní, kde nepodpísaní autori predhovoru upozorňujú, že z diela vylúčili vý-

rasy, ktoré nebolo možné podprieť autoritou latinských autorov, a k podozrivým slovám pridali údaj o zdroji.

Obsah slovníka však dokazuje, že ani u Bela sa v titule proklamovaná "latinitas probata" nechápe natoľko úzko. Signifikantný je v tejto súvislosti takisto zoznam Auctores classici per singulas aetates umiestnený pred vlastným textom slovníka. Obsahuje - ak na rozdiel od Bela neodlišujeme Senecu filozofa od Senecu básnika - nie menej ako 127 mien v časovom rozpätí od Plauta po Paula Diacona, ktorý je posledným ohnivkom reťaze ako predstaviteľ "železného veku", trvajúceho podľa zostavovateľa slovníka až po Karola Veľkého. Pochopiteľne, z hľadiska súčasného kánonu a za dnešného citeľne okypteného pensa školskej lektúry vsorových latinských autorov uvedený široký repertoár prekvapuje a navidomoči ani nie je plne v súlade s formuláciou predhovoru, ktorý sa uspokojuje so stanovením cieľa diela "ad usum scholarum patriae" v tom zmysle, že má iba dať žiakom do rúk kľúč k samostatnému čítaniu, chápaniu a prekladaniu Cornelia Nepota, Caesara a ľahších častí z Cicero-
na.

O tom, že ambície diela siahali predsa len o voľačo širšie, neuspokojujú sa iba s pomocou pri čítaní uvedených autorov, svedčia tiež upozornenia na autora či autorov, u ktorých je daný výraz doložený, napr.: lucretor m. 3, lucripeta m. 1, Plaut. - úžerník; equile, is n. Cato - mašťaľ; sicillio, ire Varro - dokosím, dokášam; indifferenter Quinet. - bez rozdielu; femoralis n.p. Suet. - spodky; laudicoenus m. 2, Plin. - podlisač; dulcia, um. n.pl. Apul. - medovník; matricula f. 1, Veget. - register; gabbarae f.pl. 1, August. - nabalzamovaná mrtvola; unio f. 3, Hier. - zjednotenie; rationalis, is et rationarius, ii m. Ammian. med. aevo - rentmajster; propalo 1, Sidon. - zvestujem. Podľa predhovoru k tretiemu vydaniu tieto citácie sľaby ohceli rehabilitovať "omnes quae suspectae esse videbantur voces", a tak údaje, že príslušné slovo možno nájsť u Caesara, Cicero-
na, Livia sú oveľa zriedkavejšie než signalizovanie výskytu Plauta, Juvenála, Martiala apod. Vzhľadom na to, že slovník za-

hŕňa značný počet lekárskeých, prírodovedných či technických výrazov, vari najfrekvencovanejšie tu vystupuje Pliniovo meno. Celkom ojedinele sa avizuje tiež výskyt resp. pozmenený význam slova v novej spisbe alebo v prameňoch iného druhu, napr.: gingrio, ire - gako hus sstěbooy, gágám. Vetus Glossa.; bombardá f. l, (vox nova) - ručnice, dělo; tendo, onis et inis m. Medic. recens. - prowarz neb osýdlo, ljčka, hrubá žjla, chrustadlo; benedico - chváljm, dobrořečjm. Ecolasiast.; seducere - zvádzať Ecoles.; paganus, a, um - dědinský, subst. sedlák, eccl. pohan.

Vo väčšine prípadov náš Liber memorialis necituje zdroje načrtnutých lexikálnych a sémantiokých inovácií z poklasického obdobia či z iných štýlových vrstiev jazyka, aj keď ich registruje. Obzvlášť často sa takto uvádza bez upozornenia nový význam klasického slova v cirkevnej oblasti, napr.: concio je schôdza, zhromaždenie, kázeň, concionor, concionator, kázat' resp. kazateľ; dominicus popri panský je aj nedeňný; suggestus je kazateľnica, kancel', v nemeckom texte navyše aj die Erhöhung, die Bühne; iufula, ae f. napriek avizovaniu Liu. sa prekladá vo všetkých troch jazykoch iba ako biskupský klobúk a o výsname slova u Livia (išlo by azda o miesto 5,54) niet zmienky; lituus je trúba, šalmaj i biskupská berla; orcus má iba preklad peklo; oratio sa rovná reč i modlitba; rostra n.pl. sú katedra a kazateľnica; cathedra je stolica i kazateľnica; mysterium je tajomstvo i sviatosť. O niečo menej frekvencované je rozšírenie či posúvenie významu pri označovaní reálií politického života, napr. consul, consulatus atď. sa prekladá výlučne ako mešťanosta ("purgmistř, regent města ney-wyssj"); curia značí radnicu príp. cech; insigne, is n. je znamenie aj erb, dioecesis panstvo. Istý odraz tu našli aj nové javy vo sfére hospodárstva: ampullarius = sklár; glutinator = kníhviazač; typographus, typographeum = tlačiar, tlačiarň; pyrobolus, pyrobolarius = bomba, granát resp. granátnik, strelec; conspicillum/conspicillum = okuliare ("sklené oči"); telescopium = ďalekohľad; cyclaminus = zemiak ("zemský orech"),

cactus, i f. = artičoka - alebo pojmy z oblasti kultúry, vzdelanosti: academia značí nielen Platónovu školu, ale podľa úzu humanistov takisto vysokú školu; rhytmus označuje rým, der Reim, pre absenciu termínu však náš ekvivalent znie rytmy.

Niektoré slová Belovho Liber memorialis sú doložené až u novších autorov, na čo však slovník neupozorňuje (napr. badius = hnedý podľa Isidora; fractio = práchniviem u Paula Diacona v excerptoch z Festa; zo školského prostredia prichádza corycaeus = zradca, špicel; calligraphia = krasopis ap.), ba napriek proklamovanému príklonu k čistejšej latinčine kde - tu zaraďuje aj také, ktoré priamo neodobrovali antiokí autori (porov. Varronom nesohvaňované ferrifodina f. - baňa na železo; Gelliom kritizované floeces f. pl. = hroznové mláto) prípadne vylučovali novší lexikografi (napr. gyrgethus, i m. - blázinec, žalár; salacoma, atis n. - slávny ohýr).

V Liber memorialis možno zaznamenať aj zopár morfológických anomálií. Zo slov, ktoré klasická latinčina pozná ako pomnožené, sa uvádza v singulári napr. spartolus, i m. = vartáš, hlásnik, nočný strážnik. Ku zmene deklinácie dochádza u slova gummi resp. gummen, inis n. = guma ("smolka, stromový kľj"). Substantívum halo sa nachádza v slovníku na dvoch miestach: na s. 263 figuruje halo, onis m. ako derivatum slovesa halo, are a znamená "zýwagjoý", pričom sa poukazuje na jeho výskyt u Senecu, hoci v takejto forme a význame je doložené nie tam, lež vo výťahu z Festa u Paula Diacona; na s. 822 sa uvádza halo, halo, onis (tu je ako "vox primitiva") vo význame kruhovitý opar okolo mesiaca či slnka, čo signalizuje, že autor neprihliadol na grécku deklináciu halos, o f., ako je to doložené zo Senecu, no rešpektoval akiste novší úzus, s ktorým korešponduje aj podoba tohto slova v románskych jazykoch (cf. tal. alone m., špan. halón m.). Odlíšnosti oproti klasickému stavu vykazuje tiež slovo panicum, i n., ktoré u Bela znamená jednak pohánku, jednak prudký strach, hoci v tomto význame nie je v takto polatinčenej substantivizovanej forme u rímskych autorov doložené.

Stredovekému populárnemu etymologizovaniu možno pripísať zotrvanie pri dublete postumus - posthumus: prvé adjektívum značí u Bela potomný či budúci, druhé má význam pohrobok a predstavuje "compositum" post + humus. V dublete auctor - autor sa síce jednoduhší tvar, ktorý sa presadil ako východiskový v románskych jazykoch, uvádza, iba v zátvorke, zrejme ako neodporúčaná; význam slova sa v zhode s jeho začlenením do radu odvodenín od slova augeo vysvetľuje ako začínateľ, radaa, rozmožiteľ, nie však ako spisovateľ. Zo stredovekého a humanistického spôsobu písania rezultuje univerbizované respubli-
ca.

V hláskoslovnej rovine sa s doznievaním stredovekej jazykovej praxe stretávame o voľačo častejšie, ale aj tu ide o vyslovené okrajové prípady. Takto sa vo vokalizme objavuje zámena vo výslovnosti nerealizovaných diftongov ae/oe zväčša na úkor ae (coenum, foenum a príbuzné slová, foenus n. a príbuzné, moereo a odvodeniny, pripúšťa sa dvojtvar proelium - praelium), v zhode s výslovnosťou dochádza k monoftongizácii (questuosus = ziskuchtivý, sepes = plot, sepio - ohradzujem, o rozkolísanosti svedčí dvojtvar paene - pene) alebo naopak stretáme hyperkorektné tvary (coena, foetus a odvodené, foemina a odvodené, no oproti zaužívanému sa upozorňuje aj na správny tvar: "vel potius femina"). Podobne sa zamieňa i/y (lacryma, cytysus miesto cytisus), zatiaľ čo odstráneniu aspirácie v slove haruspex - aruspex, aruspicium, aruspicina pomohla scestná etymológia od slova ara = oltár. V konsonantizme výslovnostný úzus viedol k zotrávaniu pri stredovekej ortografickej praxi o miesto t v ti pred samohláskou: induoiae, inficias ire, fecialis. Váhanie odzrkadľuje podoba pastoritius aj dvojtvar otium - ocium. Zjednodušovacie tendencie sa naďalej presadili v pravopise predpony ex + sigmatický začiatok slova (exanguis = bezkrvný) a v absencii vsuvného p po m v perfektovom a supínovom kmeni (como, comsi, comtum, incomtus; sumo, sumsi, sumtum) popri niekoľkých izolovaných výnimkách (emo, emi, entum, entor, ale redemptor; promo, promsi, promptum, ale promptuarium = špaj-

za). Zopár odohýľok zaznamenávame tiež v geminátach (baecia, hallucinatio, naproti tomu cacabus, haleo, scalpurio).

Časťou osve je Appendix vocum Graecorum, sed Latini usus, obsahujúca takmer 600 položiek, z ktorých značné percento pripadá na termíny, predovšetkým lekárske (ablepsia, anatome, achorea, tympanites atď.). Pravda, aj do latinskej časti prekvapujúco "zablúdl" celý rad výpožičiek z gréčtiny - boo, reboo, histon, plectrum atď. - takže v tomto smere nie je Liber memorialis celkom spoľahlivý. Ak prvé vydanie tohto slovníka použilo v Appendixe alfabétu, v 2. a 3. vydaní sa od nej upustilo. Bel to zdôvodňoval nedostatočnou rozšírenosťou znalosti gréčtiny u nás. Napriek tomu viaceré slová sa píšú nelatinizovane a našli tu miesto očividne iba ako etymologické bázy: hedra - cathedra, hodos - exodus ai., lysis - analysis ai., mache - dimachae ai., mneme - mnemonica n. pl. ai., oecos - oeconomus, tome - epitome ai., zoma n. - perizoma; pravda, rad techna - architectus, architectura je okrem toho zarážujúci etymologický lapsus, ku ktorému záde došlo pod vplyvom francúzskej výslovnosti.

V preferovaní niektorých gréckych slov by sa dal vidieť tiež prejav akejsi preciozity či vzdelaneckej prestíže, ak sa totiž uprednostní napr. miesto u nás vžitého magister agasonum na označenie hodnosti hlavného stajníka kráľovstva termín hipparchus alebo ak tu miesto braxator = pivovarník, známeho aj zo slovenských priezvísk, figuruje zythopepta vedno so slovami zythopaeia = pivovar, zythopola = predavač piva, pričom sa popri zythus neupozorňuje na frekventovanejšie cerevisia.

V tejto súvislosti sa napokon vynára aj otázka vzťahu slovnnej zásoby Belovho Liber memorialis k slovnnej zásobe latinčiny, ktorá bola približne do polovice 19. storočia v Uhorsku úradným jazykom. Možno konštatovať, že uhorské osobitosti v tomto slovníku prakticky nedostali miesto. Chýba tu celý rad bežných slov resp. ekvivalentov (comes, comitatus, dieta, telo atď.), nehovoriso už o neologizmoch tvorených produktívnymi príponami -arius, -bilis, -iter ap. Inšpirovaný duchom latinských Antibar-

barov pochopiteľne neregistruje ani výrazy, ktorých používanie pripúšťali a medzi svojimi vzdelanými čitateľmi presadzovali bratislavské latinské noviny Nova Posoniensia (1721 - 22), najstaršie periodikum žurnalistického typu v Uhorsku - pritom je faktom Belov pozitívny vzťah k nim, ak nie aj prispievanie. Výrazy ako maiorennis = plnoletý, novales = noviny, beneventatus est = bol privítaný, plenipotentarius = splnomocnenec, posta = pošta, gallae ornatus = oblečenie v gála a podobné však sotva mohli dostať milosť v diele, ktorého raison d'être bolo reštituovať klasickú normu. Pokiaľ ide o neprítomnosť uhorských špecifik, neslobodno zabúdať ani na ďalšiu okolnosť: na Belovu závislosť na nemeckom prameni.

Liber memorialis ako jeden z príspevkov do procesu návratu ku klasickej latinčine, v ktorom kľúčovú úlohu zohrali humanistickí vzdelanci, má však svoje miesto nielen v dejinách latinského jazyka u nás, ale interesuje tiež historikov slovenčiny. Pri polstovke slov sa totiž vyskytujú stredoslovenské (!) ekvivalenty, napr. lônik, Ľumbier, vankúš, hať, rasca, navyše, jarmo ai. Pravda, veľkú väčšinu predstavujú české výrazy, čo by sa pri poslednom vydaní už dalo na pozadí úsilí o konštitúovanie literárnej slovenčiny hodnotiť ako istý konzervativizmus.

Pramene a literatúra

Christophori Cellarii Latinitatis probatae et exercitae liber memorialis naturali ordine dispositus, ut sine ulla memoriae defatigatione notitia vocabulorum non solum capi facillime, sed feliciter etiam repeti ac conservari possit, in usum scholarum patriae plurimis vocibus latinis atque interpretatione hungarica et bohemica locupletatus a Matthia Belio. Editio tertia auctior et emendatior. Accedunt indices germanicus, hungaricus et bohemicus. Posonii impensis Ioannis Michaelis Landerer, typographi et bibliopolae, 1777.

Belák, B. a kol.: Matej Bel 1684-1749. Výberová personálna bibliografia. Martin, Matica slovenská 1984.

Hayeková, M.: Dejiny slovenských slovníkov do roku 1945. Bratislava, Univerzita Komenského 1979.

Liman, K.: Żacińskie sżownictwo średniowieczne pochodzenia klasycznego, Meander XXIV/1969, č. 1, s. 30 - 40.

Nováková, J.: Proč je Komenského latina barokní. In: O barokní kultuře. Brno, UJEP 1968, s. 53 - 60.

Nováková, J.: Latina Komenského je humanistická, Slovo a slovesnost 31/1970, s. 293 - 305.

Škoviera, D.: Vzdelávacie ciele novín Nova Posoniensis, Slovenská literatúra XXXI/1984, č. 5, s. 421 - 427.

Tibenský, J.: Velká ozdoba Uhorska. Dielo, života a doba Mateja Bela. Bratislava, Tatran 1984.

K SLOVNÍ ZÁSOBĚ HUSOVÝCH LATINSKÝCH SPISŮ

Jana Zachová (Praha)

Materiál shromážděný v dosud vyšlých sešitech Slovníku středověké latiny v českých zemích (LB) poskytuje i možnost získat jasnější představu o vývoji slovní zásoby, způsobech jejího rozšiřování a zčásti i o slovní zásobě jednotlivých autorů.

Chronologické řazení dokladů a důsledné seřazování nejstaršího dokladu u bohatších hesel mě přivedlo na myšlenku všimnout si blíže výrazů, které se objevují v naší středověké latinské literatuře až ve spisech Husových. S tím, že doklad z některého Husova díla je uveden u hesla jako nejstarší, se setkáváme v obou typech hesel zastoupených ve slovníku. Zaměřila jsem se nejprve na hesla typu II (hvězdičková) a vycházela jsem přitom ze zásad zpracování hesel, jak je shrnují redakční zásady uveřejněné v prvním sešitu (LB 1, str.VII-XIV). Z hesel tohoto typu, u nichž jsou uvedeny jenom doklady z Husových spisů nebo z jeho děl a ze spisů pozdějších, jsem vyloučila ty (16), které podle údajů slovníku (viz zásady 3.74) uvádějí jiné slovníky klasičké latiny než Georgesův, především Thesaurus linguae latinae (10) a dále slovník DuCangeův (3) a Dieffenbachův (3). Zůstala stovka výrazů, které jsem konfrontovala ještě s vydanými svazky slovníku polského (Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce -P) a německého (Mittelaltersches Wörterbuch -MW), který ovšem zatím končí heslem *comprovincialis* a má tedy menší rozsah než dosavadních šest sešitů LB.

V obou slovnících současně jsem našla 17 výrazů z této skupiny, byť někdy v jiném významu (viz dále), 12 dalších znamená jen MW a 10 jenom slovník polský. Doklady v polském slovníku jsou u těchto hesel obvykle pozdější, zřídka z první poloviny, častěji z druhé poloviny 15. stol. a někdy ještě mladší. Výjimku tvoří několik výrazů, pro něž uvádí polský slovník doklady z kroniky Martina Opavského (*Martinus Polonus*

de Opava + 1279): Commaternitas (kmetrovství); sacrimonialis (obřad) - v polském prameni má však užší význam: *externi ritus religiosi, qui ad sacramenta administranda non necessario pertinent* (P II 20,39); archiflamen (nejvyšší kněz) - Hus stejně jako Martin Opavský označuje takto nejvyššího kněze u pohanských národů, zatímco v MW nechážíme ve významu *sacerdos provinciae* (Otto Frisingensis, Chronica) a také *archiepiscopus* (Acta imperii, ed. Böhmer). Dalším takovým výrazem je combustor ve významu žháč, v němž ho uvádějí i oba slovníky, oba tentokrát z jednoho pramene, z kroniky Galla Anonyma (kolem r. 1114). Podle dokladů LB však Hus užívá tohoto slova také obeoněji o lidech, kteří něco spalují, ničí, hlavně knihy. Také pro hesla comitatio a antecedenter uvádí polský slovník doklady starší než z přelomu 14. a 15. st., ale s významem více či méně odlišným. Zvláště comitatio (P=loci affines, případně později *comitatus*, H=conversatio), podobně jako bonifacio (P=? remunerari, H=bonum facere, emendare) a capitalis, is m (P=debitor, H=princeps, of. ale *capitalis, is f* - vypůjčené, dlužné peníze LB str.536) doložené v polských pramenech až z pozdější doby, se od významu, který zaznamenáváme u Husa, značně liší. Substantivum *capitalis (m)* ve významu obdobném, jaký vidíme u Husa, je doloženo v MW pouze v plurálu (*capitales = maiores, proceres* MW II,222,9).

Německý slovník má pro sledované výrazy, pokud se v něm objevují, pravidelně doklady z doby starší než Husovy, což je dáno i časovým vymezením excerpovaných pramenů (do konce 13. stol.). Významová shoda je téměř úplná, přece však zjišťujeme i některé odlišnosti. Kromě již zmíněných slov capitalis a archiflamen je třeba uvést ještě tři další: bellatio, aversivus, augibilis. Substantivum *bellatio* má u Husa význam boj, bojování (*actio bellandi*), v podstatě se shoduje významově s *bellum* v přeneseném smyslu: boj pro víru, zatímco v dokladu z Alberta Velikého v MW znamená výzbroj (armatura): ...secundum armationem, vestitionem, bellationem, ornationem... (MW I 14,10). Významové odchylky u obou adjektiv nejsou tak výrazné:

aversivus je u Husa ten, kdo je náchylný k odpadlictví, kdo k němu inklinuje (ad defectionem propensus), ale MW dokládá význam definitus aversione, tedy charakterizovaný odvrácením, odpadlým. Širší význam má podle MW adjektivum augibilia, neboť vedle zvětšitelný (qui incrementum capere potest), jak ho užívá i Hus (qui augeri potest) může znamenat i zvětšující (qui incrementum efficere potest). V případě substantivizovaného part.préz. slovesa causari je situace poněkud komplikovanější. Hus užívá zcela jednoznačně neutra causans, ntis n. ve významu causa efficiens, ve stejném významu, ale v mužském rodě je zaznamenáno i ve slovníku polském. Doklad, který je tu citován (z díla Jacobs de Gosthynin + 1506), však nevylučuje, že i zde se může jednat o neutrum: ...sine locutione causantis primarum causarum... (P II 270,30). Maskulinum je doloženo i v LB, ale význam se zcela různí: LB uvádí tvůrce (oreator), MW odpůrce (adversarius).

Téměř dvě třetiny výrazů ze zmíněné stočlenné skupiny tvoří substantiva, adjektiva, adverbia a slovesa objevující se v našich pramenech poprvé u Husa a nedoložená v některém ze zmíněných slovníků. Pokusím se je dále stručně charakterizovat.

Z větší části se jedná o substantiva, z nichž nejčastější jsou verbální substantiva tvořená od participiálních tvarů příponami -io a -ia (15x). Slovesný základ bývá rozšířen ještě o předponu, nejčastěji con-, aniž přitom vždy dochází k významovému posunu: confrequentatio, consputio, coefficientia. Objevují se i dvojice agentia-coagentia, causantia-concausantia. Někdy vzniká dubleta k běžnějšímu výrazu, jako v případě slova benepiacentia, kde ve stejném významu dokládají slovníky hojně výraz benepiacitum.

Častá jsou i substantivizovaná adjektiva (6x), z nichž ochci upozornit alespoň na dva výrazy. Všechny tři slovníky (LB, MW, P) dosvědčují substantivizované neutrum adjektiva bassus ve významu hloubka, ale femininum bassae, které je pak v našich pramenech častěji, je doloženo poprvé u Husa. Je-
nom u Husa a i u něho ojedinele se objevuje neutrum consolato-

rium významově shodné s běžným subst. *consolatio*.

Téměř stejně početná jsou substantiva tvořená příponou *-itas* (5x). Dvě z takto tvořených abstrakt jen dublují výraz konkrétní: caliginositas (= *caligo*), caavernositas (= *caaverna*). Dvě substantiva jsou tvořena příponou *-ita* od vlastních jmen: Abelitas, Balaemitas a vždy označují ty, kteří mají s nositelem původního jména něco společného - s Abelem zlý osud, s Balaemem ničemnost. Rovněž příponou *-tor* jsou tvořena dvě substantiva: abstractor ve smyslu prznitel, jak ho užívá Hus, vychází z neklasického významu slova *abstractio* - přestupek, špatnost, který nacházíme v našich pramenech poprvé rovněž u Husa. Substantivum consputor je substantivum jenom tvarem, ale význam (plivající) i způsob použití je adjektivní: ... *quia Iudas...et consputores milites ipsum viderunt...* (LB str. 885).

Konečně dvě substantiva jsou tvořena předponou *archi-*, která bývá spojována s názvy hodností, úřadů ap. a označuje jejich nejvyšší stupeň. To platí i o subs. archicopat, jehož Hus užívá v přeneseném smyslu o Ježíšovi. Méně často zdůrazňuje tato předpona nějakou špatnost (of. např. *archihereticus*), jako je tomu ve slově archipraedo, které nacházíme u Husa.

Poslední skupina substantiv shrnuje pět různě tvořených slov.

K těm je možno poznamenat tolik: cavioula je deminutivum (= běžnější *caveola* - klíčka); jehož základem je zřejmě skriptura *cavia* doložená v *Sermo synodalis* z r. 1401. Význam slova conscavatura je proti významu základního slovesa *cavare* (= hloubit) i jeho jiných odvozenin posměšný. Hus ho užívá ve smyslu hrazení, opevnění, tedy něco vyvýšeného. Femininum acceptatrix odvozuje Hus od *acceptare*, které tu významově splývá s *accipere* ve smyslu *accipere personam* - ohlížet se na někoho. Inspirací je bible, Skutky apošt. 10,34, kde je Bůh nazván *personarum acceptor*. V polském slovníku je z poněkud pozdějšího pramene (1433) doloženo podobné spojení *personarum acceptrix* (P I 79,47).

Zajímavý je výraz confessionata (= spovídající se žena),

kteřé se objevuje jen u Husa, ojedinele v jednom betlémském kázání (Bethl I 100). Podobně ojedinele, jen v jediném kázání se vyskytující je slovo conforma, se m (učitel), které vychází z přeneseného významu slovesa conformare (vzdělávat).

Sloves je ve sledované skupině dvanáct (jedenáct z nich patří do první konjugace a jen jediné do třetí, a to proto, že se jedná o compositum, jehož druhou polovinu tvoří sloveso facere: acefacio. Čtyři slovesa jsou tvořena příponou -iso, oblibenou, z řečtiny přejatou příponou, která se připojuje jak k řeckým, tak k latinským základům. Zajímavé je jinak nedoložené zvukomalebné sloveso cicoito (cf. cicada), které se u Husa několikrát opakuje.

Další početnější skupinu tvoří adverbia. Z deseti adverbí je sedm tvořeno příponou -e, dvě příponou -iter a jedno -im. U tří z těchto adverbí nenaobízíme odpovídající adjektivum: aspersive a accommodative vycházejí i významově ze sloves aspergere a accomodare. V případě adverbia alveariter nacházíme adjektivum alvearis v polském slovníku, v diplomatickém textu nepolského původu z r. 1351. Hus spojuje toto adverbium s přeneseným významem substantiva alveus (= potestas regis Romanorum), jak o tom svědčí doklad z Contra octo doctores 424: papa...est caput...cor, alveus, fons indeficiens et refugium sufficientissimum capitaliter, fontaliter, alveariter. Přesně stejně užívá tohoto adverbia také Štěpán Páleš v díle Tractatus "gloriosus" ze stejné doby. Adverbium aggregative je odvozeno z adj. aggregativus, které však je doloženo jen v odborných textech ve významu "suhopný shromážřovat" o pilulkách odstraňujícíoh škodlivé šťávy z těla. Základ významu, v němž ho užívá Hus (souhrnně), je třeba hledat u slovesa aggregare, které v neklasickém významu (skládát) nacházíme u nás poprvé rovněž v Husově díle. Konečně adverbia caritativim užívá Hus v jednom z betlémských kázání, ale ve stejném smyslu se běžněji i v Husově díle objevuje adv. caritative, které je v našich pramelech dosvědčeno velmi často a jemuž odpovídá rovněž velmi frekventované adj. caritativus.

Nejméně početná je skupina adjektiv (9x), z nichž čtyři jsou odvozena příponou -bilis, která pravidelně vyjadřuje možnost. U adjektiva causabilis je doložena i substantivizovaná podoba causabile, is n., již rovněž užívá pouze Hus. Jinak se objevují v jednotlivých případech přípony -ivus, -alis, -ius, -osus. Adjektivum brevilogus složené z řeckého a latinského základu uvádí kromě LB sice také P, ale jen jako název knihy, jinak je ve stejném významu běžnější výraz breviloquus, doložený ve všech slovnících.

Z tohoto rozsahem i obsahem stručného přehledu nelze ovšem s jistotou odpovědně usoudit, že všechny výrazy z poslední zmiňované skupiny jsou neologismy Husovy. Nemluvě o případných nepřesnostech a nedostatecích excerptae, které je nutno brát v úvahu, chybí i rozsáhlejší konfrontace se slovníky zachycujícími slovní zásobu klasické pozdní či křesťanské latiny. Přínosné by bylo i sledování významových změn a posunů, jež se objevují u výrazů klasických rovněž poprvé v Husově díle. Tento malý příspěvek je tedy spíše úvodem upozorňujícím na možnosti, které dává bohatý materiál shromážděný v LB.

Seznam zkratek

1) Odkazy k pramenům se řídí zkratkovým systémem v příslušných slovnících.

2) Instituce

- ArchPr - Archiv Hlavního města Prahy
CapPrag - Archiv Pražského hradu - fond Kapitulní knihovna
KNM - Knihovna Národního muzea v Praze
Třeb - Státní archiv Třeboň - Sbirka rukopisů
UAI - Union académique international
UK - Státní knihovna ČSR v Praze

3) Slovníky

- DuC, DuCange - Glossarium mediae et infimae latinitatis, Nachdruck der Ausgabe von 1883-1887, Graz-Austria 1954
GbSlov - Slovník staročeský 1-2 (A-N), Praha 1903-1916
Grimm, GrimmS - Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, Leipzig 1854 sq.
LB - Slovník středověké latiny v českých zemích, Praha, Academia 1977 sq. - Latinitatis mediae sive Lexicon Bohemorum, Praha Academia 1977 sq.
LF - Listy filologické
MW - Mittellateinisches Wörterbuch bis zum ausgehenden 13. Jh., München-Berlin 1967 sq.
P - Lexicon mediae et infimae Latinitatis Polonorum - Słownik Języka średniowiecznej w Polsce, Wrocław ets. 1953 sq.
SSL - - ofr. LB
StöS - Staročeský slovník, Praha 1968 sq.
StpS, Stpols - Słownik staropolski, Wrocław etc. 1955 sq.
StrS, StrusS - Slovar' russkogo jazyka XI-XVII vv., Moskva 1975 sq.
StsS - Slovník jazyka staroslověnského, Praha 1966 sq.

- StukrS - Slovník staroukrajinskojazykové movy, Kyjiv 1977 sq.
ThLL - Thesaurus linguae Latinae

Resümee

Im vorliegenden Band, der dem Andenken des verstorbenen Professors der Brünnener Universität Jaroslav Ludvíkovský gewidmet wurde, sind verschiedene Beiträge tschechoslowakischer Lexikographen zusammengefasst. Man denkt an die mediävallistische Einstellung des Verstorbenen, der alle Aspekte der Lexikographie würdigte.

Im vielfältigen Komplex der angeschnittenen Probleme kann man gewisse thematische Gruppen und methodologische Verfahren unterscheiden. Vor allem werden drei unterschiedliche Quellenbasen ausgenutzt. Am stärksten haben die Autoren die materielle Grundlage des tschechischen mittellateinischen Lexikons (Slovník středověké latiny v českých zemích) benutzt (Dohnalová, Martínková, Pospíšilová, Zachová), zur Sprache kam jedoch auch die Exzerptenbasis des altschechischen (Michálek, Němec, Pečírková) und des altkirchenslawischen (Hauptová) Wörterbuchs. Die slowakischen Autoren (Šimovičová, Škoviern) haben zu lexikographischen Quellen, die aus deren breiterem Vaterland stammen, gegriffen.

Neben wichtigen Informationen über den Stand der Publikationsaktivität im Bereich der mittellateinischen Lexikographie (Matl) findet man am Gegenpol auch einen Beitrag, wo die Materie voll und ganz vom rein linguistischem Gesichtspunkt behandelt wurde (Němec). Die meisten Aufsätze stützen sich auf eine sorgfältige Analyse des Materials. Man interessiert sich für den Wortschatz im allgemeinen (Martínková) und bei einem ausgewählten Autor (Zachová), man sucht nach Bindungen zwischen der sozialen Realität und der Sprache (Dohnalová). Als tragendes Thema erscheint auch das Studium

der Auswirkungen einer Sprache auf anderes Sprachmaterial. Hier kann man entweder auf die Sonde über die Relationen zwischen der griechischen, lateinischen und altkirchenslawischen Sprache (Hauptová) oder aber auf den Aufsatz über den lateinischen und tschechischen Wortschatz bei Klaret (Michálek) hinweisen.

Ganz spezifische Probleme der Lexikographie lösen die Beiträge, die die Nummern und Ziffern im Algorismus (Pospíšilová) und die alleinstehende Belege (Pečírková) behandeln. Die Aufsätze der slowakischen Autoren (Šimovičová, Škoviera) analysieren die älteren lexikographischen Versuche in Ungarn.

Die historisch ausgerichtete Lexikographie in der Tschechoslowakei stützt sich auf eine alte einheimische Tradition. Die Auswahl der dargebotenen Beiträge widerspiegelt das reiche Spektrum der im Gang befindlichen Forschungsarbeiten.

MATEJ BEL: PAMÁTNÁ KNIHA OVERENEJ A PESTOVANEJ LATINČINY
KRIŠTOFA CELLARIA

Daniel Škoviera (Bratislava)

1. Matej Bel -- krátky prehľad života a diela

Matej Bel patrí medzi najvýraznejšie a najuznávanejšie osobnosti uhorskej obce vzdelancov v prvej polovici 18. stor. Narodil sa 22. alebo 24. marca 1684 v Očovej vo Zvolenskej stolici v rodine sámožnejšieho roľníka nevoľníka. Vzdelával sa najprv v okolitých elementárnych školách, ktoré vydržovali evanjelickí šľachtici, v rokoch 1695 - 1704 študoval na ev. gymnáziu v Banskej Bystrici, pravda, s výnimkou rokov 1699 - 1702, keď navštevoval školy v Bratislave, Veszpréme a Pápe, aby sa zdokonalil v nemčine a v maďarčine. Od 8. 10. 1704 do augusta 1707 študoval ako štipendista na univerzite v Halle, vtedy centre pietizmu, kde boli jeho učiteľmi J.F. Buddeus, A.H. Francke, Ch. Cellarius a i. V Nemecku potom ešte pol roka učiteľoval v Klosterberge pri Magdeburgu a postaral sa o vytlačenie svojich príležitostných básní a teologickej dizertácie *Forma sanorum verborum* (Halle 1707). Po návrate na Slovensko sa usadil najprv v rokoch 1708 až 1714 v Ban. Bystrici, kde sa aj oženil; tu bol najprv spolurektorom, neskôr od r. 1710 rektorom ev. lýcea, pričom zároveň účinkoval ako slovensko-nemecký pastor. Od mája 1714 až do svojej smrti 29. 8. 1749 žil v Bratislave, kde bol sprvoti rektorom lýcea, potom od septembra 1719 pastorom tunajšej silnej ev. cirkvi. Za svojho pôsobenia vo vedení lýcea školu povzniesol a stal sa jedným z najznámejších učiteľov v Uhorsku.

Prinajmenej v rovnakej miere a trvale však platil jeho záujem zhromažďovaniu a systematizovaniu poznatkov z rozličných vedeckých odborov, o čom svedčí jeho rozsiahla publikač-

publikačná činnosť. Ak necháme bokom viacjazyčné (latinské, maďarské, nemecké a české) príležitostné veršovanie a náboženskú spisbu (napr. české preklady Biblie, české a maďarské preklady kníh nemeckých pietistov), sústreďuje sa jeho pozornosť najmä na jazykovedu a vlastivedu, do ktorej patria jeho najvýznamnejšie diela, napr. *Hungariae antiquae et novae prodromus* (Norimberg 1723), čo je náčrt veľkej vlastivednej syntézy, podávajúci obraz Uhorska od čias Skýtov a Húnov cez príchod Maďarov až do prítomnosti, ďalej *Apparatus ad historiam Hungariae* (Bratislava, 1735-42), neúplná zbierka nárečných prameňov k dejinám Uhorska, dosiaľ používaná slovenskými a maďarskými historikmi a epigrami, a predovšetkým monumentálna *Notitia Hungariae novae historico-geographica I-IV* (Amsterdam-Viedeň 1735-42), ktorá predstavuje podrobný, dodnes cenný komplexný miestopis uhorských stolíc; hoci ide iba o torzo rozsiahleho projektu, keďže vyšlo iba 11 žúp (z toho 7 slovenských) z 36 žúp Uhorska a ďalšie ostali v rukopise.

Pokiaľ ide o Belove jazykovedné záujmy, zaoberal sa všetkými štyrmi jazykmi Uhorska, pravda, v nerovnakej miere a zväčša v perspektíve školskej. Preto s výnimkou *Historiae linguae Hungaricae* v dvoch knihách z r. 1713, kde pertraktoval otázky etnogenézy Maďarov a ich jazyka, ide napospol o učebnice resp. slovníky. Najúspešnejším Belovým dielom v tejto oblasti vôbec je učebnica maďarčiny *Der ungarische Sprachmeister* - od r. 1729 do r. 1835 vyšla v sedemnástich vydaniach. Opakovane sa vydávali aj *Institutiones linguae Germanicae*, prvá systematická gramatika nemčiny v Uhorsku, s pozoruhodným úvodom, v ktorom sa zaoberá nielen nemčinou a jej nárečiami na Slovensku, ale obhajuje tiež starobylosť slovenského obyvateľstva na Slovensku a načrtáva dialekty slovenčiny. Češtine osobitnú príručku nevenoval, ale svoj vzťah k nej preukázal eológom na tento jazyk v predslove k Doležalovej *Grammatica Slavico-Bohemica* (Bratislava, 1746). Čo sa týka latinšiny, tej venoval Bel najväčšiu pozornosť, čo je napokon pochopiteľné, lebo v mnohojazyčnom Uhorsku mala latinčina privilegované postavenie úradného jazyka, zo-

hrávala v značnej miere úlohu integračného faktora.

Bel zastával mienku, že pre každého verejného činiteľa by mala byť *condicio sine qua non* na primeranej úrovni kultivovane sa po latinsky vyjadrovať či už písomne alebo ústne. Súčasný stav v ovládaní latinčiny hodnotil ako neutešený a vyžadujúci si nápravu. Pozastavujúco sa na tým, že po rovnakom čase štúdiá žiaci lepšie ovládajú živú francúzštinu či taliančinu, dospel - bezpečyby pod vplyvom svojho učiteľa Ch. Cellaria - k záveru, že chyba musí tkvieť v metóde a v pomôckach. Preto sa priklonil k zásade vyučovať základy gramatiky v rodnom jazyku a zostával názor, že sa treba v prvom rade zamerať na jasné a stručné formulovanie pravidiel a systematické budovanie slovnnej zásoby vrátane svojskej latinskej frazeológie. Pokiaľ ide o slovnú zásobu, presadzoval rýdze latinské slová namiesto barbarizmov, od ktorej chcel latinčinu v Uhorsku očistiť. Predpokladom na zvládnutie tohto cieľa boli vhodné príručky. V súvislosti s požiadavkou osvojiť si esenciálne prvky latinskej reči v jej čistom, t. j. klasicom stave a bez barbarizmov dost' príkre odmietel Komenského učebnice, ale aj Donata či Rhenia a namiesto toho žiadal saviest' novšie Cellariove knihy.

Sám vyšiel v tomto smere s iniciatívou a podľa Cellaria (Ľasto len s drobnějšími úpravami) vydal diela *Grammatica latinae facultati restituta ... ad modum Christophori Cellarii (Levoča 1717)*, *Rhetorices veteris et novae praecepta usu necessaria ... Accessit Poetica ... in usum discentium (Lipsko 1717)*, a dva slovníky - hojne vydávané *Primitiva Latina*, slovník elementárnych výrazov (cca 3000 latinských slov), a *Christophori Cellarii Latinitatis probatae et exercitae liber memorialis naturali ordine dispositus (Norimberg 1719)*, sprvoti latinsko-nemecký a od druhého vydania (Levoča 1735) slovník štyroch jazykov Uhorska, ktorý mal pre vtedajší literárny jazyk Slovákov do istej miery aj kodifikačný charakter. *Liber memorialis*, Belovo kľúčové lexikografické dielo, je abecedno-derivatívny slovník a obsahuje okolo 11 000 latinských hesiel a zhruba dvojnásobok ekvivalentov nemeckých, maďarských a českých resp. slo-

venských (na tejto pozícii je spravidla rad ekvivalentov prípadne opisov najbohatší), čo znamená, že bol najväčším súdobým slovníkom svojho druhu na Slovensku.

Okrem učebníc postavených na Cellariovi mala byť pilierom Belovej metodiky vyučovania latinčiny lektúra Cornelis Nepota, Caesars a Ciceronových listov a rečí ako aj latinské rečnícke cvičenia vo vyšších triedach. Ako pomôcka v bratislavskom lýceu začas mohli dobre slúžiť vzdelancom určené latinské noviny Nova Posoniensis (1721-22), ktoré informovali o širokej škále zaujímavostí najmä zo zahraničia; ich priame autorstvo alebo redaktorstvo sa však Belovi pripisuje zrejme neprávom. Latinčinu pokladal Bel za jazyk svetovej vedy par excellence; akiste preto všetky svoje vedecké práce písal po latincky a dával si záležať nielen na adekvátnosti výraziva v denotačnom pláne, lež v rovnakej miere dbal na estetické bohatstvo svojho latinského prejavu.

Z Belovho záujmu o novšie poznatky a tendencie vo vede vyplynuli takisto jeho snahy presadzovať aj v našom prostredí nové prístupy k vyučovaniu latinčiny. Aj keď jeho záujem o školskú problematiku nebol iba marginálny, v konečnom dôsledku to však jednako bola iba jedna z mnohých súčastí jeho vedeckých úsilí. A práve šírka vedeckých záujmov najviacej strhávala súčasníkov k obdivu a zaslúžila mu členstvo v Berlínskej učenej spoločnosti (1727), v Jensej latinskej spoločnosti či v Kráľovskej spoločnosti v Londýne (1737) a olomouckej Societas incognitorum (1745), ba hoci protestant, dostal ako uznanie za svoje vedecké práce aj zlatú medailu pápeža Klimenta XII. To motivovalo napokon o niekoľko generácií mladšieho piaristu Alexia Horányiho, aby tohoto polyhistora apostrofoval ako magnum decus Hungariae, prívlastkom, ktorý sa až dodnes traduje, aj keď na meritórne systematické zhodnotenie jeho rozsiahleho diela, na identifikovanie toho, čo skôr iba interpretoval a čo nové sám priniesol, vlastne ešte stále čakáme.

2. Preklad predhovoru k druhému, upravenému a rozšírenému vydaniu

Čitateľovi priateľovi školy pozdrav.

Prešlo už viac-menej šesťnásť rokov, ako usrelo svetlo sveta prvé vydanie tejto preužitečnej knižky, zabezpečené starostlivosťou našou i priateľov. Vtedy sme vyložili osnovu podujatia a hlásili sme sa k práci tým usilovnejšie, čím väčšmi sme ohoeli, aby sa pomohlo školskej mládeži, ktorú nám zverili na vyučovanie. Dlhšia prax nás totiž dokonale poučila, že sa veľmi zle narába s prvými ročníkmi chlapičov, keď sa nad únosnú mieru preťažujú gramatickými poučkami, ktoré sa treba učiť naspamäť, avšak pritom sa naskrze neprihlieda na slovíčka v latinskom jazyku alebo aspoň nie natoľko, ako by to bolo primerané. Nie zriedkavo sme videli mládencov, ktorí sa presunuli z iných škôl do nášho ústavu, že si držia v hlave celé knihy z gramatiky, hoci ich ešte nepochopili, ba že ich aj pohotovo recitujú, pričom si úžasne veľa namýšľajú o sebe a o pokrokoch, ktoré v latinčine spravili. No je to nepochybne prázdna domienka. Sú totiž odtrhnutí od matérie jazyka, od toho, čo je mu svojské. A to sme im aj vyčítali. Ak však azda aj bolo voľačo, čím mohli dokázať svoju usilovnosť, čerpali to prevažne z Nádvorí, Brán, Sveta v obrazoch a iných medzerovitých pomôcok tohto druhu, no naskrze nevedomí boli, pokiaľ ide o irečité slová jazyka. Zistili sme na základe viaceroých dokladov, že ten istý neduh kvári aj tých pokročilejších. Nesmierne seabedomo sa ohvestali, že pracovali so syntaxou, ba dokonca aj s básnením a rétorikou, a že nie sú veru málo podkutí v pravidlách, ktoré sa naučili pod smutnou hrozbou ferúl. Jednako však aj títo sú takí chudobní na slovíčka, že či už by mali hovoriť a či písať o dajakom námete, nemali by, bedári, naporúdsi nič okrem zopár tu a tam zoškrabkaných fráz, sčasti skomolených, sčasti použitých na nepravom mieste.

§ 2. Bolo teda treba pohrome čeliť, a to rovnakou cestou, ako bola tá, po ktorej voľakedy vykročil Christophorus Cellar-

rius, ^{1/} muž, ktorý sa - ak vôbec okrem neho aj niekto iný - ďaleko najväčšmi zaslúžil o školy v Nemecku, ba aj o nás osobne. Nuž sme uáidili, že do rúk mládeže hodno vložiť jeho Pamätnú knihu pestovanej latinčiny a popri nemeckom preklade, aký sa najčastejšie vyskytuje v Sasku, obohatiť ju o maďarské a české významy. A určite sa to dokonale oplatiló u tých, ktorí dlhšie navštevovali našu výučbu. V najnižšie stojacej triede, kde sa začalo čítať po latincky, si totiž žiaci vryli do krehúčkej pamäti úctyhodne veľký počet najšúcejších prvotných slov (primitiva), a to takpovediac celkom hravo, bez hockakého donucovania. Keď potom postúpili do druhej a tretej triedy, ani nezbadali, akú vynikajúcu zásobu tých najlatinškejších slov si pripravili. Potom teda boli v stave nielen chápať autorov, ktorí sa vo verejných školách zvyčajne preberajú, ale vládali takisto samostatne čítať, rozumieť a pre svoje účely prekladať Cornelia Nepota, Julia Caesara a ľahšie časti z Cicerona. A nadôvažok: ak sa inde mladíci učili latinské slová či ro na základe počutia barbarského prejavu, no veľmi zriedkavo na základe klasických autorov, takže sa sotva niekedy prepracovali k rýdzej kráse latinčiny, títo naši odchovanci si čoskoro pozahľadúvali kapitál aj pokiaľ ide o slovíčka, aj pokiaľ ide o frazeológiu, aj celkove v ostatných súčastiach jazyka vďaka spoločnému čítaniu, no ešte väčšmi zo súkromného usilovného čítania, takže neskôr pristupovali k poetike a k rétorike vynikajúco vyzbrojení tým výstrojom, ktorý je nevyhnutne potrebný k prípravným ovičeniam v jednom i druhom umení.

§ 3. To potvrdila nie výlučne moja skúsenosť, kým som až doteraz stál na čele škôl. Takisto sa to potvrdzuje dnes u tých, ktorí si z pozornejšieho sledovania praxe vzali ponaučenie, že nemožno nastúpiť ľahšiu cestu ako učiť latincký jazyk a učiť sa ho, než ak sa s poučkami, ktoré začiatočníci dobre pochopia, spája stavebná látka reči čiže slová vo svojej trvalej väzbe (perpetuo nexu) a na taký spôsob, že zároveň budú látkou aj na vysvetľovanie, aj na aplikovanie gramatických pra-

vidiel. Nuž a to je dôvod, prečo bolo treba začať uvažovať o príprave tohto nového vydania. A teraz už načim láskavého čitateľa poučiť, aké je toto vydanie.

§ 4. Pozorovali sme totiž, že školám našej vlasti chýba slovník, v ktorom by boli latinské slová vyjadrené po nemecky, po maďarsky a po slovensky. Keďže jeho funkciu u nás až doposiaľ pekne plnila uvedená Pamätná kniha a veru už dávno bol nedostatok výtlačkov jej prvého, nezdokonaleného vydania, nazdávali sme sa, že neslobodno dopustiť, aby mláď dychtiaca po čistejšej latinčine ešte dlhšie musela pociťovať nedostatok takej preužiteľnej knihy. Veruže sa bolo teraz treba poušilovať, aby tá výborná knižka v o to väčšej miere robila všetko primeraným nielen na používanie v škole, ale aj doma, o čo väčšmi túžime, aby ju mali v rukách viacerí záujemcovia. A predovšetkým sme ohľadom, aby začiatočníci vedeli ľahšie odlišiť prvotné od odvodených. Preto sme tie prvé žiadali vytlačiť veľkými literami, tieto druhé zase malými. Zároveň sme vyznačili složeniny pridaním hviezdičky na rozdiel od odvodenín. Je predsa dôležité, aby si mládež od prvých základov jazyka privykala na rozdiel medzi jednotlivými javmi. Ostatne, nezriedka sa stáva, že uvádzame medzi prvotnými tie slová, u ktorých jednako každý vidí, že sú odvodeninami. Pravda, to sme neurobili natoľko po zrelom zvážení, ako skôr s ohľadom na oddávna vžitú obyčaje lexikografov, ktorí zaradili slová tohto druhu medzi prvotné.

§ 5. Čo sa týka významov jednotlivých slov, pri ich spisovaní sme dodržiavali nasledovný poriadok: vlastné významy (*significatus proprii*), rodiace sa z prirodzenej podstaty slova, sa zaraďujú na prvé miesto, za nimi potom nasledujú nevlastné čiže prenesené (*significatus translati sive improprii*). Veď akiste nič natoľko neodvádza mladíkov od prostej irečiteľnosti latinského jazyka, ako tá bežne uplatňovaná vyučovacia metóda, pri ktorej sa to robí približne tak, že sa u slov neberie na vedomie najprv ich vrodenný význam (*nativus*) a začiatočníci si privykajú hneď na významy prenesené. Tým získavajú reč takého druhu, aká

je cudzia svojskému duchu latinčiny. No prečo? Veď po oboznámení s významom prvotných slov sa priam núka rozoznávať rozličné významy odvodenia a zároveň aj složenín, prenikať k onej prirodzenej sile a citovému náboju tak jednotlivých sloviek, ako aj celej reči. Niet človeka, ktorý by nevidel, aké je to osožné a nevyhnutne potrebné na pestovanie čistejšej latinčiny. Kto sa nenaučil hovoriť, rešpektujúci vlastný význam a v súlade s podstatou vecí, o ktorých je reč, ten sa potom celkom podobá na človeka, ktorý nechce kráčať na nohách, nuž mu neostáva iné, iba pobiehať na ohodúšoch - to značí, používať reč, ktorá nedbá na vlastný význam, vynieva nabubreno a latinským ušiam padne nesmierne ťažko. Avšak na tomto mieste nenačím skúmať túto chybu, ktorá sa v reči už prvšie veľmi rozšírila.

§ 6. Pokiaľ ide ďalej o prízvuky, náročky sme ich vyznačovali úspornejšie a aj to takmer výlučne u prvotných, kým u odvodenín iba tam, kde sa kvantitou odlišujú od prvotných. Správili sme to preto, aby sa podarovníci nezvyšovali trovy tlačiaru na odlievanie písmen takého druhu, nad ktoré by nevyhnutne museli prízvuky pripojiť, a po druhé aj preto, lebo po spoznaní prízvuku prvotného slova je jednoduché odhadnúť kvantitu odvodenín, najmä ak si vezmeme na pomoc prosodičné pravidlá. Inak si dobre uvedomujeme, koľko čara dodáva latinskej reči akurátne výslovnosť. Aby si na ňu začiatočníci privykli zavčas, na tom musia učitelia pracovať o to usilovnejšie, o čo väčšmi je známe, že jednotlivé národy zvyknú vyslovovať či modulovať latinské slová v duchu svojho vlastného jazyka. Z toho pochádza takmer až prikrehká (tenerior) výslovnosť Nemcov, skracujúca (correpta) výslovnosť Slovákov a nacpak dlžiacca (producta) výslovnosť Maďarov.

§ 7. Nemčina, maďarčina a slovenčina, ktoré sú už materinskými jazykmi našej vlasti, sa tu uplatnili tak, že pri jednotlivých výrazoch sa v každom jazyku osobitným typom písma vytlačil význam, a to na prvom mieste po nemecky, na druhom po maďarsky, na treťom po slovensky. Teda nie ako bolo v prvom vy-

daní, kde sa použil rovnaký počet stípoev, no tentoraz je to v súvislom slede. Dôvod je sčasti v tom, aby sa bral ohľad na takzvanú lokálnu pamäť mládeňcov, sčasti v tom, aby príručná knižka netrpela priveľkým objemom. Touto úsporou sme získali to, že na koniec knihy bolo možné pripojiť trojaký index v príslušných jazykoch, ktorý poskytne veľa oschu, len čo bude treba mládež viesť k syntéze latinského jazyka. Ako veľmi zaváži táto jediná stránka, aby bol o toto vydanie záujem, netreba ani pripomínať, ak už máme naskrze pomlčať o obchateň knihy a o tom, že opravovaniu výrazov v jednotlivých jazykoch sa venovala zvýšená starostlivosť.

§ 8. Asda by sa nám mohlo vyčítať aj to, že na rozdiel od onoho prvého vydania, kde v latinčine už udomácnené grécke výrazy majú index vytlačený gréckymi písmenami (v tom sa napodobňuje ono Cellariovo vydanie), prítomné vydanie ich má vytlačené v latinskej podobe. Avšak aj pre tento postup sme mali nejednu dôvod. Pravda, predovšetkým ten, že v našom národe jesto primálo ľudí, čo by vedeli alebo chceli čítať a rozumieť po grécky, pričom však pre tých, ktorí používajú latinské, je potrebné oboznámiť sa aj so slovami tohto druhu. Nechceli sme útlenu veku spôsobiť bruchabolenie cudzím jazykom aj cudzím typmi písma. Ak nájde záľubu vo vznešenejšom vzdelaní, ľahko a rada sa ich mládež naučí.

§ 9. Skúsenosť prebohato potvrdila to, čo sme písali pri prvom vydaní tejto knižky o jej užitočnosti. Jediné, čo stálo v ceste nášmu zámeru, bolo to, že viacerí sa dali odstrašiť cenou knihy a svojich blízkych priviedli do tejto svätynne príneskoro. Keď to bolo zjavné badateľné, usúdili sme, že treba vyhovieť skromnejšiemu údalu a lósu nášho národa, nuž sme podľa príkladu nemeckých škôl venovali prvému a druhému kursu iba prvouku, ktorú vo Viedni vytlačil vynikajúci norimberský nakladateľ Peter Konrad Monath. Svoje ciele sme dosiahli s takou štedrosťou, aby sa do tejto latinskej armády hlásil čo najväčší počet začiatočníkov. Týmto spôsobmi sme sa rozhodli napomáhať ich úsiliam.

§ 10. Pre prvý kurzus je určených 300 slovíčok, a to tých používanějších. Nielenže sa ľahko naučia popri ovičeniach a latinskom čítaní, sťahy ani nerobili toto, lež dačo iné, no ešte si ich preopakujú v poslednom štvrtroku, keď žiaci začnú skloňovať podľa vzorov piatich deklinácií.

§ 11. Tým, čo prejdú cez prvý kurzus, predkladá sa druhý, v ktorom sa im všetko zo základov bez rozdielu nielen vstúpi do pamäti, ale pomocou ovičení vydaných na tento účel vo Frankfurtu a v Lipsku roku 1730 a vypracovaných pod vedením učiteľa im to prejde do špiku a do krvi. Nemožno ani vypovedať, ako veľmi toto štúdium prispieva k nadšeniu učiť sa po latinsky. Pokiaľ ide o tento mladý národ, bolo mi potešením uplatňovať pri zostavovaní latinských rozhovorov slovká čerpané zo svojej pamäti.

§ 12. Tento elán už vonkoncom nemôže pohasnúť v treťom kurze, ba skôr sa môže vhodnými postupmi vystupňovať. Keď sa im totiž na tomto mieste k prvotným pridajú známejšie odvodeniny a zloženiny, presne im vysvetlia jednotlivé etymologické súvislosti ako jedny takpovediac verné výhonky, poučia sa aj o látke, aj o ustrojení jazyka. Takto už v prvom štvrtroku síce veľmi práčne, no bez prípravy prekladali vyššie uvedené kratučky ovičenia z nemčiny do latinčiny a v ostatných troch štvrtrokoch si overovali veľký pokrok svojej usilovnosti pri prekladaní Langových dialógov^{2/} do nemčiny.

§ 13. Na tomto mieste poskytnite nezanebateľnú pomoc krásna kniha vydaná roku 1733 vo Flensburgu pod názvom Úvod do latinského jazyka pro potreby šlezvickéj mládeže. Pravda, pod podmienkou, že sa uvedú zväčša všetky slová daného významu vedno s nesmierne užitočnými príkladmi, ktoré pre ich pestrosť mládež veľmi uvíta.

§ 14. Štvrtý kurzus je venovaný syntaxistom. Tí budú všetko, čo je v celej tejto knižke a pochádza tak z latinčiny ako aj z gréčtiny, čerpať s takým zdarným výsledkom, že sa im ani nebude natoľko vidieť, že sa učia, skôr, že iba opakujú. Ich štúdium s veľkým úspechom oživuje a podporuje práca veľavážená-

ho Fridricha Muzelia v Kompendiu celej latinčiny,^{3/} spracovanom do nemeckých cvičení podľa vzoru Cellariovej Pamätnej knihy. Vďaka tomu sa žiaci pohodlne orientujú pri čítaní a výklade Cornelia (Nepota) a v priebehu jedného roka sú schopní nielen ohápať tohto uhladeného autora, ale jeho peknými zvratmi vyšperkovať aj vlastné práce.

§ 15. Ku štvrtému kurzu by sa žiadalo pripojiť piaty, pretože pričasto pristupujú k našim lekciam takí, ktorí sa síce nachodia vo vyšších školských ročníkoch, no neučili sa latinčinu po latinsky, ale tým žalostným spôsobom, ktorý sme opísali vyššie. Keďže ich nemožno stlačiť do nižších kobiek a ani by sme zasa nechceli nakaziť zvyšok triedy, kvôli nim sme sa rozhodli podujsť v poetickéj triede na opakovanie celej knižky. Táto práca osoží obom triedam: našej v tom, že nezabúdajú, čo sa naučili, tamtej v tom, že sa učia latinčinu zo správnych prameňov.

§ 16. Želateľné by bolo jedno: to, čo máme ako šikovnú pomôcku na preklad z nemčiny do latinského jazyka, mať aj pre tých, ktorí pristupujú k vypracúvaniu prekladov do latinčiny z češtiny alebo z maďarčiny. Bolo by treba vyburcovať záslužných mužov z nášho národa, aby sa podobrali na túto prácu, a poukážuc na vhodné i nevhodné prvky v uvedených jazykoch, aby viedli školskú mládež cez to, čo je ľahšie, k tomu, čo je ťažšie.

§ 17. Jednako neradi by sme, aby sa v usilovnej práci tohto druhu celkom utopili talenty. Úlohou rozvážneho učiteľa bude u žiakov rozpoznať "čo ešte zvládnu ich plecia a čo už odmietnu nosiť".^{4/} Takisto neschvaľujeme obyčaj tých, ktorí alebo priveľmi prísne alebo bez hocakej odohýčky vymáhajú od jednotlivcov lekcie tohto druhu, čo znamená iba stratu času a pre školákov strach z trestov. Neschvaľujem ani to, keď učitelia, aby sa nezaťažovali nepríjemným skúšením, púšťajú k sebe takpovediac celé kídle žiakov, ktorí sa napokon neusporiadaným mrmlaním, ba dokonca aj prekrikovaním ponášajú skôr na bojovníkov, keď si navzájom recitujú úlohy z lekcii alebo si ich bábocú. Takýto hurhaj nie je potrebný medzi pokojnejšími múzami. Učiteľovi prislú-

oha tá námaha, aby si po kúskoch a pokojne od nich vyžiadal ukážky toho, ako pri uvedenom štúdiu latinčiny zvládli eviđenja, ktoré sú mládenoi povinní spamäti recitovať. Nedbanlivejších má pokarhať, avšak bez úderov, bez nadávok, usilovnejších pochváliť a jedným i druhým zavše vážne pripomenúť, prečo si toto všetko majú pripravovať svojou usilovnosťou, ktorá musí ostať ďaleko od každej vystatovačnosti. Štúdium latinského jazyka, samo o sebe príjemné, im potom bude ľahké a príťažlivé a celkom radi priznajú, že sa učia hrou, kým iní sú k tomu nútení za plaču a bedákania a bez dobrého výsledku.

§ 18. Čo ďalej hodno pripomenúť, to neohávame vykonať vyučujúcemu. Vo svojej dobrej vôli voči uhorskej mládeži prosíme Boha, neoh všetky tieto snaženia vydoberť si zásluhy o ňu - hoci sú dobre či menej vydarené - sprevádza šťastím a učiní, aby sa ďalšími, novými pokrokmi rozráhala na jeho česť a na ozdobu vlasti.

Buď zdravý.

Napísal som v Pisoniu 20. septembra roku 1735.

Poznámky

- 1/ Christophorus Cellarius (1638 - 1707, vl. menom Keller), filológ, historik, geograf. Roku 1693 prišiel ako profesor rétoriky a dejín na novozaloženú univerzitu v Halle. Pripravil množstvo vydaní aj neskorých rímskych autorov a učebníc, presadzoval dnes vžitú periodizáciu dejín na starovek (po cisári Konštantína), stredovek (po dobytie Konštantínopolu) a novovek. Medzi jeho najvýznamnejšie diela patrí *Antibarbarus* 1677, 6. vyd. (1733), *Historia universalis* (1709), *Notitia orbis antiqui* (1701-6).
- 2/ Joachim Lange (1670 - 1744), latinista, znalec orientálnych rečí, neortodoxný reformačný teológ pietista. Od r. 1709 pôsobil na univerzite v Halle. Vyučovania latinčiny sa týkajú najmä tu spomenuté *Colloquia latina* (1705) a zobrahané dielo *Hodegus latiní sermonis tripartitus* (1712); bol tiež autorom obľúbenej zľahčenej latinskej gramatiky.
- 3/ Friedrich Muzelius (1684 - 1753), rektor rozličných škôl v Nemecku, v r. 1718-53 profesor a spolurektor Jáchymovského gymnázia v Berlíne. Pre vyučovanie latinčiny sú okrem tu spomínaného diela *Compendium universale latinítatis* zaujímavé tiež *Vocabularium grammaticale latinum* pre začiatčníkov ako aj *Tabula memorialis synoptica grammaticae latinae*.
- 4/ Horatius, A.P. 39n.

PROBLÉMY KŘESŤANSTVÍ

Ve dnech 4. až 7. června 1985 uspořádal Kabinet pro studia řecká, římská a latinská ČSAV v Praze ve spolupráci s Ústavem pro výzkum společenského vědomí a vědeckého ateismu ČSAV v Brně vědeckou konferencí Problémy křesťanství. Konala se v Domě vědeckých pracovníků ČSAV v Liblicích a účastnilo se jí kolem 70 badatelů z příslušných akademických i vysokoškolských pracovišť a dalších kulturních institucí z českých zemí i Slovenska, mezi nimiž byla i řada mladých vědeckých pracovníků.

Konference byla pojata jako výstup úkolu Hlavní teoretické a ideové problémy raného křesťanství, který je řešen v Kabinetu v rámci Státního plánu základního výzkumu. Její obsah však přerostl původní koncepcí ve dvou směrech: a/ Účast specialistů zabývajících se zkoumáním současného křesťanství v širším kontextu náboženského myšlení v dnešním světě (J. Hodovský a J. Hroch) pomohla objasnit podmíněnost některých zdánlivě nadčasových rysů křesťanského náboženství. b/ Závažný poznatek obecně metodologického zaměření vyplynul z referátu Vl. Kristena, který upozornil na možnosti využít poznatků a postupů současného etnografického výzkumu k hlubšímu pochopení starších fází ve vývoji křesťanství.

Pokud jde o analýzu raného křesťanství, k němuž se zaměřila převážná většina referátů, ukázala se nutnost komplexního přístupu při zkoumání jeho jednotlivých rysů a kritického vyhodnocení metodologie a výsledků dosavadních výzkumů, věnovaných problémům raného křesťanství. Skutečnost, že výzkum raného křesťanství se dnes vymyká možnostem jednotlivce a vyžaduje koordinovaný postup většího badatelského týmu, se zřetelně projevila v tom, že všechny přednesené referáty představovaly v podstatě tematicky orientované sondy, které si samy o sobě nekladly za cíl dospět k širší syntéze. Za tohoto stavu bylo přiroze-

né, že se některé příspěvky zčásti věcně překrývaly, nebo že jejich autoři zastávali v jednotlivostech i odlišné názory. Ve svém úhrnu však přednesené referáty poskytly širší představu o problémech i výsledcích našeho výzkumu křesťanství, vytvořily solidní základnu dalšího studia a vedly k zpřesnění některých poznatků, popř. umožnily exaktnější určení dosud otevřených otázek.

Pro průběh konference měl základní význam referát J. Jandy, který se zabýval analýzou Engelsových statí o raném křesťanství, jakož i fundovaná studie A. Frolíkové, jež zkoumala otázku historické existence Ježíšovy a její řešení v sovětské literatuře. Počátky křesťanství ve světle mmokřesťanských literárních pramenů se zabýval L. Vidman. Na jeho příspěvek navazovaly věcně a chronologicky referáty zaměřené historicky a zabývající se vztahem raných křesťanských obcí a římského státu v době principátu (J. Burian), poměrem politiky a teologie v pozdní římské říši (J. Češka), postojem křesťanství a jeho čelných představitelů k válce a míru (M. Tríska) a šířením křesťanství v jihovýchodní Evropě (R. Hošek).

Řada referátů se soustředila na zkoumání myšlenkového obsahu křesťanství v jeho dobové podmíněnosti, popř. ve vztahu se současným pohanským světem. Z tohoto hlediska charakterizoval J. Cetl novoplatónskou filosofii. J. Janoušek sledoval vztah víry a poznání u apologetů křesťanství ve 2. a 3. stol. n. l. a D. Machovec řešil z filosofického hlediska problém pojetí boha v křesťanské teologii. Zájem dalších účastníků konference se soustředil na pozdně antické, resp. raně byzantské období. Problematiku pojetí času u kappadockých otců, zejména u Řehoře z Nyssy, sledoval M. Ransdorf, K. Rubešová srovnávala ideová východiska a metodologii Julianovy protikřesťanské polemiky s praxí Kelsovou, K. Stloukalová analyzovala význam pojmu paideia u Basilea Velikého a J. Doležalová ukázala na vývoji oslav vánočních svátků způsob pronikání polyteistických prvků do pokonstantinovského křesťanství. Otázkou filosofie dějinného vývoje u pozdně antických řeckých autorů a raně byzantských

historiků a utvářením křesťanského pojetí historického procesu se zabývala R. Dostálová.

Možnost uplatnění lingvistiky při studiu raného křesťanství demonstrovala H. Kurzová na několika jevech bibliické a křesťanské řečtiny. Zastoupena byla i oblast umělecko-historická (archoeologická) příspěvky M. Pardyové a J. Bažanta, kteří ukázali, že interpretace reliéfů na křesťanských sarkofázích je důležitou cestou k hlubšímu postihu některých zvláštností myšlenkového světa křesťanství ve starověku.

Konference, již se účastnili členové všech pracovišť a institucí zabývajících se u nás vědami o antickém starověku, byla příležitostí k bilanci výsledků Státního plánu základního výzkumu na úseku antiky v letech 1981 - 1985 a k výměně informací o úkolech jednotlivých ústavů v příští pětiletce. Zástupci ústředních nákladatelství, v nichž vyohází literatura, týkající se různých stránek antické kultury, pak seznámili účastníky se současným stavem a edičními záměry svých institucí.

V závěrečné části konference vystoupil prof. J. Brůžek, tehdejší vedoucí odboru vědy v oddělení školství a vědy ÚV KSČ. Charakterizoval celkovou situaci na úseku společenských věd v sedmé pětiletce, nastínil hlavní cíle Státního plánu základního výzkumu v letech 1986 - 1990 a zdůraznil nutnost dlouhodobého zaměření výzkumu i důsledného provádění interdisciplinární spolupráce, beroucí v úvahu i situaci v jiných socialistických zemích.

Výsledky konference shrnul J. Janda, ředitel Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská ČSAV. Připomněl zejména souvztažnost programu konference s dneškem, zdůraznil účast pracovníků z ústavů zaměřených na výzkum současných problémů a vy-zdvihl tvářící atmosféru, která se na konferenci projevila kromě jiného v živé a neformální diskusi. Trvalým výsledkem této vědecké akce bude sborník příspěvků, který vydá Kabinet jako svůj účelový tisk.

Jan Burian

KOMENSKÉHO UČEBNICA LATINČINY NA KONCERTNOM PÓDIU

Latinská reč síce nie je na koncertnom pódium rariťou, avšak za stypický jav iste možno rátať skutočnosť, ak sa predmetom skladateľského záujmu a inšpirácie stáva novolatinský a nádôvažok takpovediac neumelecký text. V tomto prípade hrá túto výhodiskovú úlohu text Komenského učebnice či enoyklopédie Orbis sensualium pictus. Predstaviteľ najmladšej slovenskej skladateľskej generácie Vladimír Godár pre Slovenskú filharmóniu skomponoval k textu pod deväť obrazov tohto vroholného dieťa J. A. Komenského oratórium pre sólový soprán, sólový bas, zbor a veľký orchester. Premiéru malo v Koncertnej sieni Slovenskej filharmónie v Bratislave 31. októbra resp. 1. novembra 1985 a stretlo sa s ozať nevšedne priaznivým prijatím u publika.

Zo 151 (resp. 153) kapitolíek Komenského enoyklopédie základných javov sveta a ich pomenovaní si zvolil skladateľ za podklad pre svoj hudobný komentár text deviatich - Mundus (2), Caelum (3), Terra (8), Septem aetates hominis (36), Sensus externi et interni (41), Societas parentalis (121), Arbor consanguinitatis (120), Sepultura (130), Humanitas (116) - a skladbu uzatvára inštrumentálnym epilógom Meditatio. Vychádzal z textu štvorjazyčného latinsko-nemecko-maďarsko-českého vydania Brewrovej levočskej tlačiarne z roku 1685 a skrátil ho iba v časti Mundus a v časti Humanitas, kde vypustil negatívnu druhú polovicu "Morosi homines ... Invidia aliis male cupit et conficit seipsam", takže záverečná zborová pasáž "Homines facti sunt ad mutua commoda ... Ama et sic amaberis et fiet mutua amicitia seu turturum consors, mansueta et utrimque benevola" ako pozitívne formulované posolstvo korunuje celú skladbu.

Hodnotenie muzikologických aspektov skladby prislúcha povolanejším. Tu hádam možno spomenúť aspoň to, čo neunikne ani osobitne nezaväťenému poslucháčovi: jednak programové rezonovanie niektorých prvkov tezauru európskej hudobnej kultúry (napr. z gregoriánskeho chorálu, Orffových Carmina Burana či sekvencie Dies irae, dies illa z Brittenovho Requiem), jednak

principiálny súzvuk medzi elementárnym, príručkových charakterom textu a formálnou jednoduchosťou, priehľadnosťou autorovej hudobnej reči.

Godárovo nesporne pozoruhodné oratórium *Orbis sensualium pictus* nebáda zamyslieť sa nad základnými, prostými, tzv. starými pravdami, lebo majú svoje miesto aj v dobe, ktorú viacej zaujíma a fascinuje dynamická "nová" pravda objavu. Tak si možno najskôr vysvetliť nezvyčajný výber textovej predlohy. A do tejto súvislosti potom zapadá takisto zámerná voľba latinčiny, ktorá tu vystupuje napokon aj ako jazyk stojaci pri fundamentoch kultúry európskych národov a do istej miery ešte stále ich spájajúci.

Daniel Škoviera

Sapfó. Piesne. Zrekonštruoval, preložil, vysvetlivky a doslov napísal Vojtech Mihálik. Bratislava 1980, 1984.

Slovenský preklad starogréckej poetky Sapfo od popredného slovenského básnika Vojtecha Mihálika vyšiel pôvodne r. 1980 ako prémiový zväzok pre členov "Kruhu milovníkov poézie". R. 1984 Mihálik ho znovu vydal nezmenený vo vreckovom formáte pre širšiu čitateľskú verejnosť.

Zo Sapfinho básnického torza postrádame v slovenskom preklade V. Mihálika len (okrem niekoľkých nepatrných zlomkov) prekrásnu básen' 39 (citujem podľa Diehlovho vydania z r. 1936) a niektoré v poslednom čase objavené väčšie zlomky. Samotný preklad zadelil Mihálik do štyroch tematických okruhov: Lásky, Epithalamie, Život a Múdrost'.

Torzovitý stav Sapfiných básní dal Mihálikovi podnet podobne ako aj iným prekladateľom (v češtine Stiebitzovi) rekonštruovať jednotlivé porušené básne. Rekonštruované časti básní označuje Mihálik na rozdiel napr. od Stiebitza a iných prekladateľov kurzívou, čo treba pokladať za správne, lebo takto nadobudne čitateľ jasný obraz, čo je originálne a čo rekonštruované. Ale nerobí to vždy dôsledne, napr. v básňach 28 (str. 57), 25 (str. 67), 27 (str. 85) je niekoľko strof vo fragmentárnom stave, kým v Mihálikovom preklade sa uvádzajú (takmer) ako neporušené. Pravda, v mnohých prípadoch, kde sa z básne zachovalo len niekoľko slov, ťažko už hovoriť o rekonštrukcii. V nejednom prípade je totiž takáto rekonštrukcia nielen odvážna, ale najmä pri veľmi porušenom texte dokonca problematická. Poukázal by som aspoň na b. 31 (str. 88), ktorej výklad (i preklad) je v odbornej literatúre iný, než vyplýva z Mihálikovej rekonštrukcie. Preto napr. Stiebitz z tejto dvadsaťtri veršovej silne porušenej básne prekladá len štyri verše. To si konečne o svojich rekonštrukciách uvedomuje aj Mihálik, keď v Doslove (str. 107)

priznáva, "že je to pokus, ktorý prekračuje hranice prekladania i parafrázy a zasahuje do sféry pôvodnej básnickej tvorby". Na potvrdenie tohto konštatovania uvádza Mihálik napr. dva možné (iste tiež s viacerých) varianty prekladu zlomkovite zachovanej b. 29 ("Všetko ti dať nemôžem..." str. 19), ktoré si obsahovo navzájom protirečia.

Nepochopiteľné sú mi však dôvody, prečo Mihálik uvádza varianty prekladu básní takmer úplne zachovaných a to na str. 43 (b.5.6) "Nocou šumí...", na str. 48 (b. 128) "Blažený ženích... ..", na str. 71 (b. 94) "Zapadol mesiac...", na str. 89 (b.47) "Netúžim dotýkať sa..." a na str. 91 (b. 49) "Kto je krásny...". Tiež mi nie je jasné, prečo je b. 128 (str. 48) "Blažený ženích..." rozdelená na tri časti (v origináli je to jedna básseň), ako aj b. 5.6, ktorej 4. strofa je na str. 13 ("Medzi svoje otiteľky..."), 2. strofa na str. 43 ("Nocou šumí..."), kým 1. a 3. strofa vôbec chýbajú (nie však u Stiebitza). Na druhej strane však prekvapivo spojil Mihálik do jedného celku b. 123 a b. 115 (str. 52 "Mooní tesári..." a "tak ako lesbický spevák..."), ktoré sú v origináli i metriky (nie však u Mihálik) i obsahove odlišné.

Pre Sapfo je charakteristická sapphická strofa (nazvaná práve podľa nej), ktorú Mihálik napodobňuje s veľkým úspechom. Používa ju zavše aj vo vlastných básnických zbierkach. Nó ojedinele sa stretáme s ohybnými adónskymi veršami, napr. "som nekričala" (str. 17), "zem skrytú do tmy" (str. 39), "hruď fialkami" (str. 46) a inde. Aj päťstopé daktyly dobre napodobnil Mihálik prízvučnými daktylmi, ale nie všade. Postrádam túto nápodobu napr. v básňach 46 (str. 91 - "Neviem, čo si mám počat'..."), 48 (str. 20 - "Vitať, dobre si spravila...") a inde, kým napr. Stiebitz ju tu dodržiava.

V dvoch básňach b. 58 (str. 79) a b. 60 (str. 25 - "Viem, že zo všetkých...") napodobnil Mihálik väčší verš asklepiadský tak, že ho rozložil do troch samostatných veršov. Stretáme sa u Mihálika aj s prízvučnou nápodobou elegického disticha (zavše s predrážkou) v básňach 157 - 159 (str. 80), ba máme

tu aj nápodobu daktylského hexametru v b. 123 (str. 52 - "Mocní tesári..."). V preklade ostatných básní použil Mihálik voľnejší verš.

Ojedinele sa vyskytujú v Mihálikovom preklade aj rýmy, napr. v b. 114 "Ó, sladká matka" (str. 43 - a b o b), v b. 94 "Zapadol mesiac..." (str. 71 - a b a b).

Obťažnosti a náročnosti prekladu sa bol Mihálik dobre vedomý, ako sám priznáva v Doslove (str. 99), aj keď se opiera o Stiebitzov preklad a zaiste aj o francúzsky prozaický preklad paralelne vydaný s gréckym originálom, ktorý mu bol výcho- diskovým textom. No napriek tomu nachádzame v jeho preklade aj niektoré nepresnosti, napr. na str. 40 nie: "si zahalila nohy pestrou tunikou" (Gréci tuniku nemali), ale: "si zahalila nohy purpurovými črievičkami", na str. 44 nie: "jablko, ktoré sa sladko červenie", ale: "sladké jablko, ktoré sa červenie", na str. 63 nie: "odev sfarbený na všetky spôsoby", ale: "sfarbený rozličnými farbami" a podobne ešte na niekoľkých miestach.

V stručnom Doslove (str. 97 - 100) obmedzuje sa Mihálik na biografické údaje, takže tu postrádame výraznejšie hodnotenie Sapfinho básnického odkazu. Pripojené stručné Vysvetlivky obsahujú abecedný zoznam vlastných mien vyskytujúcich sa v bás- ňach s najnutnejším výkladom.

Aj napriek uvedeným pripomienkam musíme konštatovať, že Mihálik vykonal opäť kus záslužnej prekladateľskej práce, hoci Sapfin literárny odkaz môže byť v jeho básnických rekon- štrukciách do istej miery skreslený.

S uznaním sa treba tiež zmieniť o vydarených nových ilu- stráciách Dušana Stopiaka, ktorý tu nahradil ilustrácie Jany Želibekej z prvého vydania.

Július Špaňár

Výber Cicerona v slovenčine. Vydavateľstvo Tatran v Bratislave vydalo r. 1982 v slovenskom preklade v edícii Zlatý fond sve- tovej literatúry výber z Ciceronovej literárnej činnosti

v dvoch zväzkoch (534 + 382 strán).

Pokiaľ ide o samotný výber z Cicerona, treba konštatovať, že je veľmi premyslený, čo je zásluhou P. Kuklicou. Podávajú sa nám tu vskutku tie najvýznamnejšie a literárne najprepracovanejšie diela z jednotlivých žánrov, v ktorých bol Cicero literárne činný, s výnimkou listov. Z filozofických diel sú to Tuskulské rozhovory (v preklade E. Šimovičovej), ďalej Laelius o priateľstve a Cato starší o starobe (v preklade J. Bartosiewiczovej), z rétorických je to dielo O rečníkovi (v preklade D. Škovieru). To je prvý zväzok. V druhom zväzku je to Rečník (v preklade D. Škovieru), Brutus (v preklade A. Oravcovej), potom súdne a politické reči, z ktorých je tu päť ukážok, a to Reči proti Catilinovi (v preklade A. Slamovej), Filipické reči proti Antoniovi a to I., II., a XIV. (v preklade M. Vozára), Hlavné velenie Cn. Pompeia (!) (v preklade A. Oravcovej), Na obranu básnika Archia a Obhajoba Milona (obe posledné v preklade J. Rovenskej).

Pri usporiadaní tohto výberu bolo by sa však žiadalo pridržiavať sa chronológie. A tak malo prísť dielo Cato starší o starobe pred Laelia a Brutus pred Rečníka. Aj pri rečiach sa malo začať rečou O hlavnom velení Cn. Pompeia (taký je jej správny názov!), po nej Katilinárky, potom Na obranu Archia, ďalej Obhajoba Milona a nakoniec Filipiky.

Výstižný úvod k oboj zväzkom napísal P. Kuklica, formou síce esejistickou, ale s dobrou odbornou znalosťou.

Pre lepšie pochopenie konkrétnych rímskych osobností, rímskych reálií, rímskeho štátneho zriadenia, ale aj historických súvislostí je preklad opatrený stručnými, ale výstižnými poznámkami (ich autorom je vo väčšine prípadov P. Kuklica), ktorý by sa však pri niektorých prekladoch (O rečníkovi, Laelius, Cato) žiadalo viac. Keďže sa tu vyskytuje množstvo vlastných mien, z ktorých sa niektoré opakujú, bolo by bývalo lepšie urobiť osobitný zoznam vlastných mien s príslušným výkladom. Cenná je na konci druhého dielu pripojená P. Kuklicom spracovaná chro-

nológia Ciceronovho života a diela.

Určitá nedôslednosť je tu v transkripcii osobitne gréckych vlastných mien. Zväčša sa vlastné mená na -on píšu s krátkym -on, napr. Platon, Xenofon, Filon atď., no niektoré s dlhým -ón: Apolón, Agamemnón atď. Nedôslednosť je tiež s prepisom -th, ktoré sa v niektorých prípadoch píše, napr. Demosthenes, Pythagoras atď., inde sa však píše len -t (za pôvodné -th): Mitrdates, Pýtia, Agistos, Tezeus (i Teseus), alebo sa dokonca píše to isté meno raz s -th, raz len s -t, napr. Tales i Thales. No v Pravidlách je jasná tendencia písať za -th len obyčajné -t: Tales, Demosthenes, Pythagoras, Prometheus atď.

Ale aj napriek týmto jednotlivým pripomienkam treba konštatovať, že bez rozdielu všetky preklady sú umelecké, dosahujúce dnes už všeobecne požadovanú úroveň, aká sa na moderné preklady kladie. Potešiteľná je ďalej aj tá skutočnosť, že sa nám tu popri E. Šimovičovej, známej a už osvedčenej prekladateľke z antiokej literatúry prezentuje celkom mladá prekladateľská generácia, a možno všeobecne konštatovať, že veľmi úspešne.

Július Španár

Jan Dubravius, Theriobulia - Rada zvierat. K vydání připravili Miroslav Horna a Eduard Petřů. Academia Praha 1983, 206 str.

Významný latinsky píšící humanista, olomoucký biskup Jan Dubravius byl ve své době i později uznávaným prozaikem. O tom svědčí mimo jiné též řada vydání jeho spisu De piscinis. Náso-ry na jeho básnickou skladbu Theriobulia se však v různých ob-
dobích dosti lišily. V 16. a 17. století byla vydána celkem čtyřikrát, ale později upadla téměř v zapomnutí. Rovněž lite-
rární historie 19. století zachovávala při jejím hodnocení na-
nejvýš zdrženlivý odstup. Obrat nastal až ve 20. století, kdy
se konečně Theriobulii dostalo objektivního hodnocení a místa
v dějinách české literatury, které jí právem náleží. Nemalou

zásluhu na tom má právě olomoucký badatel Eduard Petrá, který Dubraviovu dílu věnoval již řadu studií a který se velkou měrou podílel na realizaci této edice.

Dubravius byl osobností mnohostrannou a složitou. Pro pochopení jeho literární činnosti a zejména pak pro objasnění funkce a místa Theriobulie v naší humanistické literatuře se rozhodli editoři zpracovat poměrně rozsáhlý úvod (str. 9-57). V jeho první části seznamuje čtenáře E. Petrá se základními daty Dubraviova života, s jeho studiem, působením po boku olomouckého biskupa Stanislava Thurza i s jeho vlastní činností v tomto úřadě po Thurzově smrti. Zejména si všímá Dubraviovy diplomatické aktivity, jako její základní rysy vyzdvihuje realističnost a smysl pro citlivé hodnocení problémů.

Rovněž při hodnocení Dubraviova díla nachází E. Petrá přes všechnu tématickou a žánrovou různorodost výrazně se projevující jednotící princip. Je jím "autorův vztah k životní praxi, jeho snaha vytěžit z historie i ze současnosti poučení o tom, jak co nejlépe uspořádat soudobý stát" (str. 20). Nejvýraznější projev této tendence spatřuje právě v Theriobulii. Považuje tuto básnickou skladbu za organickou součást početné řady rad, které vznikly v české literatuře 14. - 16. století, např. Nová rada Smila Flašky z Pardubic, soubor rad králi Jiřímu (Pavel Židek, A. Marini, Ctibor Tovačovský), Naučení Jana Hasištejnského z Lobkovic, Albrechta Rendla z Oušavy, Rada zhovadilých zvířat a konečně i Blahoslavovo Naučení mládeoncům. Přitom ovšem nepomíjí ani vazby k latinským dílům tohoto druhu, kterým je věnována jiná část úvodu. Dotýká se krátce dualistického kompozičního principu a pokouší se z hlediska tematiky charakterizovat celý soubor rad (čtyři typy: 1. osobní vlastnosti panovníka a jeho soukromý život, 2. vztah panovníka k bohu, 3. vztah panovníka k poddaným, 4. teorie a praxe správy státu). Tím je také určena společenská funkce díla. Autor je charakterizuje jako "beletrizovanou teorii řízení státu" (str. 26) a dodává: "V theriobulii máme tedy před sebou model ideální osobnosti vladaře i model ideálně fungujícího státu, který je ideově po-

znamenán humanistickým pojetím panovníka jako vzdělance ... a požadavkem kolektivnějšího způsobu vlády" (1b.).

Poměrně často diskutovaným problémem je otázka předlohy Theriobulie a jejího vztahu k ní. Smilova Nová rada je již dlouhou dobu pokládána za onen "libellus patrio sermone scriptus" zmíněný Dubravíem v dedikaci králi Ludvíku Jagellonskému. E. Petrů na základě svých dlouholetých výzkumů považuje Novou radu spíše za inspirační zdroj Theriobulie. Poukazuje na specifčnost Dubraviova postupu, která svědčí o jeho humanistickém zaměření (akcent na praktickou problematiku, na osobní vlastnosti a schopnosti panovníka, méně prostoru pro náboženskou problematiku a podobně) a klasifikuje tuto alegorickou skladbu jako další stupeň ve vývoji alegorie, při němž dochází k identifikaci historického plánu s realitou doby vzniku díla, a tím ke zrušení alegorické funkce tohoto plánu (dedikace králi Ludvíkovi a jeho oslovení v textu), což vede ke zvýšení konkrétnosti a k užšímu spojení s životní realitou. Nejde tedy o úpadkovou verzi alegorie středověké, jak soudili někteří badatelé, ale o tvůrčí rozvinutí starší literární tradice, o bystrou reakci na novou dobovou situaci, která přinesla nové etické hodnoty.

Ve své úvodní kapitole se E. Petrů vyrovnává i s Radou zhovadilých zvířat, skladbou vzniklou krátce po Theriobulii. Nesouhlasí s někdy vysloveným názorem, že je to jakýsi polemický protějšek Theriobulie. Při srovnání obou textů nechází jisté shody, ale i rozdíly, které mají spíše povahu doplňků než polemiky (např. vzájemné vztahy občanů a státu v Theriobulii neřešené).

Cesty, kterými se tento druh vyvíjel dále, ukazuje autor na spise Bartoloměje Paprockého z Hlohov (*Logoły*) Król (1978). Není to již alegorická skladba, ale pojednání rozčleněné do tematicky uzavřených částí, které probírají různé aspekty správy státu a panovníkovy osobní vlastnosti. Dalším vývoje-
vým rysem je i výrazný náboženský charakter skladby a biblioká argumentace, která ukazuje na jisté barokní prvky. Z toho-

to srovnání pak E. Petru vyvozuje závěr, že Theriobulia sama představuje jakýsi spojovací článek mezi středověkými radami a skladbami 2. poloviny 16. století, které přestávají být díly alegorickými. Jde o intenzivní tvůrčí čin jak z hlediska ideového, tak estetického. Dubraviovi se podařilo vytvořit dílo monumentální, ale přitom živé a aktuální, o čemž svědčí další vydání skladby.

Autorem druhé části úvodu (str. 40-54) je Josef Hejnic. Ve velmi hutné stati se zaměřil na začlenění Theriobulie do humanistické literární tradice. Po krátké charakteristice literárního života v Plzni, kde se Dubravius narodil a kde pravděpodobně zažil i první kontakty s humanismem, přechází přímo k problematice děl, z nichž mohl čerpat. Za jeden ze základních myšlenkových zdrojů p rénetických děl - tedy i Theriobulie - považuje řeči Ísokratovy, zejména pak pseudo-Ísokratovskou Výzvu k Démoníkovi. Z renesančních autorů vyzdvihuje jako nositele Ísokratových myšlenek zejména Vergeria, Eneáše Silvia, Erasma Rotterdamského, z našich autorů pak Bohuslava Hasištejnského. V důkladném rozboru několika částí textu dále ukazuje na konkrétních příkladech, jak Dubravius pracoval se svými prameny, a připojuje ještě výčet antiických autorů, z jejichž děl čerpal. Je to spektrum velmi zajímavé, od Plauta přes básníky Augustova období, Plinia, Suetonia, Seneku, Scriptores historiae Augustae až po Ausonia, Cassiodora etc. Zajímavá je i charakteristika Dubraviovy latiny. J. Hejnic zdůrazňuje, že Dubravius nepatřil k těm humanistům, kteří ustrnuli u autorů klasiického období. V souladu s podněty díla Erasma Rotterdamského a mnoha dalších věnoval pozornost i jazyku autorů pozdějších. Výrazem této tendence byla nepochybně i Dubraviova komentovaná edice spisu Martiana Capelly De nuptiis Mercurii et Philologiae. J. Hejnic konstatuje, že právě mnoho charakteristických rysů latiny Martiana Capelly (deminutiva, neologismy, neobvyklé výrazy, archaismy, některé formální prostředky etc.) se objevuje i u Dubravie (stejně ovšem i u Erasma).

Také J. Hejnic se zabývá otázkou dalšího působení díla. Právě fakt, že k dalším dvěma vydáním *Theriboulie* dochází na počátku 17. století (1614 a 1626), dokazuje, že byla po jazykové i obsahové stránce stále aktuální. Zvláště v období obnoveného zájmu o stoickou filosofii a historiografii oisařského období, které tvoří významnou složku obsahové náplně *Theriboulie*.

Závěrem své kapitoly ještě jednou autor konstatuje, že *Theriboulia* je významnou památkou naší latinské literatury, v níž se spojuje tradice středověké básnické alegorie s humanistickým obsahem, racionalismem a realismem. Že jde o dílo těsně souvisící s hlavními proudy evropského renesančního myšlení a "významný projev českého politického myšlení z počátku 16. století" (str. 54).

Samotná edice textu *Theriboulie* je dílem M. Horny (red. spolupráce E. Petrů). Editor vzal za základ norimberské vydání z r. 1520, které je pravděpodobně nejbližší autorizovanému textu. Z dalších vydání jsou pak převzaty některé emendace uvedené ve stručném kritickém aparátu spolu s emendacemi editora, z nichž ale některé nejsou příliš šťastné (např. Bos 11, *Phoeniopterus* 10). Závislost Dubraviova textu na autorech antických i pozdějších ukázal na některých příkladech v úvodní kapitole J. Hejnic. Je však škoda, že v edici editor na dokumentaci tohoto jevu rezignoval. Detailní registrace míst převzatých zvláště z antických autorů by mimo jiné pomohla ještě lépe pochopit Dubraviovu básnickou metodu. Závislost na antických pramenech je totiž jedním z jejích výrazných rysů. Jinak ovšem jde o edici, která se jistě stane dobrým základem pro další zkoumání Dubraviova díla. Orientaci v textu usnadňuje i přehledně uspořádaný rejstřík latinských i českých jmen radíciích zvířat, základní poučení najde čtenář v případě potřeby i ve vysvětlivkách a v přehledu osobních jmen, národů a míst (str. 191-203).

Složitá je problematika překladu *Theriboulie*. Jde totiž o metriky značně komplikovaný útvar, v němž sioc značnou část

tvoří jambický trimetr či dimetr (samostatně, ve vzájemné kombinaci nebo spolu s hexametrem či elegiambem), ale vyskytuje se i daktylský hexametr, asklépiadské verše, hendekasyllabus aj. Dubravius užil i složitějších strofických útvarů, jako sapphickou strofu, alkajskou strofu, metra asklépiadská. Vystihnout všechny tyto rozdíly by byl úkol nadmíru obtížný, překladatel by se pravděpodobně nevyhnul četným deformacím. E. Petřů, který se ujal obtížného úkolu přetlumočit Theriobulii do češtiny, zvolil proto kompromisní řešení. Snažil se dodržet počet veršů v jednotlivých promluvách, případně počet strof, ale použil verše daktylského spádu, v nichž se počtem slabik snažil přiblížit originálu. Základem je dvanáctislabičný verš, dále jsou použity verše šestislabičné, devítislabičné, případně patnáctislabičné. Tímto způsobem se mu podařilo (i když metriká variabilita originálu zůstala poněkud setřena) vytvořit živý a velice čtivý text bez zbytečných vyopávek a deformací. (Není mišlím zbytečné opět si položit otázku, do jaké míry je dnešní publikum schopno vnímat subtilní rozdíly jednotlivých antických meter). Překlad E. Petřů je tedy dalším příspěvkem do stále živé diskuse o překládání latinské a řecké poezie do češtiny.

Edice děl našich latinisujících humanistů nejsou jevem příliš častým. Proto je třeba každý ediční čin v této oblasti uvítat, zvláště je-li realizován na tak dobré úrovni. Protože na základě detailního studia spolehlivě vydaných textů si můžeme upřesňovat znalosti této doposud nepřilíš probádané oblasti našeho písemnictví. Navíc Dubraviova Theriobulia má kromě hodnot cenných pro literárního historika i čistě literární a etické kvality, které zaujmou i čtenáře, který si neklade otázky odborného charakteru. A proto jistě najde mnoho vděčných příznivců.

Jiří Matl

S P O L K O V Ě Z P R Á V Y

ZPRÁVA O ČINNOSTI JKP ZA ROK 1984

Volební valné shromáždění se konalo 23. února 1984. Odstupující předseda prof. dr. Karel Janáček byl jmenován čestným předsedou. Výbor pracoval pod vedením nového předsedy prof. dr. Pavla Olivy a zabýval se především náplní přednášek, stavem členstva a financí a publikační činností, jež je stále spojena s obtížemi. Schůze výboru se konaly 23.2., 5.7. a 31.10.1984. Počet členů činil ke dni 31. 12. 1984 360, z toho v Praze 276, 84 v Brně.

Hlavní náplní činnosti byla stejně jako v uplynulých letech činnost přednášková. Pražské ústředí uspořádalo 7 přednášek.

Volební valné shromáždění brněnské pobočky se konalo 26.3. 1984. Pobočka pracovala pod vedením svého předsedy doc. dr. O. Pelikána; pokračovala ve spolupráci s Krajským pedagogickým ústavem, s gymnáziem v Králově Poli, se Střední zdravotnickou školou v Merhautově ul. v Brně a s katedrou jazyků Univerzity J. E. Purkyně a s Výzkumným ústavem pedagogickým v Praze. Uspořádala celkem 7 přednášek, vždy hojně navštívených, před každou přednáškou se konaly výborové schůze k projednání běžných záležitostí.

Odborná skupina brněnské pobočky se sídlem v Olomouci, vedená dr. S. Sedláčkem, se scházela na pracovních schůzkách, na nichž byla především probírána výuka latiny resp. starověkých dějin na filozofické fakultě i na lékařské fakultě Univerzity Palackého. Členové sekce se podíleli na překladech z latiny do češtiny a naopak podle potřeb společensko-kulturních institucí resp. podle okamžitých potřeb fakult UP. Odborná skupina uspořádala celkem 12 přednášek: S. Sedláček, Nové poznatky ve starověké historii; Antické památky v Tureoku (předneseno 4x); Antické památky na Sicílii (předneseno 4x); Roma urbs (předneseno 3x).

Odborná skupina pro medievalistiku, vedená dr. P. Spunarem, uspořádala deset přednáškových večerů spojených s diskusí. Velmi potěšitelná byla spolupráce s generací mladších medievalistů a studentů, která se projevila jak ve výběru referátů tak v návštěvnosti. Tematicky se přednášky soustřeďovaly zejména k historii, dějinám myšlení a písemnictví a dějinám výtvarných umění. Velký zájem vzbudila především přednáška hosta Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská ČSAV, profesora Harvardské univerzity a viceprezidenta Mezinárodní asociace byzantských studií Ihora Ševčenka, o problémech palaiologovské renesance. Skupina tak znovu zdůraznila zájem o všechny medievalistické disciplíny, který je v interdisciplinárním pojetí nejvlastnějším jejím programem.

Přednášky v medievalistické skupině: J. Vacková, Flámští "primitivové" v československých sbírkách (10. ledna 1984); B. Kopičková, Valdenství a Jan Želivský (14. února 1984); M. Bláhová, Geneze kroniky Přibíka z Pulkavy (13. března 1984); A. Molnár, Ivan Stojkovič (Johannes de Ragusa) Contra Bohemos (10. dubna 1984); J. Čechura, Manětín v 15. století (poddánské městečko nebo autonomní komunita?) (15. května 1984); I. Ševčenko, Palaiologovská renesance (12. června 1984); Z. Uhlíř, Václavská hagiografie a homiletika v Čechách ve 14. a 15. století (16. října 1984); N. Rejchrtová, Utrakvistický kněz a společnost na konci 15. století (6. listopadu 1984); K. Benešovská, Architektura Jana IV. z Dražic (20. listopadu 1984); M. Ransdorf, Jan Viklef jako filosof a kritik společnosti (k 600. výročí úmrtí, +1384) (11. prosince 1984).

Odborná skupina školská JKF pracovala pod vedením prof. V. Novákové a prof. E. Svobodové a byla napojena na Pedagogický ústav hl. m. Prahy.

Redaktorem Zpráv JKF byl doc. dr. J. Burian a redakčním tajemníkem dr. J. Šmatlák, kteří pečovali o Zprávy JKF ve spolupráci s redakční radou. Vyšla bibliografie za léta 1980-1981 (ZJKF 25, 1983, č. 4); do tisku byl dán sešit 25, 1984, č. 1-3 (konference Eirene); opisoval se sešit 26, 1984. Připravuje se

bibliografie 1982-1983 a tematický sešit Stav a perspektivy latinské lexikografie.

Bibliografická komise JKF, vedená dr. E. Stehlíkovou a prom. fil. Z. Vaněčkovou, připravovala ustanovení nové bibliografické komise, která by připravila další bibliografii antických studií. V r. 1984 vyšla Bibliografie za léta 1980-1981 (ZJKF 25,1983,4); komise excoerpovala produkci za léta 1982-1983.

Činnost knihovny JKF záleží především ve výpůjční službě čtenářům, členům JKF, ve výjimečných případech i nečlenům. Knihovna nemohla být v r. 1984 soustavně doplňována publikacemi čs. produkce z oboru pro nedostatek finančních prostředků. Výměna se zahraničím probíhala jako v minulých letech. Knihovna měla k 31. 12. 1984 26.900 inv. čísel v celkové hodnotě 162.005,60 Kčs. Nově zvolený knihovník dr. J. Janoušek za pomoci člena výboru zařadil v Mánesově ulici knihy na regály, takže je možno provést revizi.

Slovenská jednota klasických filologův je samostatnou společností, ale její předsedkyně doc. dr. Etela Šimovičová je 1. místopředsedkyní Jednoty klasických filologů při ČSAV. Slovenská JKF tiskne také ve Zprávách JKF své příspěvky a zprávy, odebírá je pro své členy a přispívá na ně i finančně.

Jednota klasických filologů je členem FIEC (Fédération Internationale des Associations d'Études Classiques). Stálým zástupcem JKF ve FIEC je univ. prof. dr. Pavel Oliva. JKF vedle toho rozvíjí mezinárodní spolupráci především v rámci Mezinárodního výboru pro rozvoj antických studií v socialistických zemích (Birene), zvláště ve spojení s Winckelmann-Gesellschaft v NDR. Při příležitosti VIII. kongresu FIEC v Dublinu (27.8 - 1.9.1984) se konalo valné shromáždění FIEC, jehož se nemohl zúčastnit žádný zástupce JKF, a proto JKF zastupoval prof. George Huxley z Dublinu.

Ladislav Vidman

ZPRÁVA O HOSPODAŘENÍ JKF ZA ROK 1984

Příjmy:

Počáteční hotovost k 1.1.1984	26.368,90 Kčs
Členské příspěvky a zápisné	6.750,— "
Prodej publikací (Zpráv JKF)	13.727,50 "
Ostatní příjmy - prodej ze skladu	35,60 "
Dotace ČSAV	21.100,— "

Příjmy celkem 67.982,— Kčs
=====

Výdaje:

Mzdový fond	32.886,— Kčs
Odměny za práce	2.388,80 "
Cestovní výdaje	1.153,— "
Materiálové výdaje	22.569,60 "
Práce a služby	3.101,50 "
Finanční náklady	3.309,— "

Výdaje celkem 65.407,90 Kčs
=====

Zůstatek k 31.12.1984	2.574,10 Kčs
z toho na běžném účtu u St. spořitelny ...	2.353,86 Kčs
v pokladně	164,54 Kčs
záloha Brno	55,70 Kčs

Základní prostředky

Inventář, ZP, DKP	52.871,13 Kčs
Materiálové zásoby: sklad učebnic a Zpráv JKF	95.539,70 "
Knihovna	161.377,62 "

Základní prostředky 309.788,45 Kčs
=====

Jmění k 31.12.1984

Peněžní prostředky v Praze	2.518,40 Kčs
Peněžní prostředky v Brně	55,70 "
Základní prostředky	309.788,45 "

Jmění celkem 312.362,55 Kčs
=====

Zuzana Pospíšilová

DODATEK KE ZPRÁVĚ O HOSPODAŘENÍ JKF ZA ROK 1984

Jednota klasičtých filologů mohla plnit v r. 1984 své plánované úkoly díky dotaci ČSAV (21.100,- Kčs) a díky zdrojům, jejich příjmům, tj. členským příspěvkům, prodeji publikací a učebnic. Vlastní příjmy JKF byly proti plánovaným vyšší o 6.513,10 Kčs, přesto v pražském ústředí dluží 29 členů 965,- Kčs (z celkového počtu 276 řádných členů), v brněnské pobočce dluží 9 členů 320,- Kčs (z celkového počtu 84 členů). Podle platných stanov vědeckých společností při ČSAV je třeba vyvodit důsledky vyplývající z neplacení členských příspěvků u 11 členů JKF, kteří jsou dlužní za dva roky.

Hodnota celkového jmění se v porovnání s rokem 1983 snížila o 22.840,40 Kčs.

Spolupráce s brněnskou pobočkou byla i v tomto roce velmi dobrá. Hospodářskou a finanční agendu vedl náležitě dr. Čeněk Prutký. Účetní doklady jsou uloženy v hospodářské a finanční agendě pražského ústředí. Úspěšná byla i spolupráce se Slovenskou jednotou klasičtých filologů v Bratislavě. Obě společnosti se vzájemně informovaly o svých akcích, členové slovenské společnosti měli možnost publikovat ve Zprávách JKF, na jejichž vydávání se slovenská společnost podílí i finančně.

Zuzana Pospíšilová

REVIZNÍ ZPRÁVA O ČINNOSTI JKF ZA R. 1984

Revize hospodaření, inventáře a činnosti JKF za rok 1984 byla provedena dne 21. února 1985 revizorkami dr. R. Dostálovou a Z. Vaněčkovou, prom. fil. Revizi byla přítomna zaměstnankyně JKF I. Lukešová.

Revizorky zkontrolovaly účetní doklady za r. 1984, pokladniční knihu i deník a shledaly, že účetní evidence je vedena řádně a že JKF hospodárně a účelně nakládá se svými finančními prostředky podle schváleného rozpočtu. JKF mohla plnit i v r. 1984 své plánované úkoly díky dotaci ČSAV, poněvadž zdroje příjmů byly tytéž jako v letech předcházejících.

Revizorky konstatují, že vědecká společnost Jednota klasických filologů úspěšně plnila své poslání v našem vědeckém i kulturním životě.

Růžena Dostálová-Zuzana Vaněčková

PŘEDNÁŠKY V JKF V R. 1984

PRAHA

Josef Valenta, Poznámky k vývoji vyučování latinského jazyka
(26. 1. 1984)

Shrnutí přednášky nedošlo.

Oldřich Pelikán, Římské umění a tzv. lidový sloh
(23. 2. 1984)

Intenzivní zájem vědů o římské umění ve 20. stol. prošel řadou etap, které ztělesňují jména jako Wickhoff - Riegl, Rodenwaldt, Blanckenhagen - Brendel, Bianchi Bandinelli a řada dalších. Přes postupné pronikání do spleťtité problematiky zůstává i dnes stále ještě mnoho sporného jak v základní otázce struktury řecko-římského umění, tak pokud jde o některé její složky, především tzv. neklasicou, označovanou různými názvy (Völkskunst, arte plebea, středoitalská tradice), a o jejich vztah.

Římské umění se v 2. a hlavně v 1. stol. př. n. l. vydělilo z rámce etruskoitalského vývoje a Řím jako vítězná středomořská velmoc stal se vedoucím centrem antické kultury. Význam nové architektury je obecně uznáván, ale v obrazových uměních se dosud leckdy vývoj zkresluje v duchu starého hesla: římský obsah - řecká forma. Určitá fakta stávají se polopravdami a vytvářejí se ahistoricky schémata, jako oficiální: lidový sloh, ačkoliv na jednom památníku, ať reprezentativním

nebo soukromém, setkáváme se s prvky konkrétními i expresivně abstrahujícími. Římské umění, které vzniklo syntézou a dalším rozvíjením domácí venkovsky konzervativní tradice a daleko pokročilejších helénistických proudů, je přes všechny protiklady jednotný dynamický systém s trvalými vnitřními interferencemi. Krajní realismus je helénistického původu a posloužil specifickým místním předpokladům, srov. různé varianty portrétu.

Imperium Romanum uskutečnilo velkou politickou i kulturní jednotu. Nové významy a funkce vytvořily si i nové formy, v nichž dobové slohy podléhají jiným zvláštním hlediskům, srov. tzv. Gattungstil, vázanost reliéfu na architekturu a jeho umístění, sdělnost a dekorace atd.

Ladislav Vidman, Řecké horologion na pražském papyru z arabské doby
(29. 3. 1984)

Jde o 14 papírových fragmentů s jednotlivými verši žalmů, které se podařilo spojit do čtyř větších kusů. Strana popsaná arabsky je starší; k napsání řeckého textu bylo použito arabských dokumentů z rané doby fátimovské (konec X. - začátek XI. stol.), které byly slepeny dohromady, takže vytvořily svitek orientovaný na výšku. Před některými žalmy jsou zachována data a na třech místech je kromě toho poznamenáno ὄρθρος. Jako nejbližší paralely z téže doby lze uvést P. Gr. Vind. 19809 a PRyland Copt. 29, 31 a 58, kde jsou také data i ὄρθρος a λυχνικόν, tedy večerní a ranní hodinky, jichž se zúčastňovali i laikové recitující jednotlivé verše žalmů. Jsou to tedy texty určené pro recitaci (nebo i zpěv) laiků, v našem případě nikoli jen pro jeden den jako v uvedených paralelách, ale souvisle pro velké svátky církevního roku.

Miroslav Ransdorf, *Systém, skepse, poznání v antické filosofii*
(26. 4. 1984)

Přednášející se ve svém vystoupení věnoval několika, podle jeho názoru klíčovým problémům v antickém filosofickém myšlení:

1. problému jednoty světa a různým přístupům v antické filosofii k dosažení jednotného obrazu světa;
2. otázce transparentnosti světa ve spojení s prvním bodem;
3. problematice ontologického pohybu jako prostředku dosažení transparentnosti světa a překonání skepse (s poukazem na aktuálnost této problematiky pro současnou filosofii);
4. problému ontologického zakončení lidské aktivity (včetně poznávací).

Hlavní pozornost zaměřil přednášející na krizové momenty ve filosofii 5. stol. př. n. l. (zvl. v souvislosti se sofisty), stejně jako na filosofický systém Aristotelův. Další systémy a přístupy antické filosofické kultury byly probírány jen ve svých hlavních rysech.

Karel Janáček, *K novému vydání zlomků stoika Poseidonia*
(31. 5. 1984)

Přednášející nejdříve vylíčil historii vydání zlomků: Bekker (1810), Jacoby (1926, jen historické zlomky s komentářem), Edelstein - Kidd (= E. K., 1972, jen text a index), Theiler (1982, I Texte, II Erläuterungen). Zatímco E. K. se metodicky omezil jen na zlomky, kde je výslovně Poseidonios uveden, rozšiřuje Theiler výběr o texty anonymní, ale ukazující obsahem nebo lexikem na Poseidonia. Proto také cituje Theiler 140 antických autorů, zatímco E. K. jich mají jen 60. Theiler je první, který všechny zlomky rozsáhle komentuje tak, že na jedné straně cituje autory, kteří mohli mít vliv na Poseidonia (od předsofistiků, Platóna, Aristotela a stoiků), na druhé straně autory, kteří byli pod jeho vlivem, zvláště novoplatoniky. Odvahu Theilerovu je vidět např. v tom, že pojal do zlomků 50 stran z Diodo-

ra, ježž E. K. neotiskují vůbec, protože Diodor neuvádí Poseidoniovo jméno. K celému obrovskému úkolu byl připraven Theiler proto, že od 1924 se zabýval řeckou filosofií, často přímo Poseidoniem. V podstatě mu jde o problematiku myšlenkovou, stylu a slovníku věnuje málo pozornosti, v jednom případě připisuje neprávem Poseidoniovi běžná slova jazyka, zatímco jím uvádí své četné charakteristiky filosofů a zeměpisců Strabon, hlavní pramen pro poznání Poseidonia zeměpisce a etnografa.

Antonín Bartoněk, Nové nálezy v egejských písmech
(25. 10. 1984)

Současný stav v chronologickém zařazení jednotlivých před-alfabetických písem staré Egeidy a v jejich dokumentaci lze vyjádřit následující tabulkou:

Název písma	Doba	Rás textů	Počet textů	Místa nálezů	Stav luštění
hieroglyfické	2200-pečetí, 1470	hliněné tabulky aj.	300	Kréta	—
lineární A	1700-hlin.ta- 1470	bulky, kov, ká- men, stře- py váz aj.	2000	Kréta (30 míst), ostrovy (6), ojediněle pev- nina	—
lineární B	1380-hlin.ta- 1200	bulky, střepty váz	4750	Knóssos, Chania, Pylos, Mykény, Théby, Tiryns aj.	řečtina
kypersko- mínojské	1525-hlin.ta- 1050	bulky, kov, kámen, stře- py váz aj.	400	Enkomi, Ugarit aj.	—
klasioké kyperské	1050-kov, kámen 200 aj.		1000	Kypr (desítky lokalit), Egypt	řečtina zč. eteocky- perština
mimo systém	1600	disk z Faistu aj.		Kréta	—

Julie Nováková, Textologie bibliických citátů v latinských
spisech Komenského
(29. 11. 1984)

Otištěno v Listech filologických 108, 1985, 146-155.

BRNO

Oldřich Pelikán, Etruské umění a Řím
(20. 2. 1984)

Na základě vybraných diapositivů dokumentoval přednášející především složitost symbiózy Etrusků a italských kmenů, a to za stálého vlivu řecké civilizace a kultury, hlavně velkořecké. Vázané společenské zřízení a silné prostoupení celého života náboženskými prvky (věštění, konkrétní víra v záhrobní) vedlo v zobrazujících družích umění k abstrahování a expresivnosti, avšak v posledním vývojovém období, kdy mozně působil helénistický příklad, nebránilo velmi změněné prostředí ani krajně realistickým projevům, srov. rozmanité varianty portrétů, též na území římského Latia. V 2. - 1. stol. př. n. l. se postupně vydělilo ze středoitalského etruskoitalského umění vedoucí světové středisko v Římě, kam směřovali za svými zákazníky i nejlepší řečtí umělci. Konzervativní domácí tradice a pokročilá městská kultura spojily se v novou syntézu, univerzální i jednotnou, i přes všechny protiklady.

Antonín Bartoněk, Slabičná písma staré Egeidy
(26. 3. 1984)

Resumé nedodáno.

Dagmar Bartoňková, K novým fragmentům antických románů
(25. 4. 1984)

Šedesátá a sedmdesátá léta tohoto století přinesla množství nebývalých impulsů do studia staré řecké románové literatury. Autorka se ve svém výkladu zaměřila především na fragmenty starořecké románové tvorby erotioko-dobrodružného charakteru dochované na papýrech a hovořila zejména o nově objevených zlomcích románu o Métiochovi a Parthenopé, Lollianova románu Foinikika, románu o Sesonohósisovi, a konečně i o románovém vyprávění i Ioláovi, o němž někteří badatelé tvrdí, že byl inspirován Petroniovým spisem Satyricon.

Radislav Hošek, Nové nápisy z Rusovců
(21. 5. 1984)

Přednášející seznámil s dosavadním poznáním dějin Gerulaty od 16. stol. po dnešek. Protože teprve v posledním dvacetiletí byl systematicky odkryt pahorek s římskou zástavbou se sekundárně uloženými kameny s nápisy, byla historie Gerulaty až teď velmi rozhojněna o poznání v několika směrech. Zdá se, že ztotožnění Gerulaty s Rusovci odpovídá s největší pravděpodobností pravdě. Byly zjištěny nápisy z doby dominátu ve stavbě, kterou možno řadit do doby Valentiniana I. V oblasti vojenské byla Gerulata až na nepatrné přetržky nepřetržitě sídlem aly I Cannanefatských až do dominátu, kdy byla podle pozdějších pramenů sídlem oddílu jezdců-lukostřelců. Byla tu mj. zjištěna činnost legio II Adiutrix a legio II Italica. V oblasti náboženské byly zjištěny zprávy především o Iovu Dolišském, Velké Matce a Silvanovi, tedy vztahy k Orientu a ke Galii. Archeologické výkopy zahájené akademikem J. Dekanem a ukončené L. Snopkem z Městské správy památkovéj starostlivosti v Bratislavě přinesly v oblasti epigrafie významné informace, které budou dalšími účastníky výskumu doplněny zpracováním dalšího materiálu, především kolků na ohláoh a na terra sigillata.

Lokalita Bratislava-Rusovce (Gerulata) patří k teritoriu římského impéria, k provincií Pannonia Superior, a je dosvědčena v itinerářích a na mapě Peutingerově.

Oldřich Pelikán, Antická architektura - pramen evropské tradice

(23. 10. 1984)

V úvodní přednášce pětidílného cyklu o antickém umění, který má dokumentovat pravý význam vztahů řeckého a římského umění i základní úlohu antiky pro další vývoj evropské kultury, podtrhl přednášející v rámci různých druhů umění obzvláště význam stavitelství, zejména spjatého s životní praxí. Jiné byly potřeby řecké polis, jiné helénistických monarchií, odlišné od římského impéria 2. - 1. stol. př. n. l. i od světovládné říše za principátu a dominátu.

Na souboru diapositivů bylo ukázáno, jak postupně řešila antika základní problém prostoru od starší řecké fáze (běžný ohrám regionálně rozrůzněný, ohramy mysterií, stoá, lesché, radnice) přes helénismus k republikánskému a císařskému Římu (basilika, thermy, paláce) s novým významem oblouku, klenby, kupole i s novými stavebními materiály (cihla, lité zdivo). Zvláštní pozornost patřila vývoji náměstí (agora, císařská fora) a spojení nosných prvků s dekorací, srov. amfiteátr.

Závěrem bylo zdůrazněno vyvrohlení vývoje vnitřního prostoru za pozdní antiky a v raně byzantském období, kontinuita i nové prvky. Poslední diapositivity (renesanční palác, Španělské náměstí s moderní budovy k Světové výstavě v Římě) připomněly dluh novověku antice i nová řešení starých problémů.

Eva Stehlíková, Zakladatelský význam starořecké literatury

(13. 11. 1984)

Resumé nedodáno.

Marie Pardyová, Antické tradice v raně křesťanské ikonografii
zejména v zobrazení Krista

(10. 12. 1984)

Resumé nedodáno.

Tisková oprava

V shrnutí přednášky J. Nevákové, Proč a jak vznikaly Komenského *Clamores Aeliae* (ZJKF XXV 1983, 127-130), má na str. 129 druhý a třetí řádek zdola správně znít:

25-30 a Ad atheos 43-46; Descartes totiž byl často pokládán za tajného ateistu. 2) Komenský skutečně zpracoval některé náměty

Za nedopatření, které zůstalo po přepisu neopraveno, se redakce omlouvá autorce i čtenářům.

Pavel SPUNAR: Památce profesora Jaroslava Ludvíkovského /
 Memoriae professoris Jaroslai Ludvíkovský 3

Články / Commentationes

- Alena DOHNALOVÁ: Odras středověkého dělení společnosti na
 tři stavy v materiálu SSL / Quae imago societatis hu-
 manae in tres partes divisae in Lexico mediae Latini-
 tatis Bohemorum exprimaturs 6
- Zoe HAUPTOVÁ: Několik řeckých a latinských jmen rostlin
 v staroslověnských překladech / De aliquot Graecis
 et Latinis nominibus herbarum Palaeoslavice redditis . 12
- Dana MARTÍNKOVÁ: Příspěvek k charakteristice slovní zásoby
 středověké latiny v českých zemích / Vocum copia
 mediae Latinitatis in Bohemia et Moravia florentis
 qualis fuerit 18
- Jiří MATL: O stavu práce na národních slovnících středově-
 ké latiny / Quo usque lexica mediae Latinitatis apud
 singulas nationes processerint 25
- Emanuel MICHÁLEK: Vztah mezi českým a latinským lexikem
 v Klaretových slovnících / Quae ratio inter Bohemicas
 et Latinas voces in Clareti lexicis intercedat 33
- Igor NĚMEC: Problémy interpretace středověkých slov / Quo
 modo voces medio aevo provenientes sint explicandae .. 42
- Jaroslava PEČÍRKOVÁ: Nekontextové doklady v historickém
 slovníku / De contextu carentibus testimoniis lexicis
 historici 50
- Zuzana POSPÍŠILOVÁ: Číslo a číslice ve středověkých algo-
 rismech / Quo modo numeri in algorismis medii aevi
 nominentur 55
- Etela ŠIMOVIČOVÁ: Lexikografický pohľad na Kamaldulský
 slovník / Quo modo lexicon Camaldolense a lexicogra-
 phis aestimetur 63

Daniel ŠKOVIERA: Cellariov slovník Liber memorialis v úpravě Mateja Bela / Cellarii lexicon, cui est titulus Liber memorialis, a Matthia Bele accomodatum	70
Jana ZACHOVÁ: K slovní zásobě Husových latinských spisů / De verborum copia operum a M. Iohanne Hus Latine scriptorum	79

Překlady / Translationes

Matej Bel, Památná kniha overenej a pestovanej latinčiny Krištofa Cellaria /přeložil Daniel Škoviera/	88
---	----

Zprávy / Relationes

Jan BURIAN: Problémy křesťanství	100
Daniel ŠKOVIERA: Komenského učebnice latinčiny na koncertnom pódiu	103

Referáty / Censurae librorum

Sapfó, Piesne. Zrekonštruoval, preložil, vysvetlivky a doslov napísal Vojtech Mihálik. Bratislava 1980, 1984 /Július Špaňár/	105
Výber Cicerona v slovenčine /Július Špaňár/	107
Jan Dubravius, Theriobulia - Rada zvířat. K vydání připravili Miroslav Horna a Eduard Petrá. Praha, Academia 1983 /Jiří Matl/	109

Spolkové referáty / Vita societatum JKF et SJKF

Zpráva o činnosti JKF za rok 1984 /Iadislav Vidman/	113
Zpráva o hospodaření JKF za rok 1984 /Zuzana Pospíšilová/ ..	118
Dodatek ke zprávě o hospodaření za rok 1984 /Zuzana Pospíšilová/	119
Revizní zpráva o činnosti JKF za r. 1984 /Růžena Dostálová, Zuzana Vaněčková/	120
Přednášky v JKF v r. 1984 - Praha	121
- Brno	125

- ZJKF -

ZPRÁVY JEDNOTY KLASICKÝCH FILOLOGŮ

Z pověření výborů JKf a SJKf vydává pro členy JKf a SJKf
redakční rada ve složení:

Jan Burian, odpovědný redaktor, Josef Šmatlák, redakční tajem-
ník, Jan Bažant, Helena Kursová, Pavel Spunar, Etela Šimovičová
a Daniel Škoviera, členové.

Adresa redakce: 120 00 Praha 2, Lazarská 8.

Tiskne ÚKDŽ, Praha 2, nám. Míru 9.